

FORTID

Historiestudentenes tidsskrift, UiO Nr 2/2011 8. årgang kr 65,-

HISTORIEFAGET OG LITTERATUREN: F(R)IKSJON?

Martin Ellingsrud & Even Kortner: Intervju med Johan Henrik Schreiner; Martin Foyn Bjerknes: Et overflødigetsbarn av kunnskap; Henriette Mikkelsen Hoel: Blott til lyst; Stig Hosteland: Nazifiseringen av høyere utdanning; Hayden White: The Practical Past; Jacob Lothe: Etter vitnesbyrd; Anders Marthinsen: Noen sannheter om teologi, historie og slaveri; John Ødemark: Gigantenes kult; Odd Arvid Storsveen: Biografisk historie eller litterær biografi; Natalie Zemon Davis: Silences and Gaps; Ellen Krefting: Rousseaus realityshow; Lis Byberg: Bokens liv i 1700-tallets Norge; Mali Lunde: Mary Renaults forfatterskap; Erling Sandmo: Kjempefroskens hemmelighet; Hans Jacob Orning: Norgeshistorie – en levende genre?

ISSN 1504-1913

Trykkeri: 07 Gruppen

Redaktører: Kristin Li og Sveinung Boye

Temareaksjonen: Mali Kristine Lunde, Marthe Glad Munch-Møller, Nina Maria Rud, Sveinung Boye og Kristin Li

Redaksjonen: Sveinung Boye, Nina Maria Rud, Espen Thoen, Mali Kristine Lunde, Kristin Li, Marthe Glad Munch-Møller, Magnus Aasrum, Martin Foyen Bjerknes, Dag Jostein Juvkam, Even Kortner, Henriette Mikkelsen Hoel, Martin Ellingsrud og Aslak Kittelsen

Illustrasjon og grafisk utforming:

Forsideillustrasjon: Mona Sjo Leirkjær

Baksideillustrasjon: Mona Sjo Leirkjær

Portrett av Johan Henrik Schreiner: Mona Sjo Leirkjær

Layout: Randi Holth Skarbø

Kontakttelefon: 976 11 722 (Sveinung Boye)
og 450 97 168 (Kristin Li)

E-post: redaksjonen@fortid.no

Nettside: <http://www.fortid.no/>

Kontaktadresse: Universitet i Oslo, IAKH, Fortid,
Pb. 1008 Blindern, 0315 Oslo.

Fortid er medlem av tidsskriftforeningen,
se <http://www.tidsskriftforeningen.no>

Fortid utgis med støtte fra Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo, SiO og Norsk kulturråd.

INNHold

05 *Leder*

Kristin Li og Sveinung Boye

06 *Antikkens nestor.*

Intervju med Johan Henrik Schreiner

Martin Ellingsrud og Even Kortner

09 *Martin Foyen Bjerknes: Et overflødigshorn av kunnskap*

Utenfor tema

13 *Stig Hosteland: Nazifiseringen av høyere utdanning*

Historiefaget og litteraturen

19 *Hayden White: The Practical Past*

29 *Jacob Lothe: Etter vitnesbyrd*

35 *Anders Marthinsen: Noen sannheter om teologi, historie og slaveri ...*

42 *John Ødemark: «Gigantenes kult»*

50 *Odd Arvid Storsveen: Biografisk historie eller litterær biografi*

54 *Nathalie Zemon Davis: Silences and gaps*

56 *Ellen Krefting: Rousseaus realityshow*

61 *Lis Byberg: Bokens liv i 1700-tallets Norge*

64 *Mali Lunde: Mary Renaults forfatterskap*

70 *Erling Sandmo: Kjempesfroskens hemmelighet*

76 *Henriette Mikkelsen Hoel: Blott til lyst*

80 *Hans Jacob Orning: Norgeshistorie – en levende genre?*

Bokmeldinger

88 *Martin Ellingsrud: Vennskap mellom vikinger*

90 *Nina Maria Rud: Uavklart om far og flyktning*

93 *Maren Dable Lauten: Ideologi på avveie*

96 *Nina Moronski: Svart hvitt eller grått – Juklerødsaken i gråtoner 15 år senere*

LEDER

Redaksjonen ved Sveinung Boye og Kristin Li

«Thou shalt not mix the kinds.»¹

En mørk vinterkveld, mens denne utgaven av *Fortid* ennå var i planleggingsfasen, overvar noen av redaksjonsmedlemmene en debatt der både historiefaget og litteraturvitenskapen var representert i panelet. På et punkt uttrykte representanten for den siste fagretningen noe slikt som at historikere bør holde på med historie og overlate litteraturen til forfattere og litteraturvitere. Noen historikere i salen nikket bifallende – de hadde ikke noe med litteratur å gjøre. Andre var tydelig svært forundret over det som var blitt sagt. For noen finnes det åpenbart et viktig motsetningsforhold mellom faghistorie og litteratur. For andre gjør det ikke det. I en tid hvor det debatteres hvorvidt sakprosaforfattere bør kunne opptas som medlemmer i forfatterforeningen, kan det være nærliggende å spørre seg om det finnes snorrette skillelinjer mellom det å skrive fiksjon og det å beskrive virkelige hendelser. Kjennetegnes ikke ofte god litteratur av at den handler om, og på et fremragende vis evner å formidle, noe «*virkelig*» om det å være menneske? Burde ikke det også være humanvitenskapens mål? Med denne utgaven av *Fortid* ønsker vi å rette på søkelyset mot noen sentrale spørsmål om forholdet mellom historiefaget og litteraturen.

For noen historikere er han en helt, for andre er han en av fagets skumleste menn: Hayden White entret for alvor historiefagets hovedscene på 1970-tallet, med sine tankevekkende og provoserende betraktninger om fagets litterære elementer og historieskrivningens påtvungne, meningsbærende narrativer. Han ristet i selve fundamentet til visjonen om en objektiv historievitenskap, og sjokkbølgene som fulgte kan føles den dag i dag. Vi er så heldige å ha fått en artikkel av den levende legenden, der han blant annet skriver om det problematiske forholdet mellom historiefaget og litteraturen. Det problematiske er først og fremst at historiefaget ikke har tatt innover seg dets litterære elementer. Problemet handler, i følge White, ikke om fakta på den ene siden og fiksjon på den andre, men om en diskurs (historiefagets) som ønsker å være trofast mot «vitenskapelige idealer», men som har arvet konvensjoner for hvordan man skaper mening fra tradisjoner som er litterære, for ikke å si fiksjonerende.

Biografien er en genre i historieskrivningen der problemstillinger om forholdet mellom fakta og fiksjon kanskje er spesielt tydelig. Man skal skrive et liv. Odd Arvid Storveen trekker i artikkelen «Biografisk historie eller litterær biografi» opp grensene mellom et historisk arbeid og en lit-

terær konstruksjon. Han poengterer at man som historiker ikke står fritt til å fylle inn tomrom i et konkret liv når det ikke finnes tilstrekkelige empiriske data. Derimot kan den historiske og litterære biograf møtes i tolkningene. Vinneren av Holbergprisen 2010, Natalie Zemon Davis, har også skrevet for *Fortid* denne gangen. Hun forklarer hvordan hun som historiker har gått fram for å fylle nettopp slike tomrom i kildematerialet, og hva det hun kaller *silences* i kildematerialet – det som ikke står der – kan fortelle.

Det å blande fakta og fiksjon kan by på fortelleretiske problemer. Ellen Krefting tar opp et tema som har vært gjenstand for mye diskusjon i disse Knausgårdtider, nemlig personlige utleveringer og tveetydig forhold mellom virkelighet og diktning. I «Rousseaus reality-show» får vi se hvordan den berømte opplysningsfilosofen, gjennom overskridelse av grensene mellom selvbiografi og roman, bidro nettopp til å stadfeste de samme grensene. For grensene, som vi kjenner dem i dag, har ikke alltid vært der.

Grenser eller ikke. Mange forfattere har hentet inspirasjon fra fortiden til sine skjønnlitterære prosjekter. Den historiske romanen er i motebildet om dagen. Dette er som kjent heller ikke et nytt fenomen. I 1956 satt boken *The Last of the Wine* en ny standard for hvordan romaner om antikken skulle skrives. Mali Lunde presenterer forfatteren Mary Renault og hvordan hun brukte historisk korrekte detaljer for å skape nærhet til en fjern tid når hun beskrev menneskers liv i antikkens Hellas.

I antikkens historieskrivning *måtte* man by på litterær kvalitet. For å bli lest og overlevert, var de litterære virkemidlene man brukte helt grunnleggende, forteller denne utgavens *historiker*. *Fortid* har møtt professor emeritus og antikkens ukronede keiser, Johan Henrik Schreiner.

Foruten alt dette, kan nummeret friste med mye annet: Refleksjoner rundt norgeshistoriegenren og en dronning som fikk oversatt ridderromaner, til fortellingen om en kjempestor frosk.

Dette *må* du da lese?

Note

¹ White, Hayden, «The Practical Past».

Antikkens nestor

– et intervju med Johan Henrik Schreiner

MARTIN ELLINGSRUD OG EVEN KORTNER

Ryker fra tidligere studenter forteller om en foreleser som fanget konsentrasjonen deres som få, men for dagens studenter er han nok mest kjent som forfatteren av boken *Antikkens historie*; den grunnleggende innføringen i emnet for så mange av oss. Professor emeritus Johan Henrik Schreiner er dette nummerets gjest. Fra han ble ansatt som universitetslektor på begynnelsen av 1960-tallet til han gikk av med pensjon i 2001, var Schreiner sentral innenfor forskning og undervisning i antikkens historie ved UiO. På egne vegne hevder han beskjedent at han ble ansatt «fordi alle fikk stilling på den tiden», på historiefagets vegne slår han et slag for den eldre historien blant de mange skiftende fagtrendene. *Fortid* møter Schreiner til en samtale i Georg Sverdrups hus, som med sitt inngangsparti med søyler og hvit marmor minner om antikkens bygninger.

Hvorfor valgte du å studere historie?

– Jeg valgte i grunn ikke å studere historie fra starten av, det var først og fremst språk jeg var glad i, med kasus og uregelmessige verber. Da fikk jeg høre at jeg måtte ta latinlinje, og så gjorde jeg det på skolen. Mitt første fag på universitetet var latin, men så sa de at «nei, du skjønner ikke båret her hvis ikke du har gresk». Derfor tok jeg gresk, etter hvert hovedfag i gresk, men underveis hadde jeg bifag i historie.

– Til å begynne med underviste jeg på Klassisk institutt i latin og gresk, men så bar det seg slik til at jeg ble spurt om å ta litt undervisning i antikkens historie, og så gjorde jeg det. «Hvis vi får laget en stilling i antikkens historie, vil du da søke?», spurte de. Ja, så gjorde jeg det... Hvis man var født på rett tid, da det var få som ble født, og var ferdig akkurat da universitetene eksploderte på 60-tallet, så fikk man stilling bare ved å vise seg fram.

Du studerte språkene først, og så kom historie som en følge av det?

– Ja. Jeg har alltid vært litt interessert i historie, blant annet fordi faren min var historiker, det går litt i arv.¹ Men han drev med alt fra middelalderen og oppover, han. Så det eneste som var igjen til meg, det var antikken.

Hvordan var din opplevelse av å skrive hovedoppgave?

– Jeg skrev hovedoppgave i gresk, om 12 greskspråklige papyrer som i sin tid var innkjøpt fra Egypt. Det var noen skattenoteringer, privatbrev, jordeierkontrakter – litt av hvert. Det gjaldt å dechiffrere, oversette og kommentere dem. Det var i og for seg et historisk tema, fordi det handlet om jordeierkontrakter, transport av korn og liknende. Arbeidet var veldig moro, det var en «lonely trade» og jeg var helt happy med det.

– Da jeg var ferdig, fikk jeg stipend for å fortsette med samme arbeid. Jeg satt nede på Universitetsbiblioteket og lurte uke etter uke på et lite brev – «er det a eller b som står der?»² I mellomtiden, mens jeg satt og lurte og lurte, så

rev de et hus utenfor, og bygde opp Indekshuset i hundre etasjer. Da tenkte jeg at «nei, Johan, dette er ikke noe for deg», og så ble jeg vikar på en skole med levende mennesker. Det synes jeg var hyggeligere enn disse folka som hadde vært døde i 2000 år.

Hva planla du å bruke utdannelsen, faget til?

– Ikke så mye. Vi tok det som en selvfølge den gangen at det var bruk for oss. Studerte det som var moro, og så fikk det gå som det ville. Som du skjønner var det litt tilfeldig at jeg ble universitetslektor i antikkens historie. Det var uforkammet lite planlegging!

Hadde du ikke et ønske om å undervise?

– Jo, jeg ønsket å bli en slags lærer, men om det var i språk eller historie var ikke så farlig. Jeg syntes det var veldig moro den tiden jeg var vikar i skolen. Kjempeartig! Derfor var jeg tiltrukket av å være på Historisk institutt, hvor det var mange studenter, og man kunne lage litt liv og røre. Det var ikke like lett i tiden på Klassisk institutt, hvor det bare var en håndfull studenter.

Det å være historiker – var det slik du hadde forestilt deg?

– Forskerbiten av det hele syntes jeg var strevsom. Noen er flinke organisatorer, søker om penger og arrangerer kongresser og sånt, men det har aldri vært min forse. Jeg har sittet mye med tingene for meg selv, og ofte blir det bare tull når jeg forsøker å få noe publisert. Da jeg skrev lærebok i antikkens historie, måtte jeg stå ved kjøkkenbordet og snekre sammen boka selv, fordi jeg ikke fant noe forlag som ville ta den i den fasongen jeg ønsket. Det har også vært innmari vanskelig å få bøker anmeldt i engelskspråklige og tyske tidsskrifter, noe som er ønskelig fordi det norske miljøet innenfor antikkens historie er ganske lite. Dårlige anmeldelser er okay, men ørkens taushet er frustrerende.

– Nettopp derfor har jeg vært desto mer glad i lærergjerningen. Jeg ønsket å være en miljøskaper på faget, og minnes blant annet en rekke flotte turer til Studenterhytta med studentene. Det var veldig hyggelig på instituttet i min tid, med ypperlige kollegaer og fin tone.

Har du noen faglige forbilder?

– Min store, store helt er en tysker som samlet sammen fragmenter av over 300 greske historieskrivere, fra en rekke forskjellige kildetyper. En mann som satt uten alle disse moderne hjelpemidlene og lagde kjempeverket *Die Fragmente der griechischen Historiker*.³ At det er mulig for et levende menneske å være så maurflittig og systematisk! Felix Jacoby het han.⁴

– I tillegg har jeg alltid vært begeistret for historikere som skriver godt, slike som Jens Arup Seip og Sverre Steen. Det er det språklige jeg er svak for, derfor liker jeg for eksempel Hamsun framfor det som er så veldig intellektuelt innenfor skjønnlitteraturen. *Et regime foran undergan-* ➤

gen av Seip var i sin tid en åpenbaring for meg. Det var så glitrende med Seip. Steen var super på sin måte, men mer «bestefarfortellende».

Tenker du at du som historiker tilhører noen skole?

– Nei. I så fall veldig ubevisst. Allikevel, hvis du sitter langt oppe i røysa her og tenker ut noe du ikke har sett hos noen andre, kan det dukke opp noen som har sittet på andre siden av jorda og tenkt de samme tankene. Det har skjedd meg, og det er ganske pussig, men det er vel ikke akkurat noen skole.

– Jeg er veldig ubevisst om alt som heter teori og metode. Det jeg har vært mest opptatt av innenfor det metodiske, er kritikk av de skriftlige kildene vi har fra antikken. Det er nemlig sånn i antikk historie at de aller fleste forfatterne er tapt, de er ikke bevart. Hva har bestemt hvilke forfattere vi sitter igjen med? Er det fordi de snakker sant, eller er det fordi de skriver godt? Jeg har forsøkt, og det er jeg ikke aleine om, å argumentere for at det er først og fremst det stilistiske, litterære som har bestemt hva som er overlevert. Andre forfattere, som skriver dårlig og uspenning, kan være mye bedre kilder til hva som virkelig hendte. Det måtte kles i verdige, retoriske former for å ha sjanse til å overleve i antikken, og å bli overlevert til oss. Dette fenomenet er jo i og for seg spennende, men hvis man er interessert i hva som virkelig skjedde er ikke disse retoriske kildene noe bedre enn andre.

Endret fagmiljøet seg i tiden du var en del av det?

– Jeg husker gamle Tobiassen, middelalderhistoriker, som sa da det var snakk om å utlyse en ny stilling: «Skoen trykker ikke mest i middelalderhistorie, bruk pengene et annet sted.» I dag har jeg inntrykk av at det er mindre av denne rause holdningen. Når det gjelder faghistorien, blir jeg litt matt av abstrakt metodehistorie fortalt med vanskelige ord, så der har jeg ikke så mye å kommentere.

Hvorfor mener du historie er et viktig fag – et fag å satse på?

– Alle fag er viktige, viten av enhver art er positivt. Det fins ikke noen overflødig viten, etter min mening. I gamle dager var det ganske ofte latinske sitater i avisene, og for å være med måtte du kunne en del latin. Men straks du ikke hadde latin i offentligheten, var den ikke viktig lenger. Hva som er viktig er bestemt av hva folk rundt deg, samfunnet, forutsetter at du skal vite noe om. Dette er selvfølgelig ikke det eneste kriteriet for viktighet, men det er høyst vesentlig. At man skal lære så mye av historien til bruk for noe annet, som sies så ofte, det tar jeg med en klype salt.

Hva er det spesielt interessante med historiefaget i forhold til andre fag?

– Det med «interessant» er veldig subjektivt. Noen vil vie livet til å utforske relativsetninger i gammelbulgarsk og ligger våkne om natta og tenker på det, mens andre er oppslukt av et historisk problem. Historiefaget i dag er en samlesekk av politisk, økonomisk, mental-, kvinne- og annen bindestrekshistorie og har forandret seg mye på tohundre år.

Dette nummeret av Fortid skal se på forskjellene mellom historievitenskap og litteratur. Hva tenker du om Homer, Herodot og Thukyd did som kilder?

– Alle pretenderer å snakke sannhet, og kritiserer andre for ikke å gjøre så. Men de ljuger akkurat like mye selv. De bevarte kildene er voldsomt retoriske, vi har knapt bevart den rene faktahistorien fra antikken. Det manglet ikke på slik tørr historieskriving – så skjedde ditt, og i neste år datt. Men for å bli virkelig lest og bli overlevert, måtte historikerne by på litterær kvalitet. Krig var først og sist historikernes emne. Du reklamerte for verket ditt ved å gjøre din egen krig til noe enestående. Den beundrede Thukyd did slo sammen to kortere kriger til en rekordlang på 27 år: Peloponneserkrigen mellom Sparta og Athen. Med flukt og mannefall som aldri før, med jordskjelv og solformørkelse, tørke og hungersnød, for ikke å nevne pesten. Selv har jeg mest puslet med noe så tørt som hva som faktisk skjedde, og når. Men heldigvis er det mange andre som vier seg til antikkens kultur og samfunn og annet med mer appell til alminnelige lesere.

Hva med framstillinger av antikken i populærkulturen, som filmen om Aleksander den store?

– Helt okay. Jeg har ikke noen sans for sånt selv, men det skaper interesse. Og når interessen er der, kan man finne ut av hva som er rett og galt. Både ferieflyene til Middelhavet og filmer som den om Aleksander kan gjøre antikken litt nærmere, slik at den ikke blir så død at den nærmest dør med lille Marius. ■

Noter

- 1 Johan Schreiner (1903–67), professor i historie ved Universitetet i Oslo.
- 2 Bygningen som i dag er Nasjonalbiblioteket.
- 3 Bokens tittel betyr «fragmenter av de greske historikere» på norsk.
- 4 Felix Jacoby (1876–1959), tysk klassisist og filolog. Professor ved Universitetet i Kiel fra 1904 til 1936. Flyktet til England i 1939, returnerte til Tyskland i 1956.

Et overflødigshorn av kunnskap

En titt på høstens masteroppgaver

MARTIN FOYN BJERKNES, MASTERSTUDENT I HISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2010 leverte 26 historiestudenter inn sine masteroppgaver ved Universitetet i Oslo. Disse oppgavene spenner over et vidt spekter, først og fremst geografisk, men også tematisk og kronologisk, og viser hvilken allsidighet som bor i den gjengse student ved Norges eldste universitet. De fleste oppgavene fokuserer naturlig nok på norsk historie, men også andre lands historie er representert. Vi kan blant annet lese om amerikansk Palestina-politikk, forholdet mellom politikken på lokalt, regionalt og nasjonalt nivå i Venezuela, Cuba på 1930-tallet, og synet på sigøynere i mellomkrigstidens Tyskland. Norges plass i verden er heller ikke glemt, og mange av oppgavene handler om forholdet mellom Norge og andre land, eller synet på utenrikspolitiske hendelser blant ulike grupper i Norge. Arbeiderbladets syn på fascistbevegelsen og fascistregimet i Italia mellom 1920 til 1925 har vært gjenstand for en grundig undersøkelse; det samme har forholdet mellom Canada og Norge under den kalde krigen, og de norske reaksjonene på Natos atompolitikk i 1979. Synet på nordmenn i utlandet tas også opp i en oppgave om 17. mai-feiring i Seattle mellom 1945 og 2009.

Tematisk sett er det overvekt av politisk historie, både nasjonalt og internasjonalt, men en del oppgaver har også fokusert på økonomisk historie. Blant annet kan vi lese om distribusjon og salg av norsk gass til Europa, og norsk valutapolitikk på 1970- og 1980-tallet. Kronologisk sett er det tydelig at de fleste oppgavene fokuserer på moderne historie, og hele 23 er lagt til 1900-tallet. Imidlertid er alle epoker, for å si det med Leopold von Rankes ord, like nære Gud, og fortjener av den grunn anerkjennelse. En kort gjennomgang av noen utvalgte oppgaver, som viser det tematiske, kronologiske og geografiske spennet, vil derfor være på sin plass.

Vi begynner i den norske middelalderen, for Tore Sævrås har i sin masteroppgave *Erkebiskopen som fredsskaper i det norske samfunn fra 1202 til 1263* sett på i hvilken grad erkebiskopene var fredsskapende i perioden, hvilke motiver de hadde for dette, og hvilken politisk makt de hadde i samfunnet. Gjennom studier av *Baglersagaene* og *Håkon Håkonssons saga* kommer Sævrås fram til at erkebiskopene

gikk fra å ha en passiv posisjon i det norske samfunnet i de første tiårene av 1200-tallet, til å bli blant kongens nærmeste rådgivere med stor politisk makt på 1250- og 1260-tallet. Han konkluderer også med at motivet for erkebiskopens rolle som fredsskaper først og fremst var et ønske om å skape fred, og ikke drevet av høyere politiske eller økonomiske faktorer. Erkebiskopen oppnådde sin sterke fredsskapende rolle til tross for motvirkende faktorer i samfunnet, deriblant en sterk æreskodeks, krigermentaliteten som var utbredt i Norge på 1200-tallet.

Fra middelalderen gjør vi et hopp fram til tidlig-moderne tid, men vi holder oss i Norge, og fokuset ligger fortsatt på politisk makt i et samfunn. Arvin Grepperud har skrevet om supplikkskriving i Akershus len, Christiania, Bragernes og Strømsø i 1661–1662, og har med det belyst forholdet mellom borgere, embetsmenn og bønder i disse områdene, samt forholdet mellom supplikanter og øvrighet. Videre har han sammenlignet sine funn med funnene til Grete Ervik, forfatter av hovedoppgaven *Supplikkene fra Bergenhus len og Bergen by 1660–1662*, for å se om det var noen forskjell på Østlandet og Vestlandet hva gjaldt klageformål, svar, og forholdet mellom supplikantene. Grepperud kommer blant annet fram til at bønder i Akershus len klagde på ulike ting kollektivt og individuelt. Kollektivt lå fokuset på høye skatter og ulike plikter bøndene var underlagt; individuelt klagde bøndene mest på embetsmenns misbruk av sine stillinger. Dette var en generell klage blant bønder både på Østlandet og Vestlandet, men bøndene i Akershus len klagde også på voldelige overgrep og korrupsjon blant embetsstanden, noe som ikke forekom i Bergenhus. Hva gjaldt borgernes supplikkering ser Grepperud likheter mellom Bergen og Christiania, Bragernes og Strømsø, der klagingen i stor grad gikk ut på bekreftelse av gamle privilegier og klaging over høye skatter og avgifter, men kommer fram til at borgerne i Bergen også klagde på helt særegne ting, på grunn av det bergenske Kontoret. Han kommer dessuten fram til at borgerne var den sosiale gruppen som i størst grad fikk sine ønsker oppfylt. Embetsmenn brukte supplikkinstitutionen til å sikre seg og sin familie økonomisk. Grepperud konkluderer med at forholdet mellom de tre sosiale ►

gruppene generelt var spent: Bøndene klagde på både embetsmenn og borgere, og borgere klagde likeså på de to andre. Embetsmenn nevner knapt bøndene i sine suppliker. Han mener imidlertid at bøndene kom dårligst ut av striden mellom de tre sosiale gruppene, da myndighetene favoriserte borgere og embetsmenns ønsker framfor bøndenes, hvis disse var motstridende.

Fra forholdet mellom folk og øvrighet på 1660-tallet skifter vi fokus til tematikken som tas opp i Tom-Tomislav Jurins «*Banditternes chef, signore Mussolini*». *Social-Demokraten/Arbeiderbladets syn på den italienske fascismen, og den italienske samfunnsutviklingen, 1920–1925*. Undertitelen er svært fortellende, og Jurin ønsker å se om man kan spore endring og/eller kontinuitet i Arbeiderbladets holdning til fascismen i årene før fascistenes maktovertakelse, og de første årene av det nye italienske fascistregimet. Ved en gjennomgang av samtlige utgaver av *Social-Demokraten* og *Arbeiderbladet* fra 1920 til 1925, argumenterer Jurin for et skiftende syn på den italienske fascismen, en endring han i stor grad tilskriver posisjonen fascismen hadde i det italienske samfunnet, og andre utenrikspolitiske hendelser. I perioden før Mussolinis maktovertakelse beskrives den fascistiske bevegelsen knapt som en bevegelse, men snarere et middel i hendene på borgerskapet og kapitalistene, et kontrarevolusjonært verktøy hvis formål var å knuse arbeiderklassens makt, samt tjene de kapitalistiske interessene i Italia. De var ikke selv i bestittelse av en distinkt ideologi. Fascistbevegelsen blei fremstilt som voldelig og aktivistisk, og mer et uttrykk for en universell ånd enn noe typisk italiensk. Jurin konkluderer med at dette endra seg med Mussolinis maktovertakelse. Man innså nå i større grad at fascistbevegelsen var styrt av en egen ideologi, men synet på bevegelsen som et kapitalistisk kriseforsvar holdt seg ifølge Jurin gjennom hele perioden.

Fra synet på Italia flytter vi oss over til Tyskland, for i *Sigøynerplogen. Kontinuitet og brudd i tysk sigøynerspolitikk 1929–1938* undersøker Chalak Kaveh om hvorvidt det skjer en fortsettelse av Weimar-republikkens sigøynerspolitikk inn i Hitlers regime, og hva som utgjør og står bak eventuelle brudd. Gjennom disse undersøkelsene ønsker han å finne ut hvilke mekanismer som sto bak sigøynersforfølgelsene, i hvilken grad nazistenes ideologi prega sigøynerspolitikken, og betydningen av regime- og ideologiskifte. Tidsperioden han fokuserer på begynner med opprettelsen av Zigeunersentrale i München i 1929, og avsluttes da denne institusjonen flyttes til Berlin i 1938. Gjennom grundige studier ved flere tyske arkiver kommer Kaveh fram til at myndighetenes offisielle sigøynersbilde kan gi økt forståelse av myndighetenes motivasjon for forfølgelsen av sigøynere. Han har derfor lagt vekt på utviklinga av sigøynersbildet i perioden. Han konkluderer med at sigøynersbildet holdt seg relativt stabilt i perioden mellom 1929 og 1935, og at regimeskifte derfor ikke hadde noen revolusjonerende effekt på oppfatninga av sigøynere

i Tyskland. I perioden mellom 1936 og 1938 ser Kaveh derimot at sigøynerne utkrystalliseres til en eksplisitt målgruppe for myndighetenes politikk, og mener denne overgangen er en følge av en sentralisering av det tyske politivesenet, samt pseudovitenskapelige institusjoners bidrag til å skape et rasemessig sigøynersbilde.

Tematikken til Kaveh er ikke ulik den som tas opp av Eivind Esten Toft Sæther. I oppgava *Folk med hjertelag vil sikkert forstå* ser Sæther nemlig på argumentasjonen og begrepsbruken til Den norske omstreifermisjon i forhold til tater i årene før og etter innføringa av loven om sterilisering i 1934. Sæthers mål er å finne ut hvordan framveksten av en pseudovitenskapelig raseteori påvirka Misjonens politikk og holdning ovenfor tater, og da særlig knytta opp til spørsmålet om sterilisering. Videre fokuserer han på hvorvidt begrepsbruken i organisasjonen endra seg, og om Oscar Lyngstads inntreden som generalsekretær i 1935 forandret holdninger og argumentasjon ovenfor taterne. Sæther kommer i løpet av oppgava fram til at synet på tater og taterbarn endra seg nærmest diametralt fra slutten av 20-tallet, og at dette viser seg blant annet i at gamle begreper får ny mening. Forfatteren trekker særlig fram ordet «barmhjertighet» som eksempel på et uttrykk som tillegges en ekstra mening, utover dens opprinnelige betydning. Dette reflekterer ifølge Sæther framveksten av et dobbeltbilde hva gjelder taterbarn. Man hadde tidligere synes synd på dem, og ønsket å redde dem fra deres lodd i livet; de nye raseteoriene fremmet imidlertid synet om at taterbarna ikke kunne reddes: de var «ødelagt» fra naturens side. Barmhjertighet gikk derfor fra å denotere kristen kjærlighet og medmennesklighet til å bety en pervertert form for utilitarisme, der sterilisering var «til gode for samfunnet». Med Oscar Lyngstad endret Misjonens offentlige karakter seg, og tater blei nå snarere framstilt som ofre for et hjerteløst samfunn snarere enn som en lavere rase. Imidlertid endra synet på sterilisering av tater seg i liten grad, og ifølge Sæther var dette et viktig virkemiddel også for Lyngstad i kampen mot «omstreiferondet», og det til etter andre verdenskrig.

Fra Norge i mellomkrigstida flytter vi oss til barrioen La Laja i Venezuela, som har vært gjenstand for Ida Søraunet Wangbergs studier. I oppgaven *Barrioen og staten* får vi en fremstilling av forholdet mellom de venezuelanske barrioenene (fattige nabolag i utkanten av større byer der beboerne bygger på jord de ikke selv eier) og den regionale og nasjonale politikken i perioden mellom 1958 og 2009. Wangberg fokuserer på hvordan politiske, økonomiske og sosiale endringer på nasjonalt og regionalt plan påvirker politiske oppfatninger og muligheten for politisk deltakelse i La Laja. Ved hjelp av muntlige kilder og Lisa Peatties studie *The view from the Barrio* som komplementerende litteratur har Wangberg skrevet en oppgave som nesten er like mye sosialantropologi som historie. Hun kommer fram til at forholdet mellom barrio og regjering endrer seg i løpet av

perioden, blant annet som følge av endrede politiske og økonomiske forhold. Perioden 1958 til 1978 er prega av bred politisk deltakelse, og et godt forhold mellom barrio og regionale og nasjonale myndigheter, men allikevel smal politisk representasjon; Accion Democratica var det eneste aksepterte partiet i La Laja. De økonomiske omkastningene på 1980-tallet førte til mistillit til de politiske partiene, og det skjedde et brudd mellom barrio og de regionale myndigheter. Venezuelas president fra 1989, Carlos Andre Perez, gjennomførte imidlertid nyliberale økonomiske reformer og desentraliseringsreformer på 1990-tallet, og Wangberg mener dette ga folket tilbake troen på regionale myndigheter. Resultatet blei en retur til det gamle forholdet mellom lokalsamfunn og regionale myndigheter, men nå med en langt bredere politisk representasjon, da flere partier blei tillatt i barrioen. Retorikken til Hugo Chavez, etter at han tok makta i Venezuela i 1998, ligner på retorikken til Accion Democratica på 60- og 70-tallet, men Wangberg konkluderer med at forholdet til lokale politikere er viktigere for folk i La Laja enn forholdet til Chavez.

Fra politisk historie er avstanden kort til økonomisk historie, noe Christoffer Kleivset påpeker i sin masteroppgave. I *Inflasjon og akkomodasjon. Norsk valutapolitikk fra 1971 til 1986* benytter Kleivset seg av en kombinasjon av arkivmateriale og muntlige kilder for å belyse den norske valutapolitikken på 70- og 80-tallet. Han tydeliggjør og forklarer bakgrunnen for Norges vei inn i det såkalte slangesamarbeidet¹ etter Richard Nixons opphevelse fastkurssystemet som var fastlagt i Bretton Woods-avtalen, og deretter veien ut av slangen på slutten av 70-tallet. Kleivset legger vekt på at den norske regjering prøvde å utnytte norsk valuta for å nå politisk-økonomiske mål. Samtidig førte den store valutauroen i perioden til at regjeringa gradvis mista kontrollen over verdien på den norske krona. Kleivset viser til flere tiltak gjort av flere regjeringer i perioden i forsøk på å ta tilbake kontrollen over den statlige valuta, men han kommer fram til at disse ikke gjorde den jobben de skulle. Først oljeprissjokket i 1986 overbeviste norske styresmakter om risikoen ved en flytende valutaverdi, og de returnerte nå til sin gamle valutapolitikk som fokuserte på et fastkurssamarbeid.

Dette var en kort gjennomgang av noen utvalgte oppgaver, og disse og 19 andre er tilgjengelige på universitetsbiblioteket eller www.duo.uio.no. Det skulle være noe for enhver smak. ■

Litteraturliste

Grepperud, Arvin. *Supplikkene i Akershus, Bragernes og Strømsø. Forholdet mellom bønder, borgere og embetsmenn*. Universitetet i Oslo 2010.

Kaveh, Chalah. *Sigøynerplagen. Kontinuitet og brudd i tysk sigøynerpolitikk 1929–1938*. Universitetet i Oslo 2010

Kleivset, Christoffer. *Inflasjon og akkomodasjon. Norsk valutapolitikk fra 1971 til 1986*. Universitetet i Oslo 2010

Jurin, Tom-Tomislav. *Banditternes chef, signore Mussolini. Social-Demokratens/Arbeiderbladets syn på den italienske fascismen, 1920–1925*. Universitetet i Oslo 2010

Sæther, Eivind Esten Toft. *Folk med hjertelag vil sikkert forstå. En undersøkelse av Den norske omstreifermisjonens argumentasjon og begrepsbruk i årene rundt innføringen av loven om sterilisering i 1934*. Universitetet i Oslo 2010

Sævrås, Tore. *Erkebiskopen som fredsskaper i det norske samfunnet fra 1202 til 1263*. Universitetet i Oslo 2010

Wangberg, Ida Søråunet. *Barrioen og staten. Politisk deltakelse og forholdet mellom folk og myndigheter i den venezuelanske barrioen La Laja 1958–2009*. Universitetet i Oslo 2010

Note

- 1 Slangesamarbeidet var et samarbeid om å holde svingningssmarginene på valutaverdien på mindre enn 1 ¼ prosent ■

Fortid er historiestudentenes fagtidsskrift ved UiO. Vi ønsker å speile bredden i historiefaget og være en arena for nye stemmer, synspunkter og strømninger. Fortid publiserer artikler, essays og bokmeldinger skrevet av både studenter og etablerte forskere. Bladet utgis fire ganger i året.

*Send navn og adresse på e-post til redaksjonen@fortid.no
eller på SMS til tlf: 976 11 722*

Ordinærpris: 200,-
Studenter: 160,-

www.fortid.no

Nazifiseringen av høgere utdanning – Plan b og c?

STIG HOSTELAND, MASTER I HISTORIE, UIO

Studentene tilhørende Nasjonal Samling hadde som sin overordnede oppgave, under okkupasjonen, å nazifisere høgere utdanning. Dette innebar at studentmassen ved UiO og andre høgere utdanningsinstitusjoner skulle slutte seg til et fascistisk og korporativt tankesett. For å gjøre en lang historie kort kan det konkluderes med at dette ble en uoverkommelig utfordring. Studenter flest lot seg ikke innlemme i ideologien NS stod for. NS-studentene måtte da stille seg spørsmålet om det fantes andre muligheter for å nazifisere høgere utdanning enn å overbevise den eksisterende studentmassen. Hvordan kunne man fylle høgere utdanning med regimetro studenter når den store majoriteten av nordmenn var mot?

Innledning

Under okkupasjonen fra 1940 til 1945 ønsket Nasjonal Samling å overta kontrollen over Universitetet i Oslo og spesielt studentene som var tilhørende der. Dette ble sett på som en viktig gruppe, da studentene seinere skulle fylle stillinger i offentlig forvaltning og privat næringsliv. Studentene skulle bli lærere, prester, advokater, leger, økonomer og politikere. Det var en fordelaktig gruppe å kontrollere ideologisk. På UiO ble denne oppgaven gitt til det nyopprettede Nasjonal Samlings Studentfylking (NSSF). Målet var å nazifisere utdanningen etter tysk forbilde, der universitetene raskt hadde kommet under NSDAPs innflytelse og bidratt til partiets fremgang etter maktovertagelsen.

Det viste seg raskt at denne oppgaven ikke ville la seg løse slik NS hadde håpet. NSSF var dårlig organisert fra begynnelsen av og var lite effektive i sitt arbeid med å verve flere medlemmer.¹ Organisasjonen hadde sitt hovedsete ved Universitetet i Oslo, og bygget etter hvert ut til de store studiestedene i Norge, som Bergen, Trondheim og Ås. Det ble også dannet grupper ved en rekke universiteter i Tyskland. Landslederen i Oslo den første tiden var jus-student Aage Conradi. Conradi viste seg som en svak leder og fikk utrettet lite for fylkingen og NS i den tiden han satt i lederposisjonen. NSSF måtte prøve seg frem for å finne sin plass på Universitetet og Conradi ble ofte utmanøvrert av rektor Didrik Arup Seip. Conradi forsøkte å overtale studentene ved hjelp av makt og valgte som oftest pisk fremfor gulrot i sin iver etter å omvende sine studiekolleger. Denne taktikken kulminerte med Aulaslaget 24. september 1940. Aulaslaget sto mellom NS og

studentene som var imot nyordningen. Studentene bar ket sammen på plassen utenfor universitetsbygningene ved Carl Johans gate. Utfallet av denne slåsskampen var blant annet at rettighetene til NSSF ble ytterligere innskrenket og NS-studentene ikke lenger fikk lov til å gå med uniform på Universitetet. Seip var rektor ved UiO til han ble avsatt og arrestert under unntakstilstanden som fulgte melkestreiken i september 1941.² Etter Seips avsettelse tok kommissarisk statsråd Ragnar Schancke selv over rektorembetet. NS-professor Adolf Hoel ble prorektor og fikk ansvaret for den daglige driften ved UiO. Det var også tid for utskiftninger i NSSF. Conradi var ferdig som landsleder og Rolf Holm ble av Vidkun Quisling utnevnt som etterfølger. Holm var en erfaren byråkrat og en tydeligere lederskikkelse enn Conradi. Han var i begynnelsen av 30-åra og hadde vært medlem av Nasjonal Samling siden 1933. Foruten at Holm nok hadde bedre personlige forutsetninger enn Conradi fikk han det også lettere med tanke på at Seip var satt i arresten og Adolf Hoel var fungerende rektor. Holm var, som nevnt, en sterk leder, men var også kontroversiell innad i organisasjonen. Holm videreførte på mange måter Conradis linje med tanke på rekruttering. Studentene skulle tvinges inn i NS. Denne taktikken fungerte ikke bedre for Holm enn den hadde gjort for Conradi. Mens andre krefter søkte en mildere form for rekruttering sto Holm hele tiden på sitt.

Igjennom hele okkupasjonen var NS-studentene ved UiO virksomme med sine rekrutteringsstrategier innad på Universitetet, men de forble lite vellykkede. Det ble for- ➤

søkt mange forskjellige metoder, fra lokking med frynsegoder til arrestasjoner av politiske motstandere, men alt var mer eller mindre fånyttet. Enkelte NS-studenter arbeidet i tillegg hardt for at NS-medlemmer skulle få forrang i køene til de adgangsbegrensede studiene som medisin, tannlege og farmasi. Dette lyktes de med å innføre, men NS-motstanderne blant de vitenskapelige ansatte – som var i klart flertall – protesterte kraftig.³ Motstandsgrupperingen blant studentene og motstandsbevegelsen forøvrig var også sterkt imot denne ordningen. Dette truet med å stenge hele universitetet og ble derfor tonet ned. Kun et fåtall NS-studenter kom inn på urettmessig grunnlag. Det var også stor uenighet blant NS-studentene om forrang i køene. Holm var en klar tilhenger av at NS-medlemskap skulle telle positivt, mens andre mente det var en uting, da det skapte enda større misnøye mot NS. Noe annet måtte gjøres for å sikre at studentmassen innehadde et politisk sinnelag NS kunne stå inne for.

Plan b: Langemarckstudiene

Noe av det første Rolf Holm gjorde som landsleder for NSSF var å opprette Norsk Studentsamband. Sambandet skulle være obligatorisk for alle studenter og var utad en ikke-fascistisk organisasjon. Derfor ble også NS-navnet utelatt i organisasjonstittelen. Organisasjonen var i tillegg uttalt upolitisk. Sambandet skulle ta seg av de aspektene ved studentlivet som ikke hadde med det rent utdanningsmessige å gjøre, som for eksempel stipender, bolig og mat til studentene. En slik organisasjon fantes allerede ved UiO, men denne fikk redusert sine budsjetter etter at Sambandet ble opprettet. Norsk Studentsamband var landsomfattende og Holm ville dermed få en større kontroll på de andre utdanningsinstitusjonene. Sambandet ble også gjeldende for norske studenter i Tyskland. Dette var en sniknazifisering og i begynnelsen meldte mange studenter seg inn.⁴ For motstandsgrupperingen ved UiO ble det likevel raskt klart at dette var en NS-organisasjon og innmeldelsene uteble relativt raskt.

Sambandet skulle være upolitisk og holde seg til de utenomfaglige delene av utdanningen. Norsk Studentsamband ble likevel ansvarlige for gjennomføringen av Langemarckstudiet. Langemarckstudiet lå under samme departement som Norsk Studentsamband, Departementet for arbeid og idrett.⁵ NS-minister Stang var i tillegg ungdomsfører, så det var derfor ikke ulogisk at han hadde ansvaret for Langemarckstudiet istedenfor NS-minister Schancke. Langemarckstudiet foregikk i Tyskland, der «ubemidlede og evnerike ungdommer» ble sendt på internatskoler for å ta artium på kort tid. Et studium tilsvarende det norske gymnasiet kunne gjøres unna på 1 ½ år. Elevene ble etter endt utdanning klarert for universitetsstudier. Kunne dette være en måte å sikre at flere studenter var tro mot NS? Det er ikke forsket så mye på nordmenn som ble med i Langemarckstudiet, men det virker klart at dette var

et rent nazifiseringsprosjekt. Studiene åpnet i Tyskland i 1934 og var en del av indoktrineringen av tysk ungdom. Skolene var, for Norges del, først og fremst for de som kom fra lavere klasser, og som ellers ikke ville hatt mulighet til å ta artium og høyere utdanning. Studiet var beregnet på gutter mellom 16 og 24 år. Hans Jacob Øvrum, som var sekretær i Norsk Studentsamband, skriver i *Hugginn* at studiet var for den ypperste elite av landets borgere, men at økonomi ikke hadde noen betydning.⁶ Siden dette var en såkalt eliteskole, trengte de ikke mer enn 1 ½ år på artium. Hvor mange som ble sendt ned i alt er ikke klart, men Holm hevdet at det var ca 40–50 norske ungdommer som dro ut. Det er ikke funnet andre kilder som verken støtter eller går imot disse tallene. Ifølge Holm deltok både medlemmer av NSUF og ungdom uten partimedlemskap i studiene.⁷

NS hadde programfestet at de skulle ha en nivådelt skole. I praksis ville dette si at elevene skulle deles inn i klasser og skoler etter intelligens. De ønsket å gå bort fra den rådende inndelingen etter alder. Smarte elever skulle flyttes opp i trinn og de som strevde måtte gå om igjen. Det var også tenkt en horisontal deling innad på trinnene, der de smarteste ble plassert i A-klassene, mens de med dårligst evner skulle være i D-klassene. C- og D-klassene skulle kvalifisere til yrkesfaglige stillinger, mens A- og B-elevene skulle velge artium og høyere utdanning. Systemet var ført i pennen av NS-mann og skolepolitiker Johannes Norvik. Teorigrunnlaget hentet Norvik fra det engelske skolesystemet. I Norviks artikler er teoriene fra England, som bygde på Gausskurven, ispedd store mengder raseteorier.⁸

En massiv nazifisering

Rolf Holm hevdet det kun ble undervist i vanlige gymnasfag ved Langemarckstudiene. Dette er lite trolig. Langemarckstudiet var nært knyttet til myten om Langemarck.⁹ Langemarck var en by i Flandern der, i følge myten, tyske studenter kjempet ærerikt under 1. verdenskrig. De fleste måtte også bote med livet. NSDAP brukte myten i propagandasammenheng fra midten av 1920-tallet. Det at Langemarckstudiet ble kalt opp etter denne myten viser at studiet var en del av Hitlers indoktrinering av tysk ungdom. Ertetiden har imidlertid vist at avdelingene ved Langemarck ble slaktet ned grunnet dårlig trente soldater og et vaklende lederskap. I tillegg inneholdt troppene trolig ikke mer enn 20 % studenter.¹⁰ Myten ble brukt av naziregimet i Tyskland til å lage et ideal av soldater som kjempet til siste åndedrag og døde ærefullt. Det ble sagt at Hitler selv var en av de som kjempet tappert ved Langemarck, og myten er således også nevnt i *Mein Kampf*.¹¹ De falne ble dyrket som martyrer ved Langemarckinstitusjonene, og Langemarck-dagen ble hvert år feiret den 11. november med pompøse seremonier. Dette var også dagen da studenter kunne bli tatt opp som medlemmer i NSDAP.¹² Elevene ved Langemarck var uniformert og

organisasjonsmessig tilknyttet *Hitler Jugend*. Det virker klart at de norske ungdommene som ble sendt ned for å studere i regi av Langemarck, ble utsatt for en massiv nazistisk indoktrinering.

Det ser ut til at Holm og Norsk Studentsamband ikke har vært utelukkende positive til denne ordningen. Selv var Holm ytterst nasjonalistisk innstilt, og hadde – til tross for at han var frontkjemper, og gjennom hele okkupasjonen oppfordret studentene til å gjøre krigstjeneste – en antitysk holdning. De som gikk på Langemarckstudiene hadde forpliktet seg til å fortsette studiene i Tyskland etter endt artium. Holm mente de norske ungdommene burde komme tilbake til Norge og immatrikuleres ved Universitetet og høyskolene i hjemlandet. Han hevdet han fikk omgjort regelen til at de måtte studere videre i Tyskland eller Norge.¹³ Holm mente grunnen til at de ville ha norske elever ved Langemarckinstituttene var at de skulle rekruttere norske akademikere som ville være trofaste mot Tyskland. Dette kan i en videre sammenheng sees på som et middel for pangermanismen fra tyske myndigheters side. Holm var helt klart plassert i den nasjonale fløyen i NS. Nasjonalistene var tilhengere av et sterkt Norge i systemet av stater som skulle komme etter krigen var over. Pangermanistene i NS var tilhengere av en stor tysk stat der Norge sluttet å opphøre som nasjonalstat for å gli inn i et samvelde av stater underlagt den tyske føreren.¹⁴ Derfor var ikke Langemarckstudiene å foretrekke for nasjonalistene i NS. Elevene ble utsatt for en pangermansk indoktrinering de mente var uheldig.

Det fantes mange NS-studenter ved UiO med et pangermansk håp for ettertiden. Universitetet var derfor ikke noen nasjonalistisk bastion. Begge fløyene var godt representerte. Holm forhindret heller ikke at norsk ungdom dro til Tyskland for å ta artium. Dette var et viktig tiltak. NS trengte godt utdannede ungdommer til å ta over i toppen av korporatene. Derfor var utdanning viktig. Utdanningen ved Langemarck hadde i tillegg et stort fortrinn da de loset elevene gjennom på 1 ½ år. Dette betydde at man kunne få regimetro ungdom inn på universiteter og høyskoler på kortere tid. NS-studentene jobbet på sin side med å korte ned studietiden på Universitetet og høyskolene.¹⁵ Det var viktig for NS å få studentene fortære ut i arbeid. Derfor var det viktig å korte ned studietiden. Det å sende elevene til Langemarck var likevel ikke optimalt. For det første ble de påvirket i pangermansk retning. Dette var noe spesielt Holm ikke likte, men også flere med han. Quisling var selv nasjonalistisk innstilt. For det andre så var det vanskelig å få elevene hjem etter endt skolegang. Flere søkte seg til tyske universiteter etter artium. Mot slutten av krigen ble det i tillegg klart at mange ikke fikk anledning til å dra hjem. Enkelte Langemarckelever ble nektet hjemreise og satt inn i det tyske krigsmaskineriet som soldater i det tyske forsvaret.¹⁶ Dermed kom ikke Langemarckelevene NS-regimet til gode i den grad det var tenkt da ordningen

ble opprettet. Langemarckstudiene var altså ikke en god måte å fylle høyere utdanning med studenter tro mot Nasjonal Samling. Det var trolig for få studenter som reiste ned og for få som kom tilbake til Norge.

Plan c: Statsgymnas II

Mot slutten av 1942 begynte Norsk Studentsamband planleggingen med å få opprettet en norsk versjon av Langemarckstudiene. Foruten Holms og andres frykt for pangermanisering av Langemarckelevene, hendte det også at svenske myndigheter nektet elevene gjennomreise. Det er også klart at det var lettere for de yngste å ta en utdannelse i hjemlandet, enn å bli sendt til Tyskland der skolene var lokalisert. «Vi bør jo selv kunne sørge for vår ungdoms utdannelse, men her er dessverre meget forsømt under demokratiets friheter» skrev Rolf Holm til Aftenposten i 1943.¹⁷ Holm mente altså at det var på høy tid at NS startet sine egne skoler der elevene kunne lære både fag og fascistisk ideologi. Utdanning var kanskje den posten der NS hadde mislyktes mest. Når man legger til Nasjonal Samlings problemer med kirken kan man si at Ragnar Schanckes departement lå dårlig an med sin del av nazifiseringen. Kanskje derfor var Schancke selv involvert i prosessen med å få skolen på beina.

I begynnelsen av 1943 var planene klare for å opprette det som skulle bli Nansens skolen.¹⁸ Langemarck fikk navnet etter en slagmark under 1. Verdenskrig. Den norske skolen skulle få navnet etter polfarer og nasjonalt forbilde Fritjof Nansen. Navnet ble før opprettelsen omgjort til Statsgymnas II, da Quisling ikke godkjente at Nansen ble brukt i denne sammenhengen. Det eksisterte i tillegg et statsgymnas på Gjøvik som også hadde klare paralleller til Langemarckstudiene, og disse ble nå samordnet hva navnene angikk. Statsgymnas II var lokalisert ved Sakshaug på Inderøy, i lokalene til Sund Folkehøgskole. Gunnar Groven skriver i *Sund folkehøgskole 1836–1993* at folkehøgskolen hadde vært i drift frem til skoleåret 1942/43, men at «[s]ommeren 1943 kom 'høie herrer' på befarung.»¹⁹ Bygningene ble rekvirert og forberedelsene til statsgymnas tok til. Lærerne ved skolen ble i stor grad hentet fra NS-studentene ved Universitetet i Oslo, men de hadde problemer med å få nok lærerkrefter. Rektor ved Statsgymnas II var Sigmund Myhra. Han var NS-student og tidligere leder for filologenes særutvalg. Myhra var i tillegg frontkjemper. Elevene ved statsgymnas på Gjøvik var i vanlig gymnasalder, eller yngre. På Statsgymnas II kunne søkerne være opptil 24 år gamle. Grunnen til at Statsgymnas II skulle ta opp eldre elever enn statsgymnas på Gjøvik, var at frontkjemper skulle prioriteres. I et brev fra kontorsjef i Norsk Studentsamband, Carl Martin Kramer, til kommissarisk statsråd Riisnæs sa han rett ut at frontkjemper fikk adgang på bekostning av andre med bedre forutsetninger: «De frontkjemper som vi antok kunne greie å følge med i undervisningen, ble opptatt, selv ►

om det var mange andre som lå over dem i intelligens».²⁰ Brevet sendte Kramer fordi Riisnæs hadde klaget over at én han hadde anbefalt ikke kom med. Søkeren, som var frontkjemper, hadde ikke kommet inn på grunn av en dårlig opptaksprøve, i tillegg hadde han angivelig truet med juling om han ikke ble tatt opp. Riisnæs gikk da til Schancke for å få tvunget frontkjemperen inn på studiet. Riisnæs mente man ikke kunne ta på veg over oppførselen til en som nettopp var kommet fra fronten. Det var ikke nok plasser ved statsgymnas II til alle som ville inn, og søknadstallene var høye.²¹ Holm bad i et brev til Schancke 27. august 1943 om at det burde finnes plass til de som ikke kom inn et annet sted. Spesielt frontkjemperne måtte ifølge Holm få en utdanning.²² Skolen skulle være en såkalt eliteskole. Det vil si at de ble utsatt for en opptaksprøve før de kom inn. Prøvene bestod både av praktiske og teoretiske prøver. Søkerne burde i tillegg helst ha erfaring med et yrke før de ble tatt opp. Elevene skulle så løftes fra for eksempel håndverker til ingeniør.

Begynnelsen på en akademisk utdanning

Reklameringen for utdanningen på Sakshaug foregikk i aviser over hele landet der de søkte etter «[n]asjonal mannlig ungdom».²³ I mainnummeret av Huginn i 1943 rykket Norsk Studentsamband inn med en annonse der de henvendte seg til potensielle søkere. Annonsen var en fellesannonse for Langemarckstudiet og den norske varianten.²⁴ Av annonsen kommer det frem at søkerne måtte være mellom 16 og 24 år, og ikke trengte noen annen utdanning enn folkeskolen. Altså en sjuårig utdanning. Utdanningen var gratis, dette gjaldt skolegang, reise til og fra og klær.²⁵ Planene til Norsk Studentsamband var at utdannelsen skulle deles i to. Første del skulle foregå på statsgymnaset, mens den andre delen var et universitets- eller høyskolestudium.²⁶ Det virker sannsynlig at Statsgymnas II skulle ha som oppgave å medvirke til at flere studenter skulle være regimetro i det de ble immatrikulert. Det er vanskelig å si hvor mye av denne strategien som var NS-studentenes egen og hvor mye som kom fra høyere hold i NS. Det som imidlertid kommer frem er at korrespondansen går mellom rektor Myhra på Sakshaug og Norsk Studentsamband ved UiO. Bare unntaksvis kom det forordninger fra departementsnivå, og da dreide det seg som oftest om rene formalia som eksamensordning eller fagpensum. Schancke var delaktig i prosessen med å ekspropriere bygningsmassen, etter det er han ikke nevnt i kildene. Det ser ut til at Norsk Studentsamband og rektor Myhra styrte utdanningsinstitusjonen selv og tok strategiske valg på vegne av utdanningen.

Det var uenigheter om hvordan søknadsskjemaene til Statsgymnas II skulle utformes. Holm mente at det skulle komme frem av søknadspapirene om vedkommende søker var medlem av NS. Myhra på sin side var bekymret for at det ville senke søketallene betraktelig. Ifølge Myhra

kom det i 1944 ca. 40-50 forespørsler fra NS-medlemmer, mens det var hele 600 søkere uten partitilhørighet. Av de 40-50 NS-medlemmene visste Myhra av erfaring at ikke alle ville komme inn. «Det menes derfor at det er om å gjøre å få elever ved skolen først og fremst og siden forme dem.»²⁷ Taktikken til Myhra var at statsgymnaset skulle brukes til å forme ungdommen inn i partiets politiske syn. Holm trodde de kunne fylle opp skolen med NS-medlemmer med de rette faglige kvalifikasjonene og klarte ikke å se realitetene i det lave antallet søkere med NS-medlemskap. Annonnene bar ikke noe NS emblem, bare en nøytral overskrift med Norsk Studentsamband. Selv om Studentsambandet var kjent som en nazistisk organisasjon i akademiske miljøer, kan det tenkes at dette ikke var kjent blant det store lag av befolkningen. Annonnene var å se i lokalaviser over hele landet, ikke bare i rene NS-publikasjoner som f.eks. *Huginn* og *Fritt Folk*.

Søknadskriteriene for Statsgymnaset var at søkerene skulle være åndelig begavet og ha en plettfriandel. I tillegg måtte elevene ha «full legemlig sunnhet» og være «kroppslig velutviklet». Det var også en stor fordel om de hadde kunnskaper og praksis i det faget de skulle utdannes i. Et annet kriterie var: «De må være å stole på politisk. Særlig de som har utmerket seg ved sin innsats i bevegelsen, og frontkjemper har en viss forrett dersom de fyller de øvrige betingelser.»²⁸ Disse kriteriene ble nedskrevet i en betegnning av studiet forfattet av sekretær i Norsk Studentsamband, Hans Jacob Øvrum, etter bestilling av Holm i januar 1943. Eventuell frontinnsats skulle gi forrang kun om de andre kriteriene var oppfylt. Disse kriteriene var ikke kjent for søkerne. Holm trodde Statsgymnas II skulle fylles opp av NS-medlemmer og at disse igjen skulle gå videre inn i høyere utdanning. Det at en så liten del av søkerne var NS-medlemmer var derfor et stort problem. Et annet problem var at NS-medlemmene ikke var mer intelligente enn de andre studentene, de skilte seg ikke positivt ut på opptaksprøvene.

Norsk Studentsamband og kontorsjef Kramer gikk med planer om å opprette en egen frontkjemperklasse. Dette skulle være en ekstraordinær klasse «For frontkjemper og andre som fortjener en utdanning på skolens bekostning, men som ikke kan greie å følge med ved den 3-årige linje».²⁹ Frontkjemperne skulle få anledning til å ta utdannelsen på Statsgymnas II på 4 ½ år, ½ år lengre enn et vanlig gymnas. Kontorsjef Kramer ønsket ikke at frontkjemper og andre NS-medlemmer som ikke var intelligente nok skulle tas opp. Det ville senke nivået på skolen ned til et alminnelig gymnas. Kramer var her på linje med rektor Myhra, mens Rolf Holm ikke ville akseptere det svake søkertallet fra NS-medlemmer og ønsket at de og frontkjemper fortsatt skulle kvoterer inn. For Kramer og Myhra var det viktig at Statsgymnas II skulle være en eliteskole, der man faktisk måtte få en høy poengsum på opptaksprøvene for å komme inn. Kramer og hans meningsfeller hadde

dårlige erfaringer med bråket det skapte da NS-studenter skulle få forrang ved UiO på grunn av sitt medlemskap. De ville unngå å havne i samme situasjon igjen. Derfor var det viktig at elevene som ble utdannet ved Statsgymnas II holdt et høgt faglig nivå. Bare slik kunne de unngå protester og fare for nedleggelse av utdanningsinstitusjonene. Til sammenligning kan det nevnes at ved statsgymnaset på Gjøvik var de klare på at opptaksprøvene skulle telle mest ved opptak. Kun ved tilfeller der to kandidater sto likt ble NS-medlemmet foretrukket.³⁰ Det er vanskelig å si noe sikkert om hvordan den ideologiske påvirkningen av de elevene som ikke var med i NS gikk. Men dette var unge gutter som kom inn i et miljø der de ble forsøkt overtalt av både lærere og medelever. Det man imidlertid vet er at i april 1944 meldte halvparten av elevene i 2. klasse seg til fronttjeneste. Denne klassen bestod av 19 elever.³¹ Dette gir en viss pekepinn på hvordan det politiske miljøet var.

Germansk eller norsk utdanning

Tyske myndigheter var motstandere av Statsgymnas II og forsøkte å få det nedlagt. De mente det ikke var noe behov for utdanningen, da det var mye plass på Langemarck i Tyskland. På et møte mellom NS-studenter og de tyske representantene dr. Volberg i Rikskommissariatet og den tyske studentføreren dr. Gmelin, kom det frem at tyskerne selv hadde interesser i det norske skolevesenet. Langemarckstudiene skulle utvides til Norge, og tyskerne ville med det ta kontroll over utdanningen av norsk ungdom. Dette skulle være et ledd i nazifiseringen av skoleverket i alle germanske land. Det kom klart frem på møtet at Gmelin ville legge Statsgymnas II under tysk ledelse med tyske pedagoger. På sikt kunne norske lærere få arbeid, men måtte da være utdannet i Tyskland.³² Til hell for NS-studentene var Volberg motstander av Gmelins plan og talte NS-studentenes sak om at de skulle ha kontrollen over skolen. Dermed måtte Gmelin oppgi sin plan om en nedleggelse av statsgymnasene.

Dette kan sees på som et ledd i nasjonalistene innen NS sin kamp for å holde germanske innflyttelser på et minimum. Møtet fant sted et par måneder før statsgymnaset skulle åpne høstsemesteret 1943, og kunne veltet hele prosjektet. Det at møtet ble holdt uten at høyere representanter fra NS var tilstede viser også at de var betrodd av partiet til å gjøre en god innsats. Tyskernes holdning til et norsk styre av statsgymnaset viser også at NS ikke var betrodd oppgaven med å nazifisere landets ungdom. Tyske myndigheter gikk selv med planer om å bryte inn og ta over utdanningen.

Det viste seg altså at de samme utfordringene NS møtte med Langemarckstudiene i Tyskland skulle følge med til Statsgymnaset på Sakshaug. NS ville ha en undervisning tilpasset norske forhold og nasjonalistisk ideologi. Tyskerne ville det annerledes, men kom foreløpig ingen vei.

Det var også rivninger om skolen innad i det norske fascistiske miljøet. Norsk Studentsamband ville opprette en egen hirdavdeling ved statsgymnaset. En av grunnene til det var at de var redde for at Germanske SS Norge skulle vinne innpass blant elevene. GSSN var pangermanernes organisasjon i Norge, og det skapte furor da et eksemplar av deres blad *Germaneren* ble funnet blant elevene.³³ Det ble rapportert til Norsk Studentsamband i Oslo om funnet av den pangermanske avisen, og dette var noe Holm så alvorlig på. Kampen mellom nasjonalismen og pangermanismen var høyst reell på statsgymnaset, men pangermanerne fikk aldri skikkelig innpass og Holm og hans nasjonalistiske ståsted vant frem.

Avslutning

Som nevnt innledningsvis var NS-studentenes kanskje viktigste oppgave å gjøre studentmassen ved Universitetet i Oslo og de andre utdanningsinstitusjonene mottakelige for nyordningen. Dette var, ved Universitetet som i resten av samfunnet, en vanskelig oppgave. De forsøkte aktivt å omvende de studerende gjennom hele okkupasjonstiden, men resultatene uteble i den graden NS ønsket og håpet.

Det er vanskelig å si i hvilken grad NS-studentene selv hadde initiativene, eller om dette kom fra sentralt hold i Nasjonal Samling. Kanskje kom også en del av insensitivene fra tysk hold. Det skal uansett sies at studentene forsøkte å tenke nytt og annerledes i forhold til måter å nyordne høyere utdanning på. Om de ikke nødvendigvis alltid var hjernen bak ideene, var det studentene i NSSF og Norsk Studentsamband som gjennomførte dem. Langemarckstudiene var det første forsøket. Dette var et studium tyskerne selv hadde hatt stort hell med. Studiet var nært knyttet opp mot NSDAP og *Hitler Jugend* og var en viktig del av indoktrineringen av tyske barn. Problemet, sett med nasjonalistiske NS-øyne, var at norske elever kom mer til nytte for Tyskland enn for Norge og Nasjonal Samling. Derfor ble det nødvendig med andre tiltak.

Statsgymnaset på Sakshaug var en god idé, sett med NS-øyne. Det virket klart at det ikke ville nytte å omvende studentene som allerede gikk ved de høyere utdanningsinstitusjonene. Det ville være lettere å påvirke ungdommen og hjelpe de som allerede var NS-vennlige til et godt akademisk grunnlag. Således var ideene bak statsgymnasene gode. Studentmiljøene i Norge omfattet ikke altfor mange personer. Ved UiO var ca 4000 studenter immatrikulert under okkupasjonen. Dette var en liten del av de aktuelle årskullene. Høyere utdanning var enda ikke noe alle kunne unne seg. Det fantes bare to statsgymnas, men planen var trolig å opprette flere rundt om i landet. Om disse skolene kunne blitt bygget opp og levert faglig dyktige og NS-vennlige ungdommer til høyere utdanning kunne NS-motstanderne ved utdanningsinstitusjonene og motstandsfolk forøvrig fått større problemer med å finne gode ►

argumenter for å holde dem ute. Hvis NS-medlemmer ikke hadde trengt å komme foran i køene til adgangsbegrensede studier på grunn av sitt politiske syn, men i større grad tatt opp kampen basert på gode karakterer, kunne situasjonen ved Universitetet og høyskolene blitt en annen. Veien dit var uansett lang og sett i ettertid kom NS aldri i nærheten av en vellykket nyordning ved UiO eller noen av de andre utdanningsinstitusjonene i Norge. ■

Noter

- 1 Antallet studenter som var medlemmer i Nasjonal Samling er uvisst, men var trolig ikke mer enn noen hundre på landsbasis. Hosteland, Stig. *NS-studentene ved Universitetet i Oslo*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, s. 62–63
- 2 Hosteland, *NS-studentene ved Universitetet i Oslo*, s. 32
- 3 Fure, *Universitetet i kamp: 1940–1945*, s. 223
- 4 Hosteland, *NS-studentene ved Universitetet i Oslo*, s. 39
- 5 Norsk Studentsamband var fra opprettelsen tilhørende i Departementet for arbeid og idrett, og ikke Ragnar Schanckes departement: Kirke og utdanningsdepartementet. Dette gjorde Sambandet vanskelig å kontrollere for NS-rektor Adolf Hoel
- 6 Langemarck, «Nansen-Studium» i *Huginn* nr 2 1943
- 7 RA – L-sak Oslo politikammer sak 4044 – Rolf Holm dok 41
- 8 Norvik, Johannes, «Vårt skolevesen» i Haldis Neegård Østbye (red.) *Det nye Norge, bind 2*. og Johannes Norvik. «Vårt skolevesen: nutids standpunkt og framtidslinjer» i *Norges nyreising*.
- 9 Bernd Hüppauf mener at navnet Langemarck ble valgt kun fordi det har en tysk klang. Kampene foregikk i et større område rundt Ypres og var ikke konsentrert rundt Langemarck: Bernd Hüppauf, «The birth of fascist man from the spirit of the front: from Langemarck to Verdun», i Roger Griffin og Mathew Feldman (red.) *Fascism: critical concepts in political science: Fascism and culture*, bind 3,
- 10 Hüppauf, «The birth of fascist man from the spirit of the front: from Langemarck to Verdun» i Griffin og Feldman (red.), *Fascism: critical concepts in political science: Fascism and culture*, bind 3 s. 265
- 11 Hüppauf, «The birth of fascist man from the spirit of the front: from Langemarck to Verdun» i Griffin og Feldman (red.), *Fascism: critical concepts in political science: Fascism and culture*, bind 3 s. 273
- 12 Hüppauf, «The birth of fascist man from the spirit of the front: from Langemarck to Verdun» i Griffin og Feldman (red.), *Fascism: critical concepts in political science: Fascism and culture*, bind 3 s. 274
- 13 RA: L-sak Oslo politikammer sak 4044 – Rolf Holm dok 41
- 14 Sørensen, *Hitler eller Quisling: Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940–1945*. J. W. s. 46
- 15 Hosteland, *NS-studentene ved Universitetet i Oslo*, s. 95–96
- 16 Hosteland, *NS-studentene ved Universitetet i Oslo*, s. 102
- 17 RA: L-sak Oslo politikammer sak 4044 – Rolf Holm dok 58/5
- 18 Må ikke forveksles med Nansenskolen på Lillehammer, som ble stengt av Gestapo i 1942
- 19 Groven, *Sund folkehøgskole 1836–1993*, s. 54
- 20 RA: L-sak Oslo politikammer sak 4044 – Rolf Holm dok 58/13
- 21 Ved inntaket i 1943 ble 44 elever tatt inn. Før søknadsfristen var gått ut var det kommet inn 173 søknader. Veldig mange hadde ikke fått med seg fristen og sendte inn for seint.
- 22 RA: L-sak Oslo politikammer sak 4044 – Rolf Holm dok 58/13
- 23 RA: PA 780 Norsk Studentsamband – Eske 4, (*Notaer*)
- 24 Annonse i *Huginn* nr 5 1943
- 25 Groven, *Sund folkehøgskole 1836–1993*, s. 54

- 26 RA: PA 780 Norsk Studentsamband – Eske 1, (*Opplysninger om DNL*) Betenkning om Nansenstudiet s. 4
- 27 RA: PA 780 Norsk Studentsamband – Eske 6. (*DNL 1943–45*) Brev fra Myhra til Holm 7.3.1944
- 28 RA: PA 780 Norsk Studentsamband – Eske 1, (*Opplysninger om DNL*) Betenkning om Nansenstudiet s. 3
- 29 RA: PA 780 Norsk Studentsamband – Eske 4. (*DNL*) Brev fra Kramer til minister Schancke 24.8.1943.
- 30 Johnsen, «Statsgymnasene – et ledd i NS' skolepolitikk» Prosjektet er en del av Norgesdokumentasjon og Norge under okkupasjonen. Ledet av Jan Eidi. <http://www.norgesdokumentasjon.no/rapporter.php> (Lastet ned 3.3.2010)
- 31 RA: PA 780 Norsk Studentsamband – Eske 6. (*DNL 1943–45*) Telegramkorrespondanse april 1944
- 32 RA: PA 780 Norsk Studentsamband – Eske 4 (*DNL*) Referat fra møtet datert 11.6.1943
- 33 Hosteland, *NS-studentene ved Universitetet i Oslo*, s. 109

Litteratur- og kildeliste

Trykte kilder:

Fure, Jorunn Sem. *Universitetet i kamp: 1940–1945*. Vidarforlaget A/S. Oslo, 2007

Groven, Gunnar. *Sund folkehøgskole 1836–1993*. Steinkjær, 1993

Hosteland, Stig. *NS-studentene ved Universitetet i Oslo*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2010

Huginn nr 2. 1943 og nr 5. 1943

Hüppauf, Bernd. «The birth of fascist man from the spirit of the front: from Langemarck to Verdun», i Roger Griffin og Mathew Feldman (red.) *Fascism: critical concepts in political science: Fascism and culture*, bind 3, Routledge London, 2004.

Norvik, Johannes. «Vårt skolevesen» i Haldis Neegård Østbye (red.) *Det nye Norge, bind 2*. blix forlag. Oslo, 1943

Norvik, Johannes. «Vårt skolevesen: nutids standpunkt og framtidslinjer» i *Norges nyreising*. Gunnar Stenersens forlag. Oslo, 1942

Sørensen, Øystein. *Hitler eller Quisling: Ideologiske brytninger i Nasjonal Samling 1940–1945*. J. W. CappelenForlag A/Ss, 1989.

Utrykte kilder:

Johnsen, Ove. «Statsgymnasene – et ledd i NS' skolepolitikk» Prosjektet var en del av Norgesdokumentasjon og Norge under okkupasjonen. Ledet av Jan Eidi. <http://www.norgesdokumentasjon.no/rapporter.php> (Lastet ned 3.3.2010)

RA: PA 780 Norsk Studentsamband

RA: L-sak Oslo politikammer sak 4044 – Rolf Holm

RA = Riksarkivet

PA = Privatarkiv

L-sak = Landssviksak. ■

The Practical Past

HAYDEN WHITE, UNIVERSITY PROFESSOR EMERITUS AT THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA, SANTA CRUZ,
AND PROFESSOR OF COMPARATIVE LITERATURE AT STANFORD UNIVERSITY

«Fiction is the repressed other of history.»

*Michel de Certeau*¹

Near the beginning of W. G. Sebald's «novel», *Austerlitz*, we are introduced to the book's eponymous protagonist, «Jacques Austerlitz», by the narrator who has journeyed to «Belgium» and specifically to «Antwerp» – «partly for study purposes, partly for other reasons which were never entirely clear» – has ended up in the waiting room of the central railway station (the «Salle des pas perdus») where he encounters Austerlitz taking pictures of the waiting room and engages him in conversation about the history of architecture which happens to be Austerlitz's profession. Thus began, the story has it, in the year 1967, a series of encounters between the narrator and Austerlitz who, it turns out, is searching for information about his family which, he had discovered only at the age of sixteen, were Czech Jews who may (or may not) have perished in the death camps of the Third Reich. The novel relates the many, accidental and planned encounters between the narrator and Austerlitz from that first meeting in the «Salle des pas perdus» in Antwerp Station down to a final meeting in Gare d'Austerlitz in Paris where Jacques Austerlitz relates to the narrator the ways by which the past is able to hide its secrets from the living, even to the point of destroying the monuments attesting the existence of a past (as in the newly built *Bibliothèque Nationale* in Paris: «this gigantic new library, which, according to one of the loathsome phrases now current is supposed to serve as the treasure house of our entire literary heritage, proved useless in my search for any traces of my father who had disappeared from Paris more than fifty years ago.») It is not clear whether Austerlitz objects to the inutility of the new Bibliothèque Nationale or is simply lamenting the loss of the old one. In any event, Jacques Austerlitz's quest for the identity and traces of his parents takes the form of a journey in space, from one «*lieu de memoir*» to another each of them manifests another aspect of how what had once been presented as a «heritage» can be shown to be a kind of impediment to useful knowledge of the past. The ultimate destination (or rather the penultimate one) is Theresienstadt's famous Potemkin's village concentration camp where the transit point to the death camps was given the public face of a vacation spa like Marienbad. This masquerade of a concentration camp as a fancy retirement community provides a kind of image of fulfillment for all of the places of Europe wherein the good old values of Humanism and

Christianity, of the nation and the community, the state and the church are allowed to appear as little more than «zoological gardens» in which hapless captured animals look out listlessly at the human visitors who think they occupy zones of freedom and responsibility.

Right at the beginning of *Austerlitz*, the narrator (before encountering Austerlitz in the Central Station in Antwerp) visits the «Nocturama» of the Antwerp zoo. The Nocturama is an enclosure for animals which sleep during the day and come out only at night and whose eyes are unseeing in daylight but percipient in darkness. The narrator opens his account of his meeting with Austerlitz in a meditation on the eyes of animals which can see only in the dark and likens them to the eyes of philosophers, such as Wittgenstein (a picture of whose eyes appears in the text), who teach us to see in images rather than in concepts. This section is followed by a long account, first of the proportions and decorations of the waiting room in Antwerp's Central Station, next, of the structure, appearance, and history of a series of military fortifications built around Antwerp which went from being utterly ineffectual in defense of the city (and being expanded and augmented with every failure until they became so extensive that they could not be manned) to their use as a Gestapo prison and torture facility during the Second World War. The fortifications of Fort Breendonck serve as a kind of master metaphor of Sebald's narrator's report of Jacques Austerlitz's journey across post-World War II Europe in his effort to use his expert historical knowledge to establish his own identity or at least that aspect of it that might come with knowledge of his origins.

If *Austerlitz* is, as the cover of the German edition informs us, a «Roman», it is a novel in which not very much happens, which lacks anything remotely resembling a plot or plot structure (the «failed quest» novel?), and in which everything would seem to turn, in Henry James fashion, on «character», except that, in the cases of both Austerlitz and his narrator, the notion of «character» itself explodes into the shards and fragments of «men without properties».

And yet, the book is chock full of interesting not to say fascinating historical information, lore and knowledge. The narrator stages Austerlitz's expertise in his professional field (art history) in a convincing manner and his descriptions of the various historical monuments and sites (lieux) of famous historical events are utterly «realistic» ►

in the common meaning of that term. The meaning of this «Roman» emerges in the interstices of the successive descriptions of places and edifices that attest to the ways in which «civilization» has been built on the structures of evil, incarceration, exclusion, destruction, and the kind of humiliation endured by that little raccoon which, in the pale light of the Nocturama, «sat beside a little stream with a serious expression on its face, washing the same piece of apple over and over again, as if it hoped (als hoffe er) that all this washing, which went far beyond any reasonable thoroughness (weit über jede vernünftige Gründlichkeit), would help it to escape the unreal world (aus der falschen Welt) in which it had arrived, so to speak, through no fault of its own (ohne sein eigenes Zutun)».²

The predominance in Sebald's book of real-world, which is to say, historical, empirical, and documentable, «fact», makes it difficult to classify it as «fiction». «Literature» or literary writing it certainly is; it is as self-consciously «fashioned» and assertive of its «techniques» as any recognizably «poetic» artifact could be. At the same time, all this artifice is being used to give access to a real, historical referent: what Walter Benjamin might recognize as an account of what our vaunted «civilization» owes for its benefits and advantages to modern man's peculiar forms of cruelty to its own kind. In other words, the literary devices disposed by Sebald in *Austerlitz* serve to produce a fictional lens by which to justify a judgment (ethical or moral in kind) on a real world of historical fact. It has to be said that there is no «argument» that we might extract from the book regarding the «true» nature of the historical world thus displayed before us by means of the narrator's account of the «fictional» quest of Jacques Austerlitz for information about his «fictional» parents. Or rather that, if there is an argument to be extracted from it, it is one that can only be inferred from the way the events reported over the course of the (non-)action are encoded figuratively. To be sure, every narrative or every account of a series of events related in a narrativizing manner, which is to say, given the shape and form of a story, can be translated into an apparatus purely conceptual in nature, after the manner in which Lakoff treats all metaphorical statements (i.e., as masked concepts). But it has to be stressed that what gives to Sebald's account of a real historical world the aspect of fictionality is precisely the way he resists any impulse to conceptualize either his narrator's role or the «meaning» of his protagonist's «imaginary» journey in search of a lost origin.

On the other hand, this book is manifestly *not* a history even though its «content» and its ultimate referent is manifestly «the historical» which means, one might argue, that the book, quite apart from the melancholy which arises from the suggestion that a merely «historical» knowledge of «history» will raise more problems than it solves when it is a matter of seeking a meaning for an individual life

or existence. Again, as with Walter Benjamin, the story of Jacques Austerlitz's inquiry into the recent past of Europe seems to reveal only that the people who have «made history» were – like the Nazis – as much interested in hiding evidence of their deeds as they were in celebrating and monumentalizing their intentions. It turns out that, if we can draw any lessons from contemplation of the Austerlitz story, there is no such thing as a «history» against which we could measure and assess the validity of what Amos Funkenstein calls «antihistory», by which he meant «mythifications» intended to cover over and obscure the «truths» of proper historiography. It is all antihistory, always written as much «against» as well as on behalf of «the truth».

So maybe we might classify *Austerlitz* as a historical novel, a kind of postmodernist version of the genre invented (so the legend has it) by Sir Walter Scott and brought to consummation in Tolstoy's *War and Peace*, which, so it seems to me, at once consummates and «deconstructs» the genre of the historical novel as it had been cultivated at the hands of Scott, Manzoni, Dumas, Hugo, Dickens, George Eliot, Flaubert, and God knows how many others in the nineteenth century in Europe. We could say that except for the fact that Austerlitz can be read as an allegory of the impossibility of or, to cite Nietzsche, the disadvantage (*Nachteil*) of history «für das Leben». As thus envisaged, Sebald's «novel» can be viewed as a contribution in a peculiarly postmodernist mode to that discussion over the relation between history and literature, or factual and fictional writing, or realistic and imaginative or rational and mythical writing opened up by the so-called «crisis of historicism» (*Historismus*) in the early 20th century. And if our purpose were to enter into that discussion we would have to account for the fact that the genre of the historical novel in the time of Scott, Goethe and Byron enjoyed virtually universal popularity among the literate public while, at the same time, enduring universal condemnation at the hands of professional historians who regarded its mixture of fact with fiction, its constitutive anachronism, and its attempt to examine the past by the instruments of imagination as a crime not to say a sin of Mosaic amplitude – «Thou shalt not mix the kinds». The fact that the authority and prestige of this literary genre waned with the constitution of a new kind of science in the late nineteenth century, underwent a mindbending transformation at the hands of the great literary modernists (Joyce, Pound, Eliot, Stein, Proust, Kafka, Virginia Woolf, etc.), only to be revived in a different mode and register by virtually every writer that we might wish to praise or condemn with the label «postmodernist». As Linda Hutcheon and Amy Elias have demonstrated (to my satisfaction, at least) the dominant genre of postmodernist writing is «historiographic metafiction» (Hutcheon) or simply «metahistorical romance» (Elias).

It has to be said that the rebirth of the historical novel in the forms given it by writers as different as Pynchon (*The Crying of Lot 49*, V.), De Lillo (*Libra*, *Underground*), Philip Roth (*American Pastoral*, *The Plot Against America*), the Israeli writer Michaw Govrin (*Snapshots*), Robert Rosenstone (*The King of Odessa*), Norman Mailer, William Gass, Cormac McCarthy, Pat Barker, and so on has to be set within the context of the post World War II discussion of Nazi crimes against humanity, the Genocide of the Jews and Gypsies, homosexuals and the mentally disabled – the whole question of the meaning and significance of the Holocaust, the felt need to «come to terms with the past», not only in Europe but also in the rest of the colonial world, the demand by the casualties, victims, and survivors of new kinds of events made possible by the very science and culture that had allowed the West to destroy what it could not incarcerate, domesticate, intimidate, or otherwise humble and humiliate. This widespread effort to «come to terms with the past» involved not only the uncovering of what had ignored, suppressed, repressed or otherwise hidden from view in the past of nations, classes, and races and, yes, genders, too – it also entailed or seemed to many to entail the necessity of thinking once more about the utility, the worth or value, the advantages and disadvantages of the kind of knowledge of the past produced by the new cadres of professional historians that had been established in the late nineteenth century for service to the European nation-state but which, also, laid claim to the status of a «science» (*Wissenschaft*) and authorized to determine what kinds of questions could be asked by the present of the past, what kind of evidence could be adduced in any effort to ask the proper questions, what constituted properly «historical» answers to those questions, and where the line was to be drawn for distinguishing between a proper and an improper use of historical «knowledge» in any effort to clarify or illuminate contemporary efforts to answer central question of moral and societal concern: what Kant called the «practical» (by which he meant the ethical) question: what should I (we) do?

Now, it is here, at last, that I come to the subject of «the practical past». It has been a long time coming but I had to approach it by this route, through a discussion of the historical novel, of postmodernist literary writing, and of Sebald's particular take on history and the historical, in order to be able to say something worthwhile about that statement of De Certeau that I have used for my epigraph: «Fiction is the repressed other of history» or «The repressed other of history is fiction». My argument is that, yes, one of the ways that history in the early nineteenth century succeeded in constituting itself as a scientific (or parascientific) discipline was by detaching historiography from its millennial association with rhetoric and, after that, *belles lettres*, an activity of amateurs and dilettantes, a kind of writing that was more «creative» or «poetic», in which the imagination, intuition, passion, and, yes, even preju-

dice were permitted to take precedent of considerations of veracity, perspicuity, «plain» speech, and commonsense. So, *à bas a la rhétorique!* This, Victor Hugo's sentiment was shared by the proponents of what would come to be called «the realist novel», most prominently by Gustave Flaubert whose own brand of realism took the form of a disparagement of rhetoric on behalf of what he called (and probably invented) «style». But the exclusion of rhetoric (considered as a theory of composition by which a certain body of information was worked up for different practical uses, persuasion, incitement to action, inspiration to feelings of reverence or repulsion, etc.), from historiography had an effect on historical studies quite different from what a similar exclusion of rhetoric from «literary writing» will have had on «literature».

The older, rhetorically structured mode of historical writing openly promoted the study and contemplation of the past as propaedeutic to a life in the public sphere, as an alternative ground to theology and metaphysics (not to mention as an alternative to the kind of knowledge one might derive from experience of what Aristotle called the «banausic» life of commerce and trade), for the discovery or invention of principles by which to answer the central question of ethics: what should (ought, must) I do? Or to put it in Lenin's terms: «What is to be done?»

Now, the professionalization of historical studies required in principle at least that the past be studied, as it was said, «for itself alone» or as «a thing in itself», without any ulterior motive other than a desire for the truth (of fact, to be sure, rather than doctrine) about the past and without any inclination to draw lessons from the study of the past and import them into the present in order to justify actions and programs for the future. In other words, history in its status as a science for the study of the past purported to purge itself of any interest in practical matters in the present.

What is the practical past? The concept comes from some of the late writings of the political philosopher Michael Oakeshott, and it refers to those notions of the past which all of us carry around with us in our daily lives and which we draw upon, willy-nilly and as best we can, for information, ideas, models, and strategies for solving all the practical problems – from personal affairs to grand political programs – met with in whatever we conceive to be our present «situation». This is the past of memory, dream, and desire as much as it is of problem-solving, strategy and tactics of living, both personal and communal.

Oakeshott invokes the concept of the practical past as a basis for defining what he calls «the historical past», that past built up by modern professional historians as the corrected and organized version part of the whole past which has been established as having actually existed on the ba- ➤

sis of evidence authenticated by other historians as admissible in history's court of appeal. The historical past is a theoretically motivated construction, existing only in the books and articles published by professional historians; it is constructed as an end in itself, possesses little or no value for understanding or explaining the present, and provides no guidelines for acting in the present or foreseeing the future. Nobody ever actually lived or experienced the historical past because it could not have been apprehended on the basis of whatever it was that past agents knew, thought, or imagined about their world during their present. Historians, viewing the past from the vantage point of subsequent vantage point of a future state of affairs, can claim a knowledge about the past present that no past agent in that present could ever have possessed.

It was not always the case, of course. Historical writing in its origins was supposed to teach lessons and provide models of comportment for living human beings especially in the prosecution of public affairs. And this remained the case well into the eighteenth century. But in the nineteenth century, historical studies ceased to have any practical utility precisely in the extent to which they succeeded in transforming into a science. History can tell you what the properly processed evidence licenses you to believe about what happened in given parts of the historical past, but it cannot tell you how to deal with your present situation or solve your current practical problems. In present situations, where judgment and decision are called for, the only past that is useful is the one which Reinhart Koselleck called «the space of experience» (*Erfahrungsraum*), that warehouse of archived memories, ideas, dreams, values which we go to as a kind of «old curiosity shop» in search of intimations of where we came from, in order to grasp, in some way, what we are to do with all the detritus left to us as a legacy of dubious relevance to the solution of current «practical» problems.

Here the term «practical» is to be understood in Kant's sense as born of the uniquely human awareness of the necessity of doing something. We call upon the practical past of memory, dream, fantasy, experience and imagination when confronted with the question: «What ought I (or we) do?» The historical past cannot help us here, because the most it can tell us is what people in other times, places, and circumstances have done. This information contains no warrant for deducing what we, in our situation, in our time and our place, *should* do in order to conform to the standard set by that categorical imperative which licenses our belief in the possibility of morality itself.

Now, in what follows, I am going to try to develop some of the implications of Oakeshott's distinction between the practical past and the historical past in order to try to theorize a problem that has bedeviled philosophy of history since the beginning of history's transformation from

its status as a discourse to its status as a (putative) science. This problem arose in the early nineteenth century when, in order to constitute itself as a science, history had to be detached and differentiated from its former habitation in rhetoric. History's alienation from rhetoric – of which it had formerly been considered to be a branch, along with epistolography, philosophy, and romance (cfr. Hugh Blair) – occurred at precisely the same time that literature or more accurately «literary writing» was being detached and differentiated from rhetorics. «Literature» was differentiated from rhetoric by Flaubert and others by the elevation of style conceived as the fusion in writing of perception and judgment over what had been taken to be the formulaic modes of expression of classical oratory, on the one hand, and the relatively chaotic or «spontaneous» outpourings of Romantic «genius», on the other.

But – as Auerbach and others have shown – the notion of «literature» elaborated over the course of the nineteenth century presumed a new «content» as well as new «forms». This content, formalized in the doctrine of «realism», was nothing other than what came to be called «historical reality» – no longer limited to «the past» but extended to «the present» as well. If Auerbach is right, that «historicism» which insisted on regarding every aspect of the past «in its own terms» and «for itself alone», without any impulse to generalize or judge it by transtemporal values or criteria, this historicist attitude is what informs and provides the ideology of literary realism and constitutes the basis of the specific kind of *knowledge* which the (realist) novel is considered to be capable of providing to the new social classes appearing in the wake of the French and American Revolutions, the advent of capitalism, and the beginning of the great European empires.

The modern novel has its origin in the early 18th century in the transformation of the romance into a range of «how to live» manuals directed at middle class women left at home and seeking instruction on «what must be done» in order to fulfill duties to God, husband, family, and friends in the absence of class practices of the kind that gave meaning to their peasant and aristocratic counterparts.³ The assumption of male control over the development of the novel in the late eighteenth century transformed the novel into, first, the *Bildungsroman*, and then, the novel of career, work, and love of classical realism. Class differences, career choices, new modes of work and labor, new sensibilities, indeed even new bodies suddenly appeared on the scene of «the historical present», and the realist novel, by the time it had taken the form and content given it by Balzac, Flaubert, Dickens, Jane Austen, George Eliot, Thackeray, etc., embarked upon that mapping of the new «historical reality» which taught four generations how to conjure with that «past in the present» that Joseph Conrad and Henry James, Oscar Wilde, Thomas Hardy, and Emile Zola would confront as an enigma which profes-

sional historical learning could not solve because it had become limited to dealing with «the facts» of the past. Small wonder that the next generation would, like Walter Benjamin, view professional historical learning as itself the impediment to any effort to probe the past of myth, memory, and dream as a resource for social and cultural renewal. History had gone from being a resource to being the problem itself. (Not of course for professional historians or most philosophers of history, but most certainly for writers, poets, and dramatists.)⁴ Auerbach was surely right when he identified the content (or ultimate referent) of the modern realist novel as «historical reality» but it was «the practical past» rather than the «historical past» that the great novelists of the era were bringing to life.

Critical reflexivity can be directed at many different aspects of a writing practice as ancient and as venerable as historiography. One of the most important aspects of any scholarly practice that should be subjected to criticism and self-criticism is that congeries of presuppositions and assumptions which «go without saying», so obvious are they taken to be as foundational to the practice in question. In historical studies the distinction between fact and fiction is one such topos. It is this distinction which, in modern historical studies, presides over the opposition presumed to exist as a truth beyond question, namely, that history and literature are in some way so radically opposed to one another and that any mixture of them must undermine the authority of the one and the value of the other.

And yet, the kind of storytelling which would subsequently come to be called «history» arose within the kinds of cultural practices which would subsequently come to be called «literature». And even although history has tried over the course of the last two centuries to become «scientific» and purge itself of the taint of its origins in «literature» (and more specifically, rhetoric), it has never fully succeeded in this endeavor. As the quotation from Certeau which I have chosen as the epigraph of this text suggests, history has been unable to articulate its claim to scientificity without invoking «literature» as its antithetical other. It is this opposition of history to literature that sustains the belief, crippling to history's aspiration to serve as a «practical» discipline, that the imagination has no place in historical research, thinking, or writing about the past.

Recall that since its inception with Herodotus and Thucydides, history had been conceived as a pedagogical and indeed practical discipline par excellence.⁵ As Foucault has reminded us, history has always – until relatively recently – functioned more as a practical, which is to say, an *ethical* discourse rather than as a science. In ancient, modern and even in medieval times, historical discourse was recognized as a branch of rhetoric, itself second only to theology as the site of the ethical question: what is to be done? But

as Michel de Certeau insisted, the transformation of historical studies into a (pseudo-)science entailed its surrender of its authority to «teach philosophy by example» and provide credible exemplars of those attributes deemed necessary to and hence admirable by society.

True, its literary aspects were conceived to consist in the embellishments rhetorical and poetic by which hard truths and onerous duties were made palatable by mythification. Both Cicero and St. Augustine allowed the use of what we might call literary fictions in the service of truth-telling, which justified the post-Reformation belief in the possibility of distinguishing between a good or morally responsible fictions, on the one side, and a sinful and degrading kind, on the other. With the transformation of history into a science, however, fiction in general and literary fiction in particular came to be viewed as the nefarious «other» of history and the kinds of truths about the past in which it dealt. Indeed, in Ranke and his progeny, the newly named category of «literature» (which included such genres as romance and the whole of rhetoric) was made to serve as history's negative, so that, by the late 20th century, in the field of history, history-writing with distinct literary features was immediately recognizable as the work of amateurs or, at best, as the product of a historical sensibility fallen prey to the lures of fantasy.

Now, at the same time that history was morphing into a (pseudo-)science, literature in general and the novel in particular were undergoing that revolution which would subsequently be labeled «realist». Realism has taken many different forms, but modern literary realism differs from others by (what Auerbach calls a «historist» frame of mind, and more specifically by the extent to which writers such as Scott, Manzoni, and Dumas, Stendhal, Balzac, Dickens, and Flaubert sought (quite in contrast to their professional historian counterparts) to represent «the present as history». As Auerbach notes, this effort to represent the present as history had to appear anomalous, because according to the *doxa* taking shape in professional historiography, historical knowledge was and could only be about the past.⁶ Knowledge of the past could not be generalized and extended to the understanding of present circumstances much less those of the future, without lapsing into ideological distortion and error. Thus, the novelists such as Balzac, Flaubert and Dickens who viewed the present as both a consequence and fulfillment of the historical past and, at the same time, as undergoing changes caused by the very processes that had produced the past violated the taboo of crossing the gap that separated the past from the present and allowed the present to be experienced as a stable platform from which the turmoil and conflict of the past could be contemplated *sine ira et studio*, as from a quiet and stable shore after a long passage at sea. The treatment of the present as history in realist literature effectively divided up the temporal continuum between his- ➤

torists and presentists, with the former consigned the task of mapping out the past in all its contingency and particularity and the latter assuming the role of «historical» analysts of the new social reality emerging from the recent past of Revolution and Reaction. Indeed, the realist novel became the site where a newly legitimated dominant class could rehearse its role in the drama of desire's conflict with necessities which past generations had never dreamed of. Ironically, the more that history actually succeeded in transforming itself into a (kind of) science, objectivist, empiricist, particularist, the more remote the knowledge of past which it produced became for generations confronting new social realities. And with the demystification of the world of the bourgeoisie effected by Marx, Darwin, and Freud, «history» alone remained as that reserve of fact and reality on which to base an idea of the present and a vision of a possible future. Whence the flourishing of what professional historians would condemn as «philosophy of history», born of the effort to generalize and synthesize the particular truths turned up by professional historians in their plundering of the archives of old Europe. It is seldom noticed that growing up alongside of and mirroring the same drives that impelled to the creation of «philosophy of history» (Comte, Hegel, Buckle, Marx, Spencer, Taine, on to Spengler, Toynbee, T. Lessing, Vogelin, Croce, Gentile, and the rest) was another and more authoritative idea of what history and a temporality parsed by historical categories consisted of. This other idea of history erected alongside of and against the history of the historians flourished in literature, in poetry and drama, to be sure, but also and especially in the realist novel. And it resulted over time in the creation of a past quite different from that which served as the object of interest of professional historians. This was «the practical past» of my title, a past which, unlike that of the historians, has been lived by all of us more or less individually and more or less collectively and which serves as the basis for the kinds of perceptions of situations, solutions of problems, and judgments of value and worth that we must make in everyday situations of the kind never experienced by the «heroes» of history. The distinction between «the historical past» and «the practical past» is useful for distinguishing between modern professional historians' approaches to the study of the past and the ways in which lay persons and practitioners of other disciplines call upon, recall, or seek to use «the past» as a «space of experience»⁷ to be drawn upon as a basis for all kinds of judgments and decisions in daily life. The practical past is made up of all those memories, illusions, bits of vagrant information, attitudes and values which the individual or the group summons up as best they can to justify, dignify, excuse, alibi, or make a case for actions to be taken in the prosecution of a life project. The political, legal, and religious pasts can seldom be approached except by way of ideology or *parti pris* of some kind. These kinds of past can be said to belong to «history», no doubt about it, but they are seldom amenable to

professional historians' techniques of investigation. Since such pasts are invested less in the interest of establishing the facts of a given matter than that of providing a basis in fact from which to launch a judgment of action in the present, they themselves cannot be handled according to the principle of «first the facts, then the interpretation» so dear to the professional historian's heart. For in inquiries into these kinds of past, what is at issue is not so much «what are the facts?» as, rather, what will be allowed to count as a fact and, beyond that, what will be permitted to pass for a specifically «historical» as against a merely «natural» (or for that matter, a «supernatural») event.

The practical past, according to Oakeshott,⁸ is a version of the past that most of us carry around with us in our minds and draw on in the performing of our daily tasks where we are compelled to judge situations, solve problems, make decisions, and more importantly perhaps respond to the consequences of decisions made both by us and for us by those institutions of which we are more or less conscious members. Oakeshott thought that the principal difference between the historical past and the practical past lay in the kinds of purposes motivating inquiry into them. The historical past was that past which could be studied scientifically, disinterestedly, as an end in itself and «for its own sake». Ideally – and this was the founding gesture of modern scientific historiography – the historical past was not inquired into for any ulterior reason other than the determination of what it really consisted of, how it understood itself, and what had happened in and to it to give it its peculiar configuration, outline, or trajectory of development.

Above all, the historical past taught no lessons of any interest to the present, it was an object of strictly impersonal, neutral, and in the best cases, objective interest. Finally, the historical past was a past constructed by historians. It existed in books and scholarly essays only. Its authenticity – though not its reality – was guaranteed by other professional historians cleaving to the guild's conventions for the handling of evidence and the investigation of documents and possessing the authority to determine what was legitimate history and what was not. No one had ever lived the historical past because historians were in possession of a wider range and a kind of evidence (or knowledge) that no agent of the real past could ever have possessed. The study of the historical past yields no laws of historical causation and very little in the line of generalization or typification. The historical past is made up of discrete events the factuality of which has been established on deliberative grounds and the relations among which are more or less contingent. The use of narrative to represent sets of such discrete events is justified on the basis of the fact that historical events are time and space (or place) specific and can therefore be presented realistically (if not truthfully) either as diachronic sequences or as synchronic structures.

All of this in contrast to «the practical past» which is elaborated in the service of «the present», is related to this present in a practical way, and from which, therefore, we can draw lessons and apply them to the present, to anticipate the future (or at least the proximate future), and provide reasons if not justification for actions to be taken in the present on behalf of a future better than the current dispensation.

Now, it must be stressed that these two kinds of past are rather more ideal typifications than descriptions of actual points of view or ideologies. Moreover, it must be noted that professional historiography was set up (in the early 19th century) in the universities to serve the interests of the nation-state, to help in the work of creating national identities, and was used in the training of educators, politicians, imperial administrators, and both political and religious ideologues in manifestly «practical» ways. The famous «history as philosophy teaching by examples» and «*historia magistra vitae*» of nineteenth century European culture was the same history that professional historians brokered as a past studied for itself alone and in its own terms, *sine ira et studio*. But this seeming duplicitousness on the part of professional historians was fully consonant with the contemporary ideology of science, which viewed the natural sciences as nothing if not both «disinterested» and «practical» or socially beneficial at one and the same time. Such a view of science was consistent with the reigning philosophies of positivism and utilitarianism which contributed to the transformation of a scientific world view into a whole *Weltanschauung*, which allowed «history» in general to be conceived as offering unimpeachable proof of the progress of civilization and the triumph of the white races of the world.

Of course, over the arc of the 20th century, this myth of progress and the social Darwinism that sustained it were submitted to devastating critique. To which professional historiography responded by retreating into a kind of commonsensical empiricism as justification for the neutrality and disinterestedness with which it composed its ideologically anodyne pictures of the historical past. This empiricism allowed professional historiography to continue to trumpet its ideological neutrality («just the facts, and nothing but the facts») while disdaining «philosophy of history» of the kind inherited from Comte, Hegel and Marx and promoted by Spengler, Toynbee, and Croce over the span of the two World Wars, as mere «ideology» or as religious prophecy masquerading as «historical science». (cfr. Popper, Collingwood, etc.)

Now, philosophy of history – however prophetic, predictive, or apocalyptic it may be – was not in general intended as an alternative to what is called «straight history». Most philosophers of history – from Hegel on – regarded their work as an extension of or supplement to the work

of ordinary historians. They saw themselves as providing procedures for summarizing, synthesizing, or symbolizing the myriads of works written by working historians in order to derive some general principles regarding the nature of human beings' existence with others in time. Whether they did this adequately or not is a moot point. Because whether philosophers of history have used the knowledge and information cooked up by ordinary historians well or badly is not a matter for historians to decide – any more than it is a matter for physicists to decide how the knowledge they produce may be put to use by engineers, inventors, entrepreneurs, or for that matter military establishments. Surely there is no difference between a philosopher's ruminations on the nature of art based on his considerations of specific art objects and the work of historians of art and the use of historians' works to try to divine not so much the meaning *in* history as, rather, the kinds of meanings that can be derived from the study of a historians' writings.

In any event, I do not wish to follow this line of discussion because, as history shows us, genuine historians are chary of philosophy of history for their own good reasons, and there seems to be little chance of bringing them onto common ground in the foreseeable future. But it has to be said that, whatever else it may be, philosophy of history belongs to the class of disciplines meant to bring order and reason to a «practical past» rather than to that «historical past» constructed by professional historians for the edification of their peers in their various fields of study.

But this differentiation between the past constructed by historians and that constructed by philosophers of history permits insight, or so it seems to be, into a relationship that has been particularly worrisome in modern Western scientific culture, namely, the relationship between fact and fiction (sometimes referred to as that between history and literature) within the context of cultural modernism. In the many discussions of postmodernism that have taken place since Lyotard's famous essay on the topic,⁹ few people have thought it important to notice that the dominant genre and mode of postmodernist writing is the (neo) historical novel.¹⁰ To be sure, mainstream critics lamented what was taken to be an unfortunate (not to say disastrous) mixture (or scumbling) of the distinction between fact and fiction or reality and fantasy, for it seemed to violate a taboo that had sustained the possibility of a certain kind of «serious» fiction writing, by which I mean a kind of (modernist) writing took the relation between past and present (or memory and perception) as its principal object of interest. I refer to the work of the first generation of modernist writers as represented by Conrad, Proust, Joyce, Eliot, Pound, Woolf, Kafka, Stein, Gide, etc., etc., all of whom seemed to turn against «history» as a cause rather than a solution to the problem of how to deal with a present oppressed by the remains of the past. ►

Literary modernism has been charged in recent years with a kind of narcissistic «presentism», with a defective sense of history, with a retreat into irrationalism and psychosis, a disdain for the truth of fact, and return to what T. S. Eliot, in his review of Joyce's *Ulysses*, praised as «the mythic method».

But the revival in the second half of the twentieth century of the early nineteenth century genre of the historical novel (Scott, Manzoni, Dumas, Balzac) raises questions about its ideological significance. Moreover, the fact that it is the *historical* novel rather than any of the other genres (Epistolary, Gothic, Bildungsroman, Realist, etc.) that might have been revived raises questions about the status of that «history» which is used to indicate the *kind* of novel which the postmodernists have chosen for the presentation of life «in modern times». In other words, in choosing the genre of the «historical novel», postmodernist writers as different as Pynchon, Mailer, Capote, De Lillo, P. Roth, Pat Barker, W. G. Sebald, Coetzee, Grass, Danilo Kis, Robert Rosenstone, William Gass, etc., etc., and any number of others challenged the dogma which made of «historical facts» the standard by which to assess the realism of *any* discourse about the real past or present.

Recall that the archetypal historical novel, Sir Walter Scott's *Waverley* or *'Tis Sixty Years Since* (1805, pub. 1814) apologetically violated the taboo on mixing historical fact with fantasy or romance in his account of the adventures of a «normal» young man who enters into the service of George II of England, is sent to the Highlands of Scotland, and finds passion, love, adventure, and indeed commits treason and murder before being returned to the fold of a social order that will emerge from the Napoleonic Wars with a new ruling elite and worldwide empire. The novel openly asks the question as to what had been gained and lost to the British people by the transition to modernity, as represented by the suppression of the Jacobite Rebellion of 1745. Edward Waverley is, as it were, run through a number of tests and put over a number of hurdles and in the process allows Scott to explicate the virtues and vices of the older culture of the Scottish or Highlands clans and assess the weaknesses and strengths of the emergent social order. Over the course of the nineteenth century, the novel was condemned for mixing fact and fancy in such a way as to endow them with the same tincture or color. This was bad enough – in a moral sense – but beyond this Scott consciously violated what would soon become an element of orthodoxy in the emergent ideology of historicism: the use of anachronism. Young Edward Waverley has the *forma mentis* of a young gentleman of Scott's own time, rather than that of a young gentleman of modest means of mid 18th century, while every other figure in the novel is given the aura or mystique of Highlands culture of long ago. This technique of anachronism continued to be used down to the late nineteenth century to drama-

tize what Lukács called the «dialectical relation» and what Benjamin would take to be the «dialectical image» of a time and place undergoing profound changes of a specifically historical kind. Although the book and the genre of the historical novel were a great success, the mixture of fact and fiction was condemned not only by historians but by moralists in general.¹¹ The mixture of fact and fiction was regarded as not only mistaken but morally offensive.

At the same time, of course, the profession of historical studies was finding its own new orthodoxy and becoming transformed into the official custodian of «the past», but a past which differed from the past of both memory and fantasy, a past which would come to be called «the historical past». The use of the term «historical» as a modifier of the substantive «past» indicates an exclusion and a condensation: an exclusion of any other past from the «historical» and a condensation of the past as *only* historical. From now on, the past of nature, of animality, and of humanity, even the pasts of all those «histories» which existed before the invention of «History», will be shunted aside and measured, for their truth and their reality, against the pure past of «history». The idea of a specifically historical past, different from the rest of the past, the past not authenticated by «historical learning», is the substance of the idea of historicism (*Historismus*). In the mapping of this past, the imagination has no part (cfr. Hobsbawm).

Once I had the temerity to suggest that historical writing was not so much opposed to literary writing as rather related to it in the manner of what Wittgenstein called a family resemblance. After all, traditional historical writing (cast in the mode and genre of the narrative) *manifestly* resembled such genres of fiction as the epic, the romance, the comedy, tragedy, and indeed myth in general. And insofar as the form (or container) of an utterance had to be considered as an element of its content (referent or substance), then the genre of the history could claim no exemption from the charge of fictionalizing any more than a fairy tale could do. Of course, anyone who thought that the form and the content of a discourse could be dissociated and each criticized on its own terms without significant loss of meaning would not buy this argument. Especially those who had a disciplinary investment in maintaining the *essential* difference – to the point of an irresolvable opposition – between fact and fiction. It offended common sense if not critical theory to suggest that while the main content of a historical discourse might very well be «facts», its form was the stuff of fiction and that, therefore, its overall message inevitably consisted of a mixture of fact and fiction.

The metafiction of the historical narrative consisted of something like this: Here is a congeries of facts organized for presentation as if they were (or had the form of) a literary and more specifically a fictional thing. The form

of the story is just there to make the information (facts and arguments about the facts, their nature, relationships, etc.) more palatable. So read and enjoy but once you are done, kick away the fictional ladder on which you have climbed and contemplate the facts in themselves for what they tell you about a «form of life» now dead and past. Now, obviously the separation of fact and fiction in the act of reading a discourse of any kind is not so easy. Indeed, as almost everyone would grant, the story form imports particular kinds of valorization, most especially of an emotive or affectual kind, into the account of whatever has been posited as the referent. The same set of events can be emplotted as a tragedy or as a romance with a shift of point of view or perspective (i.e., mode) and it matters whether a given set of events is presented in a voice that is ironic or sentimental or reverent, and so on. Indeed, even diction (word choice) and the tropes of grammar tincture the presentation and tilt reception in different directions. Everyone knows this, but it is hard to swallow if you are committed to telling the truth, the whole truth, and nothing but the truth in what you say.

Of course, I now recognize that I made a mistake by suggesting that the problem consisted of the relationship between *two substances*, «fact» on the one hand, «fiction» on the other. I might well have said that the problem had to do with a discourse (history) that wished to be faithful to its referent but which had inherited conventions of representation that produced meaning in excess of what it literally asserted of a kind that were identifiably literary if not fictionalizing in their effects. I hasten to add that I am not prepared to extend this idea beyond the domain of historical discourse which typically has to do with referents that are past and hence no longer open to empirical inspection. And it would not be very important if historical discourse had not quietly slipped into the place formerly occupied by religion and metaphysics and become a kind of degree zero of factuality on which the other human and social sciences could draw as a fund of what Foucault calls «*empiricities*» for the kinds of operations they want to carry out in the creation of their lore about what human being might be. History has fulfilled an important social role in limiting itself to establishing what really happened in discrete domains of the past and resisting any impulse to draw lessons for the present or, God forbid, daring to predict what lies in store for us in the future.

But history reads us moral lessons, whether we would have it or not, simply by virtue of the casting of its accounts of the past in the form of stories. More generally, it performs this operation simply by its use of natural language to describe its objects of interest and report the historians' thoughts about what these objects really are, what they did or what happened to them, and how they came to assume the shapes they have assumed in the discourses we write about them. This is because natural languages come

laden with a cargo of connotation over which writers and speakers have no control and which scatters meaning over reference quite as randomly as Jackson Pollock spattered buckets of paint over a canvas from atop his step ladder. And this is as true of historical documents as it is of a historian's own prose. ■

Notes

- 1 Certeau, «History and Science», *Heterologies*, p. 29.
- 2 English edition, p. 4 / German edition, pp. 10–11.
- 3 Gallagher, *Nobody's Story*, p. 19.
- 4 See White, «The Burden of History», in *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Chap. 1.
- 5 See Hans-Ulrich Gumbrecht, «After Learning from History», in *1926: Living at the Edge of Time*, pp. 411–36.
- 6 Auerbach, *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, Chs. 17–18.
- 7 Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time* p. 21ff.
- 8 Oakeshott, *On History and Other Essays* pp. 1–48.
- 9 J-F Lyotard, *The Postmodern Condition*.
- 10 For a survey both of the postmodernist novel in the West and the theoretical issues raised by the revival of the historical novel as a dominant genre, see Amy Elias, *Sublime Desire: History and Post-1960 Fiction*. Some time ago, Linda Hutcheon pointed out that the postmodernist novel was given to the production of what she called «historiographical metafiction», which she characterized as showing «fiction to be historically conditioned and history to be discursively structured», *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, p. 120.
- 11 Emily Sutherland remarks that von Ranke took exception to the novels of Walter Scott, on the grounds that they were historically inaccurate, although, as Curthoys and Docker remind us, he did grudgingly appreciate Scott's novels: «In his 'Autobiographical Dictation' (November 1885), a year before he died, Ranke noted that the 'romantic-historical works' of Sir Walter Scott, which found a reception in all languages and all nations, contributed principally toward awakening a participation in the deeds and achievements of the past'. Scott was important for inspiring a nineteenth-century interest in history, and his novels were, Ranke admits, 'attraction enough for me, and I read these works with lively interest ...' [But] he found himself 'offended' by the way Scott had knowingly created historical portraits that 'seemed even in particular details, to be completely contradictory to the historical evidence'. See Sutherland, «Is truth more interesting than fiction? The conflict between veracity and dramatic impact in historical fiction», «The A and Is Papers», *AAWP*, 2007, p. 2.

Literature

- Auerbach, Erich. *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. Princeton University Press, Princeton, 1953.
- Certeau, Michel. «History and Science» in *Heterologies*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989.
- Elias, Amy. *Sublime Desire, History and Post-1960 Fiction*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001.
- Gallagher, Catherine. *Nobody's Story*. University of California Press, Berkeley, 1994.
- Gumbrecht, Hans-Ulrich. «After Learning from History» in *1926: Living at the Edge of Time*. Harvard University Press, Cambridge, 1997.
- Hutcheon, Linda. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. Routledge, New York, 1988.
- Koselleck, Reinhart. *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. MIT Press, Cambridge, 1985.
- Lyotard, J-F. *The Postmodern Condition*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1984.
- Oakeshott, Michael. *On History and Other Essays*. Liberty Fund, Indianapolis, 1999.
- Sutherland, Emily. «The A and Is Papers» *AAWP*, 2007.
- White, Hayden. «The Burden of History», in *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978. ■

Etter vitnesbyrd:

Litteraturens potensial i formidling av Holocaust

JAKOB LOTHE, PROFESSOR VED INSTITUTT FOR LITTERATUR, OMRÅDESTUDIER OG EUROPEISKE SPRÅK, UNIVERSITETET I OSLO

Vi er no, i 2011, ved eit vendepunkt i europeisk historie i den forstand at det tynnest i rekkene av tidsvitne. Med «tidsvitne» forstår eg kvinner, menn og barn som overlevde nazistane sine konsentrasjons- og utryddingsleirar under andre verdskrigen, og som derfor har kunna fortelje med stor autoritet om den historiske hendinga Holocaust. Eg skriv «Holocaust» med stor H for å poengtere at dette var éi hending: Nazi-Tysklands systematiske, statleg organiserte massedrap på ca. seks millionar jødar og andre offergrupper i tidsrommet 1941–45. Denne skrivemåten inneber på ingen måte at det ikkje har vore folkemord både før og etter Holocaust, men markerer at i europeisk historie er denne hendinga unik. Straks vi skriv «holocaust» er vegen kortare til «eit holocaust», som medfører ei form for relativisering som igjen kan føre til utydeleggjering og i neste omgang marginalisering av det som faktisk hende.

Korleis kan vi på ein adekvat måte hugse den historiske hendinga Holocaust når vi ikkje lenger har tidsvitne blant oss som overlevde og som kan fortelje om det dei blei utsette for? Truleg vil vi trenge forteljingar og fragment av forteljingar som kan supplere og utfylle kvarande – som kan fange inn ulike fasettar og reflektere forskjellige erfaringsbrokkar. For kort å diskutere dette komplekse spørsmålet vil eg først kommentere viktige trekk ved forteljemåten til eit tidsvitne, for så å diskutere den formidlinga av Holocaust som eg meiner å kunne lese ut av ein roman av den tysk-britiske forfattaren W.G. Sebald. Men aller først nokre ord om «forteljing» og om den etiske dimensjonen ved Holocaust-forteljingar. Denne etiske dimensjonen inneber for det første ei forståing av vondskap, som eg her vil presisere som vonde menneskelege handlingar. Arne Johan Vetlesen gir ein dekkjande definisjon: «to intentionally inflict pain and suffering on another human being, against her will, and causing serious and foreseeable harm to her».¹ I tilfellet Holocaust blei dette gjort i enorm skala, systematisk og industrielt, men også (som i mange *Einsatzgruppen* på Austfronten i 1941–42) energisk og individuelt. På ein måte kan vi seie at menneskets forsøk på moralske handlingar – i varierende grad og meir eller mindre bevisst eller intensjonelt – vil forhalde seg kontrasterande og oppponerande til Holocaust. Dette medfører at den etiske dimensjonen ved Holocaust-forteljingar for det

andre inneber ei forståing av at det å vere menneske er å vere avhengig av andre – og dermed avhengig av omsorg og tillit. Denne oppfatninga av det genuint menneskelege er inspirert av den kristne danske filosofen Knud Løgstrup. For Løgstrup er tillit noko som «i elementær forstand høyrer menneskets tilværelse til».² Samankopla med behovet for omsorg utgjer tillit ei uutalt etisk fordring som blant anna manifesterer seg i gjensidig kjærleik (i fundamental forstand) og respekt. At nazistanes dødsleirar var rensa for menneskeleg omsorg, var sterkt medverkande til at mange fangar opplevde gradvis å bli avstumpa som menneske. Prototypen på denne fundamentale moralske relasjonen er relasjonen mellom mor og barn – særleg den nyfødde babyen som mora først gir liv og så hjelper til å leve. Holocaust markerer eit radikalt brot med denne relasjonen.

Forteljing

Med «forteljing» forstår eg ulike former for munnleg og skriftleg formidling av éi eller fleire hendingar. Forteljinga har ein begynnelse, eit midtparti og ein slutt. Den kan vere sjølvopplevd som i sjølvbiografien, den kan vere dokumenterande som i ei faghistorisk framstilling, eller den kan vere oppdikta som i ei novelle eller ein roman. Forteljingar omgir oss overalt og til alle tider, og i det moderne mediesamfunnet er dei viktigare enn nokon gong. ➤

Ein grunn til at forteljinga står så sentralt i menneskeleg kommunikasjon, er at mennesket i ein grunnleggjande, elementær forstand kommuniserer med utgangspunkt i sitt eige liv, som liknar ei forteljing med begynnelse, midte og slutt – der vi gjerne vil sjå samanheng mellom dei ulike delane og grunngi vala vi gjer.³

Tidsvitner

Dette kjenneteiknet ved forteljinga synest også å gjelde framstillingar av liv der samanhengen blir oppbroten og komplisert av ytre, dramatiske hendingar som for eksempel krig. Det gjeld alle forteljingane i *Tidsvitner*, ei bok eg har redigert saman med Anette Storeide. Som desse forteljingane av åtte overlevande frå Auschwitz og Sachsenhausen viser, er ikkje minna nøyaktige avtrykk av hendinga som skal formidlast. Snarare er ei vitneforteljing eit genuint uttrykk for subjektiv oppleving og minne om det vitnet opplevde. Vi skulle kanskje tru at det å vitne om Holocaust er relativt enkelt moralsk, sjølv om det naturlegvis er ei stor påkjenning både fysisk og psykisk. For ugjerningane, det den moralske indignasjonen rettar seg mot, er jo så enorme og innlysande i dette tilfellet. Like fullt viser det seg at tidsvitna møter vanskelege moralske val i forteljingane sine både når det gjeld seleksjon av hendingar og framstilling av dei, og at desse vala på ein måte vidarefører moralske valsituasjonar i leiren. For å invitere tidsvitna til å fortelje og for å gi forteljingane ein samlande struktur, stilte vi tre opne spørsmål:

- 1 Kva var bakgrunnen for at du blei arrestert?
- 2 Kan du fortelje korleis du opplevde opphaldet i fangeleiren?
- 3 Når du no ser tilbake på tida i leiren, kva synest du er spesielt viktig ikkje å gløyme, og kva kan vi lære av det du og medfangane dine blei utsette for?

Når det gjeld spørsmålet om bakgrunn, som er nært knytt til forteljingas begynnelse, viser forteljingane i *Tidsvitner* ein slåande kontrast mellom dei som blei sende til Sachsenhausen og dei som blei deporterte til Auschwitz. Dei fleste som blei sende til Sachsenhausen, hadde vore med i illegalt arbeid og blei arresterte av den grunn. Når det gjeld dei norske jødane som hausten 1942 og tidleg i 1943 blei deporterte til Auschwitz, har spørsmålet om begynnelse ein annan karakter. Då vi ba Samuel Steinmann fortelje om bakgrunnen for at han blei arrestert, svarte han slik: «Mitt navn er Samuel Steinmann» (s. 123). Det gir god meining, for Steinmann blei ikkje arrestert for noko han hadde gjort, men for noko han *var*, nemleg norsk jøde. I Steinmanns tilfelle går begynnelsen langt tilbake, og den er knytt ikkje berre til hans eigen familie, men til 1000 år med europeisk antisemittisme.

Samuel Steinmann og broren, Harry, var begge om bord då fangetransportskipet *Donau* gjekk ut frå Oslo hamn

26. november 1942. *Donau* kom til Stettin i det tysk-kuperte Nord-Polen 30. november, og derifrå blei fangane sende vidare i ei lukka kuvogn. «Om kvelden 1. desember stoppet vi på en provisorisk stasjon. På et skilt sto det Auschwitz. Det var et sted som vi aldri hadde hørt om, ikke visste hvor var en gang» (s. 125). Under inndelinga av fangar hamna Samuel og Harry begge på venstre side, noko som i praksis betydde at nazistane meinte å kunne nyttiggjere seg arbeidskrafta deira (inntil dei ville dø av svolt og utmatting). Men dei fekk ikkje vere saman:

Min bror Harry [...] kom på en kommando der de skulle bære jernbaneskiner på disse Buna-verkene. Det var jo flere mann som sammen bar disse skinnene og skulle legge dem ned. Så var det en som kom i utakt. Resultatet var at Harry fikk en av jernskinnene over stortåen og ødela den. Han ble selvfølgelig lagt inn på fangesykehuset kalt KB, Krankenbau. I Auschwitz var det sånn at hvis du ikke ble arbeidsdyktig etter en uke, seks–syv dager, ble du sortert ut og sendt bort med lastebil og rett i gasskammeret.

Jeg fikk høre at Harry var blitt lagt inn på sykehuset. Jeg gikk da opp der etter tre dager for å besøke ham om kvelden. Da fikk jeg høre at «Der Norweger» er blitt sendt bort. Hvorfor? Jo, de klarte ikke å få den stortåen frisk på en ukes tid. Da var jeg alene igjen, alle mine fettere og onkler og svoger var døde, jeg var den eneste igjen av familien [pause]. (s. 128)

Det siste ordet, «pause», har vi skilt ut med hakeparentes i teksten for å markere at på dette punktet i forteljinga si kom Steinmann til ei smertefull grense for kva han makta å fortelje. Ein kan hevde at ei slik grense for kva forteljinga kan formidle av eigne opplevingar gjer den mindre eigna og kanskje også mindre påliteleg som historisk kjelde. Eit slikt skeptisk synspunkt er fullt muleg, og det er viktig å understreke at eikvar forteljing om ei historisk hending eller kjede av hendingar utelèt informasjon, vurderingar og inntrykk. Denne forma for avgrensing gjeld i høg grad Holocaust, som er så rystande og vanskeleg å nærme seg. Men samtidig viser samanbrotet i Steinmanns narrasjon forteljingas store potensial og verdi som gjenopplevande, bearbeidande og erfaringsdannande aktivitet. For det er nettopp forteljinga som har ført Steinmann til det punktet der pausen oppstår, og at den har gjort det, fortel mykje om krafta og trykket i narrativ formidlingsform. Pausen blir lada og meiningsberande ut frå det som er fortalt; som tilhøyrarar og lesarar sympatiserer vi med Steinmanns forsøk på å finne ord for å beskrive tapet av sin kjære bror. Forteljingas grense framviser forteljingas styrke. Samuel Steinmann fortel også på vegne av bror sin. Dette poenget gjeld eigentleg alle tidsvitna som fortel om Holocaust – ei hending som er blitt omtalt som folkemordet «utan vitne»

sidan det i fleire av utryddingsleiarne (som Sobibór, Treblinka og Belzec) var svært få som overlevde.

Dei episodiske, fragmentariske forteljingane i *Tidsvitner* er vitnesbyrd om hendingar som verkeleg fann stad, og som dei overlevande aldri vil vere i stand til å gløyme sjølv om dei kan ha vanskeleg for å snakke om dei. Så lenge vi har overlevande frå Holocaust blant oss – Samuel Steinmann bur framleis på Nordstrand i Oslo – er denne hendinga nær oss i tid. Den er også nær oss i rommet – både Norge og Auschwitz ligg i den nordlege midtdelen av Europa, og Holocaust blei utført av innbyggjarane i landet som Norge på fleire måtar har modellert seg på som nasjon.

After Testimony

Dersom vi ønskjer å gløyme eller bagatellisere desse hendingane, er vitnesbyrda der som påminning om at vi gjer det på vår eigen risiko. Samtidig er vi no som nemnt inne i ein overgangsfase til *After Testimony*, som er tittelen på ei bok eg har redigert saman med Susan R. Suleiman og James Phelan. I perioden «etter vitnesbyrd» som Europa no går inn i, må vi på ein sober og faghistorisk forsvarleg måte ta vare på minnet og kunnskapen om Holocaust. Dette må vi som no lever i Europa gjere sjølv om – og fordi – dei tidsvitna som har kunna fortelje om Holocaust, snart vil vere borte.

Vi vil naturlegvis framleis trenge solide faghistoriske framstillingar av denne hendinga, både historisk forskning og forskingsformidling. Samtidig, og kanskje relativt sett viktigare enn før, kan det estetiske feltet – litteratur, bildekunst, film, radio og TV – gi viktige bidrag. Utfordringane i slik estetisk formidling av Holocaust er store, blant anna når det gjeld risikoen for feilrepresentasjon og for insensitiv framstilling. Men samtidig er potensialet betydeleg. Eit eksempel er den franske forfattaren Tatiana de Rosnays *Saras nøkkel* (2006), som har hatt enormt internasjonalt gjennomslag og er seld i 70 000 eksemplar berre i Norge. *Saras nøkkel* er ei enkel, men medrivande forteljing om ei ti år gammal jødisk jente. Ein viktig grunn til at romanen er god som formidling av Holocaust, er at framstillinga av den berykta oppsamlinga av jødar i Paris i 1942 (kjend som Vél d'Hiv) er historisk korrekt. Dette gir eit etterretteleg historisk forankringspunkt for den fiktive forteljinga.

W.G. Sebalds Austerlitz

Hovudeksempellet mitt på ein tekst som bearbeider Holocaust gjennom estetisk, narrativ form er den tysk-britiske forfattaren W.G. Sebalds *Austerlitz* (2001). Denne merkelege boka har ein insisterande etisk dimensjon som blir utforma og forsterka gjennom ei uvanleg form for prosa som blant anna integrerer svart/kvitt fotografi i den verbale teksten, og som blandar fakta og fiksjon. Sebald blei

fødd i ein landsby i Bayern i 1944 og vaks opp der. Etter å ha studert litteratur i Freiburg og fransktalande Sveits, emigrerte han til Storbritannia i 1966. I mange år underviste han i europeisk litteratur og litterær omsetjing ved University of East Anglia i Norwich. Etter kvart tok han til å skrive meir personlege essay. Mange, om enn aldri Sebald sjølv, har referert til *Austerlitz* som ein roman. Sidan han omkom i ei trafikkulykke i 2001, blei denne boka den siste Sebald skreiv.

Slik opnar romanen:

I andre halvdel av sekstiårene reiste jeg gjentatte ganger fra England til Belgia, dels i studieøyemed, dels av andre grunner som jeg ikke helt kan gjøre rede for, noen ganger for bare én eller to dager, noen ganger for flere uker. Under en av disse belgiske ekskursjonene, som alltid førte meg svært langt ut i det fremmede, syntes det meg, kom jeg en strålende forsommerdag til byen Antwerpen, som jeg tidligere bare hadde kjent av navn. Allerede ved ankomsten, da toget rullet langsomt over viadukten som var prydet med merkelige små, spisse tårn på begge sider, og inn i den mørke stasjonshallen, grep en følelse av uvelhet meg, og den gav seg ikke så lenge jeg oppholdt meg i Belgia den gangen. (s. 7)

Når vi tar til å lese trur vi kanskje at «jeg» som reiser fleire gonger frå England til Belgia, er identisk med Austerlitz. Men sjølv om denne førstepersonsforteljaren og romanens hovudperson liknar kvarandre, er denne begynnelsen eigentleg ei rammeforteljing som etablerer ein narrativ situasjon der dei to kan møtest, og der Austerlitz kan fortelje.

Å bruke ein slik rammeforteljar – ein reisande til Belgia – er eit teikn på fiksjon, eit fiksjonaliserande narrativt grep. Ein gevinst av dette grepet i romanen er at rammeforteljaren er relativt konvensjonell, «normal» og dermed påliteleg. Når han så møter Austerlitz og som tilhøyrar blir fascinert av historia hans, blir også vi som lesarar dradd inn i Austerlitz' historie. Grepet er velkjent i verdslitteraturen, og utforminga av det her minner særleg om begynnelsen av Joseph Conrads kortroman *Heart of Darkness* (1899).⁴

Rammeforteljaren møter Austerlitz på jernbanestasjonen i Antwerpen:

En av de personene som ventet i *Salle des pas perdus*, var Austerlitz, en mann som den gang, i syvogseksti, fortsatt virket nesten ungdommelig, med blondt hår som hadde en merkelig fall jeg ellers bare har sett hos den tyske helten Siegfried i Langs Nibelungenfilm. Som ved alle våre senere møter var Austerlitz den gang i Antwerpen kledd

i tunge vandrestøvler, en slags arbeidsbukse av bleket blått kattun, i tillegg til en skreddersydd dressjakke som for lengst var gått av mote, og foruten ved sitt ytre skilte han seg fra de øvrige reisende også ved at han som den eneste ikke stirret udeltagende hen for seg, men derimot var opptatt med å gjøre notater og lage skisser som åpenbart vedrørte den praktfulle salen vi begge satt i, og som i mine øyne snarere så ut til å være beregnet for en statlig seremoni enn for å vente på den neste togforbindelsen til Paris eller Ostende – (s. 10)

Austerlitz blir presentert som *forskjellig* frå dei andre reisande. Han kan mykje om arkitektur og arkitekturhistorie, og desse utleggingane blir i den verbale teksten kopla saman med ei rekke svart-kvitt bilde som er lagde inn i, og slik blir ein del av, hovudteksten. Sidan bilda ikkje blir forklarte, blir dei også på ein merkeleg måte fiksjonaliserte – *samtidig* som dei forankrar fiksjonen i ein historisk realitet. På ein merkeleg måte utgjer bilda både ein overgang og eit møtepunkt mellom den historiske og fiktive dimensjonen ved teksten – ikkje minst sidan dei er så utydelege og statusen deira (om og i kva grad og på kva måte dei er autentiske) er uklar.

Austerlitz redda av Kindertransport

Gradvis forstår vi at Austerlitz er ein tjekkisk jøde som klarte å flykte frå nazistane sommaren 1939, som eit av dei jødiske barna på ein såkalla *Kindertransport* til England. Fleire tusen jødiske barn blei redda på denne måten sommaren 1939; ein av dei som på denne måten kom til Norge, var psykiatren Berthold Grünfeld. Austerlitz' far, Maximilian, flykta til Frankrike, medan mora, Agáta, blei igjen i den tsjekkiske republikken saman med Věra, ei ikkje-jødisk veninne av familien. I Storbritannia blir Austerlitz plassert hos ein streng familie i Wales. Der likar han seg ikkje; hans einaste trøst er den entusiastiske historielæraren Hilary, som hjelper han til å studere. Som vaksen søkjer han rastlaust etter foreldra sine. Han finn fram til Věra, og samtalan med henne får han til å tru at mora, Agáta, blei internert i Terzín-gettoen i 1942, og så deportert til konsentrasjonsleiren Theresienstadt hausten 1944.

Sjølv om Austerlitz på eit rasjonelt nivå truleg reknar med at begge foreldra blei myrda av nazistane, klarer han ikkje å forsone seg med dette tapet, og han leitar vidare etter far sin i Paris:

Merkelig nok, sa Austerlitz, hadde han få timer etter vårt siste møte fått en forutelse om at han var kommet nærmere faren, da han på vei fra Bibliothèque Nationale skiftet tog på Gare d'Austerlitz. Som jeg kanskje visste, hadde en streik lammet deler av jernbanetrafikken sist

onsdag, og i den uvanlige stillheten som hersket på Gare d'Austerlitz på grunn av dette, var han kommet til å tenke på at faren kort tid etter tyskernes innmarsj hadde forlatt Paris fra denne jernbanestasjonen som lå nærmest leiligheten hans i Rue Barrault. Jeg innbilte meg, sa Austerlitz, at jeg så ham, hvordan han lente seg ut av kupévinduet ved avreisen, og jeg så også de hvite dampskyene stige opp av lokomotivet som møysommelig satte seg i bevegelse. (s. 240–241)

Avsnittet er akkompagnert av eit svart-kvitt bilde av ein jernbanestasjon. Når vi les desse linjene får vi ei kjensle av at Austerlitz' forteljing bit seg sjølv i halen, for eit av dei første bilda i *Austerlitz* er også av ein jernbanestasjon. Namnet på stasjonen i Antwerpen, *Salle des pas perdu* eller «Dei tapte skritts hall» kan òg koplast til Gare d'Austerlitz, som har same namnet som hovudpersonen Austerlitz. I forhold til romanens tematikk er det talande at stasjonen er tom for folk: Dei millionar av jødar som blei drivne gjennom europeiske jernbanestasjonar på veg til Auschwitz og andre dødsleirar, er alle borte. Her er det eit viktig tilknytingspunkt mellom *Austerlitz* og *Saras nøkkel*.

Austerlitz er ein reflekterande, melankolsk tekst som appellerer i ulik grad og på ulike måtar til forskjellige lesarar. Éin grunn til at denne forma for litteratur fungerer så godt som formidling av Holocaust, er at Sebald på ein original og effektiv måte brukar fiksjonen til å skape empati (hos hovudpersonen, hos rammeforteljaren og hos lesaren). Gjennom si estetiske form får boka ein insisterande etisk dimensjon som grip tak i lesaren. Ved å lese *Austerlitz* skjønner vi gradvis *litt* meir av bakgrunnen for og konsekvensane av ei uhyrleg historisk hending som har ei sterk og nærast uhyggeleg fascinasjonskraft. I tillegg maktar Sebald gjennom forteljemåten i romanen å formidle det spenningsfylte i denne fascinasjonskrafta: På den eine sida ønskjer vi å forstå Holocaust, på den andre sida ønskjer vi ikkje å forstå ei historisk hending som er rensa for dei kvalitetane av omsorg og tillit som for Løgstrup definerer mennesket. ■

Noter

- 1 Vetlesen, *Evil and Human Agency*, s. 2. Jf. Vetlesen, *Hva er etikk*.
- 2 Løgstrup, *Den etiske fordring*, s. 17
- 3 Jf. Lothe, *Fiksjon og film*, s. 13
- 4 I boka *Joseph Conrad* diskuterer eg forteljemåten i *Heart of Darkness* på s. 95–146. Det er interessante tilknytningspunkt mellom Conrads kritikk av europearane sin ekstreme brutalitet mot dei innfødde i Kongo i perioden 1890–1910 (jf. Hochschild 2005) og Sebalds framstilling av nazistane massedrap av jødar i *Austerlitz*.

Litteraturliste

Conrad, Joseph. *Heart of Darkness*. Red. Paul Armstrong. Norton, New York, 2006.

Conrad, Joseph. *Mørkets hjerte*. Omsett av Bjørg Hawthorn. Kage, Oslo, 2003.

Hochschild, Adam. *Kong Leopolds arv. En beretning om grådighet, forferdelser og heroisme i det koloniale Afrika*. Pax, Oslo, 2005.

Lothe, Jakob. *Fiksjon og film. Narrativ teori og analyse*. 2. utg. Universitetsforlaget, Oslo, 2003.

Lothe, Jakob og Anette Storeide (red.). *Tidsvitner. Fortellinger fra Auschwitz og Sachsenhausen*. Gyldendal, Oslo, 2006. Utgitt som lydbok på Lydbokforlaget 2007.

Lothe, Jakob. «Forteljing, vitnesbyrd, fiksjon. Narrative presentasjonsformer av Holocaust». I *Årbok 2008*, Det Norske Videnskaps-Akademi, Novus, Oslo, 2009, s. 223–39.

Lothe, Jakob, Susan Rubin Suleiman og James Phelan (red.). *After Testimony: The Ethics and Aesthetics of Holocaust Narrative*. Ohio State University Press, Columbus, under utgiving.

Løgstrup, Knud E. *Den etiske fordring*. Gyldendal, København, 1956.

Rosnay, Tatiana de. *Saras nøkkel*. Omsett av Kirsti Øvergaard. Bazar, Oslo, 2010.

Sebald, W.G. *Austerlitz*. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2003. Først utgitt på Carl Hanser Verlag, 2001.

Sebald, W.G. *Austerlitz*. Omsett av Geir Pollen. Gyldendal, Oslo, 2005.

Vetlesen, Arne Johan. *Evil and Human Agency: Understanding Collective Evildoing*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

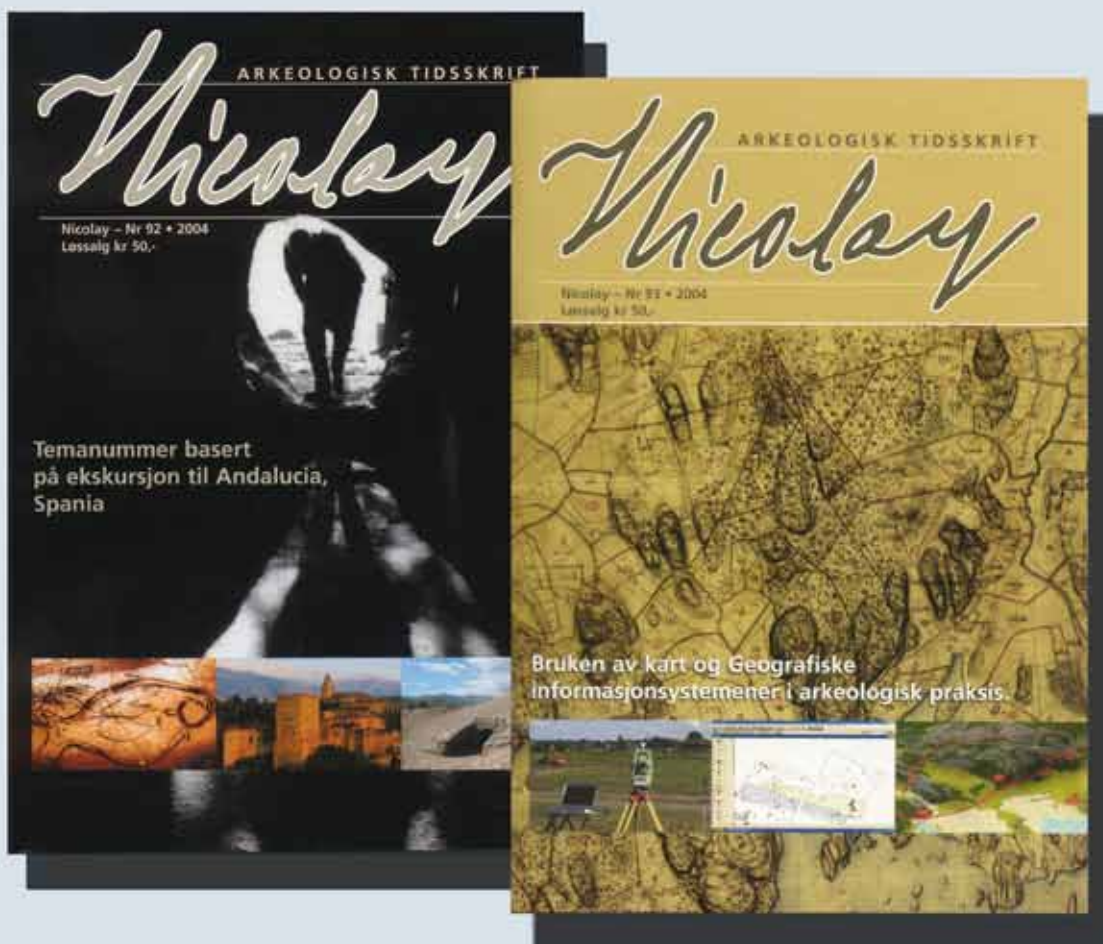
Vetlesen, Arne Johan. *Hva er etikk*. Universitetsforlaget, Oslo, 2007. ■

NICOLAY

er et tidsskrift utgitt av arkeologistudentene i Oslo siden 1967. Vi publiserer artikler skrevet av både arkeologistudenter og ferdigutdannede arkeologer. Temaene er varierende, men har tilknytning til arkeologifaget. Nicolay er kjent for å publisere både vitenskapelige og mer lettlesete artikler.

Vi gir ut 3 numre i året og et abonnement koster kr. 150,-

Nye numre av Nicolay kan også kjøpes enkeltvis på Akademika og Historisk museum for kr 50,-

Abonnement kan bestilles på vår hjemmeside:

www.nicolaytidsskrift.no

«Herre, er det oss du sikter til med denne lignelsen, eller gjelder den for alle»¹

Noen sannheter om teologi, historie og slaveri

ANDERS MARTINSEN, STIPENDIAT VED TEOLOGISK FAKULTET, UIO

I dette essayet vil en lignelse i Lukas-evangeliet brukes som eksempel til å drøfte sannhetsbegreper i historiefaget. Målet er å vise hvordan teorien som utviklet seg innenfor nyere litteraturvitenskap og filosofi, er relevant for å tolke historiske tekster om slaver. Artikkelen setter således spørsmålsteget ved korrespondanseteoriens relevans for å studere slaver i antikken fordi slavene primært er representert i elitens tekster. Her argumenteres det heller for en ideologikritisk analyse av tekster som anerkjenner tolkerens begrensninger til å rekonstruere fortiden. Dette fremføres hverken som et opprop for relativisme eller et forsøk på å løse problematikken om sannhetsbegrepet i historien. Motivasjonen stammer fra behovet for en etisk fortolkning av fortiden som anerkjenner at vårt bilde av fortiden vil forbli mangelfullt hvis det ekskluderer marginaliserte mennesker.

Det starter med en lignelse

Lignelsene er noen av de mest kjente fortellingene i Bibelen. De er en del av vår kultur og vår litterære kanon. Det er ingen rimelig grunn til å anta ordet *samaritan* ville vært mer gjenkjennelig enn *ammonitt* og *moabitt* hadde det ikke vært for lignelsen om «den barmhjertige samaritan». Lignelsen i Lukas 12:42–48 tilhører gruppen av de mindre kjente tekstene i evangeliet. Offisielt har den ikke noe navn, Bibelselskapet har for eksempel plassert den i en tekstbolk med overskriften «Vær forberedt når menneskesønnen kommer». Som pretekst må nok lignelsen om «den barmhjertige samaritan» eller «den bortkomne sønn» virke langt mer behagelig. For det første fordi Luk 12:42–48 er en forholdsvis ukjent tekst. For det andre, og mest sannsynlig, fordi den er vanskelig å tolke. Kort sagt handler lignelsen om en forstander som denger løs på sine underordnede medslaver, fråtser og drikker, mens herren er borte. Selvsagt vender herren tilbake på et uventet tidspunkt og straffer slaven. Det er ikke lett å oversette den tilmålte straffen. Bibelselskapet har valgt «hugge ned», men det greske ordet, *dichotomesei*, betyr bokstavelig «å dele i to» slik at vi kan tenke oss slaven blir sagt i to eller at han blir partert.² Lignelsen avslutter med et generelt utsagn om slavens plikt og tilhørende straff for ikke å leve opp til denne (Luk 12:47–48a):

En tjener som kjenner sin herres vilje, og likevel ikke stiller i stand eller gjør det herren vil, han skal få mange slag. Men en som ikke kjenner den, og gjør det som fortjener slag, skal slippe med færre.

Her dukker det opp en forskjell mellom min parafrasering og Bibelselskapets oversettelse. Jeg referer til slaver, mens Bibelselskapet oversetter med tjener. Årsaken er at det er en vanlig praksis i bibeloversettelser og kommentarer i lignelsene å oversette *doulos* med tjener framfor slave.³ Vi kan merke oss at i brevlitteraturen oversettes *doulos* med slave, for eksempel 1. Tim 6:1 og Kol 3:22.

Sannhet og historie

I diskusjonen om sannhet, Det nye testamentet og historie er jeg ikke interessert i spore Bibelens påvirkning på annen litteratur; for den interesserte kan Northrop Fryes *The Great Code* fungere som referansepunkt. Jeg er heller ikke interessert i Bibelen som sannhetsformidler, dette perspektivet har lett for å spore over på diskusjoner om guddommelige meninger og annen metafysikk. Mitt mål er å la en lignelse om slaver lede over på en diskusjon om ►

hvordan diskurser⁴ skaper sannheter om tekster, i vårt tilfelle Luk 12:42–48. Vi har allerede sett at hvordan vi oversetter *doulos* påvirker hvordan vi leser lignelsen. Men hvorfor oversetter man *doulos* med tjener og ikke slave? Det er et spørsmål som opptar meg. Et annet spørsmål er hvordan vi skal forstå denne teksten, hva betyr det at teksten har blitt til en kultur hvor slaveri var en naturlig av livet? Var det vanlig å sage slaver i to?

Arbeidet med slaveri og lignelser har ledet meg inn i noen spørsmål om sannhet og historie som skal danne utgangspunkt for noen refleksjoner i dette essayet. Disse spørsmålene har bakgrunn i mitt doktorgradsprosjekt som handler om de nevnte temaene pluss maskulinitet, men vi får la det ligge i denne omgang. Det er to årsaker til at sannhet og historie kommer opp som tema. Den første er at Hayden Whites tenkning om historiefaget tjente som inspirasjon da jeg skrev på prosjektbeskrivelsen min. Dette sitatet fra White fungerte som et slags motto under skrivningen:

The contemporary historian has to establish the value of the study of the past, not as an end in itself, but as a way of providing perspectives in the present that contribute to the solution of problems peculiar to our own time.⁵

Den andre årsaken var at jeg leste en debatt som gikk i *Historisk Tidsskrift*⁶ om sannhetsbegrepet i historien. For en utenforstående var det underlig lesning, samtidig synes den å bekrefte Elizabeth Clarks observasjon om at historikere generelt sett ikke er særlig interessert i teori.⁷ Det som gjorde dette til underlig lesning for meg var at diskusjonen rundt sannhetsbegrepet særlig var sentrert omkring korrespondansebegrepet eller korrelasjonsbegrepet.⁸ Den delen av sannhetsbegrepet kan tvilsomt overføres på all historieforskning slik at denne debatten synes mer meningsfull hvis den avgrenses til et bestemt felt av historiefaget: nyere historie. Det er mulig et kildemangfold og selvsikkerhet blant norske historikere gjør at man lettere kan overse teoretiske refleksjoner. Men da må vi foreta enda en avgrensning av sannhetsbegrepet: Det berører ikke spørsmålet om litterære tekster, det er ikke en diskusjon som engasjerer seg med andre tekster enn de strengt historiske. Jeg er skeptisk til påstanden om at det er mulig å opprettholde et slikt skille, men det skal ligge foreløpig.

En annen tilnærming til sannhetsdebatten i *Historisk tidsskrift* er å lese den som diskusjon i innenfor en bestemt fagdiskurs. Det jeg lurte på er hva slags sannheter de er interessert i å konstruere. Historiske sannheter avgrenset til sikre kilder? Harde fakta? Iver B. Neumann påpeker at: «Enhver diskurs vil [...] inneholde et sett med subjektposisjoner, og noen av disse vil være bemyndiget med retten til å tale med tyngde.» Å tale med tyngde eller legitimitet er en måte tilskaffe seg makt. Kan man redusere den andres legitimitet i en diskurs, utøver man makt. For det an-

dre handler det om å plassere den aktuelle saken inn i en diskurs hvor man selv har legitimitet. Kan man ekskludere subjektposisjoner i en diskurs vil det medføre at noen parters interesser ikke blir hørt.⁹ Derfor er det like interessant å analysere hvordan man argumenter for et sannhetsbegrep som hva man sier om sannhet. Les for eksempel hvordan det argumenteres mot Erling Sandmo i debatten i *Historisk Tidsskrift*; hvilke referanser og eksempler hentes inn for å støtte argumentene; hvordan brukes referansene; er det en adekvat presentasjon av dem? Hvordan vi forstår sannhet er avhengig av diskursen den er situert i. Det betyr ikke at den er fullstendig betinget, men de to kan ikke holdes adskilt fra hverandre.

Kilder, diskurser og Teori

Historiefaget bærer for mange med seg en vitenskapelig etos om sannhet, objektivitet og faktisitet. En nøye vurdering av bevisene, kildene eller tekstene skal sikre pålitelig kunnskap. Historiske sannheter etableres når den vitenskapelige teksten historikeren har produsert samstemmer med de historiske fakta slik kan forklare hva som har skjedd og hvorfor det har skjedd. Vi har oppnådd en slags ekvivalens med historikerens fortettede tekst av fortidens hendelser og fortiden selv. Hvor mye lettere hadde det ikke vært om man bare kunne etterleve det vitenskapelige etoset skapt i naturvitenskapenes støpeform; og med dette overse at det teksten ikke kan etterprøves på, er de hendelsene den søker å forklare, og at mange kilder, bevisene, er tekster som ikke har en interesse av å formidle historie etter vitenskapliggjorte standarder.

Problemet som oppstår når jeg som forsker skal ta for meg slaveri er ikke et resultat av at jeg har et prekært ønske om å forfalske, dikte, presentere min subjektive erfaring av å skrive om slaveri og oppgi alle former akademiske standarder. Det har heller tvunget seg frem, for det første, på bakgrunn av kildesituasjonen; for det andre, etter en gjennomgang av forskningshistorien; for det tredje, tanker inspirert av såkalte postmoderne teorier. Rekkefølgen på disse er viktig.

Kilder og etiske fortolkninger

Om kildesituasjonen om slaveri i antikken skriver John Hopkins:

What I am doing in this article is like trying to understand conditions in British factories during the depression in the 1930s from an English intellectual's eclectic library, the one surviving copy of Charlie Chaplin's *Modern Times* and a few fragments from British parliamentary papers and *The Times*.¹⁰

Hopkins engasjerer seg ikke i nytestamentlige tekster i den siterte artikkelen, men situasjonen han beskriver ville neppe sette lysere hvis vi hadde føyd til «og et dusin prekenmanuskripter fra anglikanske prester.» Hopkins er, som tittelen, «Novel Evidence for Roman Slavery» antyder, interessert i å bryte med forestillingen om at «ekte sosial historie» ikke kan lokaliseres i fiksjonstekster, og at nettopp slike tekster vil være til hjelp for å forstå en kultur. Et lignende synspunkt tas opp av nytestamentleren J. Albert Harrill når han skriver at han er opptatt av å vise hvordan tidlig kristne tekster reflekterer og skaper forestilling om slaver innenfor antikkens slaveideologi.¹¹ Harrill har i sitt prosjekt nyttet seg av flere fortolkningsstrategier på de forskjellige tekstene som sjangermessig strekker seg fra jordbrukshåndbøker til antikke romaner.¹²

Sitatet fra Hopkins viser til mer enn at kildene er få. De er mangelfulle i den grad at de er a) hovedsakelig forfattet av bestemt gruppe, den mannlige eliten; b) retoriske konstruksjoner som ikke er opptatt av å svare på de spørsmålene vi er interessert i. Jennifer Glancy for eksempel stiller to utfordrende spørsmål om slaveri og NT: «Did he [Jesus] express disapproval of the institution of slavery when he taught in parables?» For det andre, i antikken var slaver seksuelt «tilgjengelig» for sine (mannlige) eiere, men ville en kristen slave som ble seksuelt utnyttet av sin eier blitt ekskludert fra forsamlingene? Var slaven et legitimt mål for den mannlige eierens «begjær»?¹³

Vi kan ikke bedømme sannheten til svar på slike spørsmål ut fra en korrespondanseteori. Men hvis vi ønsker å skrive historie om menneskene utenfor elitens synsfelt står historikeren overfor en oppgave som krever fortolkning og lesestrategier. Aksepterer vi for det første at antikkens tekster er retoriske konstruksjoner preget av konvensjonelle former hovedsakelig forfattet av den mannlige eliten; for det andre, at selv om teksten skulle referere til historiske hendelser vil den fortsatt være arrangert og perspektivert etter forfatterens intensjoner som vi ikke adgang til gjennom teksten selv; for det tredje, at vi har tilgang på få kilder som strekker seg over et stort tidsspenn og geografisk område, som medfører at det alltid er en usikkerhet tilknyttet komparative studier, blir grensen mellom litteratur og historie flytende. Det åpner for at vi leser tekstene ut fra litterære lesestrategier; det er en ideologisk lesning som vil avdekke tekstens konstruksjoner vel vitende om at det ikke gir adgang til fortiden «slik den egentlig var».

Dette er ikke motivert av radikal (løssluppen) relativisme eller inderlig ønske om å utslette historiefaget. Således er det noe defensivt ved historikers respons til teori. Knut Kjeldstadli mener at:

En radikal utgave av konstruktivismen vil være at alle utsagn om fortida er vilkårlige, at enhver oppfatning av fortida er like god som en annen, at

levningene fra fortida/kildene ikke gi avgjørende argumenter for at en versjon er gal eller riktig.¹⁴

I utgangspunktet kan jeg være enig med Kjeldstadli. En rekonstruksjon eller gjenfortelling av fortiden kan ikke være fullstendig vilkårlig for å være særlig meningsfull. Problemet er at Kjeldstadlis observasjon ikke er helt presis, og at han her introduserer noen stråmenn. Hensikten med en kritikk av sannhetsbegrepet er ikke å legitimere vilkårlige rekonstruksjoner, et argument for at alle lesninger er like relevante eller at «alt går»¹⁵. De to sentrale poengene er at rekonstruksjoner av fortiden vil skape nye fortolkninger som henviser til hverandre, samtidig som en rekonstruksjon av fortiden ikke vil kunne være endelig og avsluttet.¹⁶ For det andre blir historie en tekstlig representasjon av fortidens hendelser, det utelukker den ikke fra å vise til faktiske hendelser, men gjennom tekst formidles ikke disse hendelsene gjennomskinnelig. Framfor å argumentere for at det åpner for relativisme kan man framheve at det fordrer et etisk fokus på historieskrivning og tekstfortolkning. I vårt tilfelle vil det handle om hvordan man tolker slaveri i antikken.

Det er ikke mulig å rekonstruere selvforståelsen eller verdensbildet til den antikke slaven, men hvis vi utelater slaver fra historien, impliserer vi ikke da at det finnes grupper av mennesker hvis verdensbilde/virkelighetsforståelse er irrelevant for å forstå historie? Legitimerer vi ikke da deler ved slaveriet som ideologi om å negere slavenes eksistens.¹⁷ Innenfor store deler av teologien og historiefaget har denne ideologien vært vellykket. Dermed er teologens/historikeren oppgave å konfrontere slike ideologier i sitt eget fagfelt.

Identitet og rekonstruksjon

Forskningshistorien på slaveri både innenfor klassisk antikk forskning og nytestamentlige studier innbyr ikke til et tillitskapende forhold til forskere og forskning på historie. Moses I. Finleys *Ancient Slavery and Modern Ideology* var generaloppgjøret på den mangelfulle forskningen på slaver i antikken.¹⁸ Tidligere historiske studier om slaveri var preget av en apologetisk holdning til antikken (eller fornektelse). For eksempel brukte man forestillinger om en relativt høy frekvens av frigivelser for å karakterisere slaveri i antikken som en forholdsvis mild form for slaveri. I nytestamentlige studier var og er tendensen at man tolker slaveri metaforisk, man abstraherer slaveri fra sin kontekst og overser konkrete og kroppslige aspekter ved institusjonen.¹⁹ Hvorfor det er slik? Slaveri har ikke vært et ukjent fenomen for forskere, men man har hatt en annen oppfattelse av hva det innebar å være slave. Det kan jo minne oss på at hvordan vi forstår historien ikke bare er bestemt av såkalte tekstlige fakta, men også hvilke spørsmål vi stiller til teksten. Disse spørsmålene er ikke uavhengig av den diskursen forskeren er situert i. Vi kan la Hayden White få definere diskursens funksjon: ➤

[...] the discourse is intended to *constitute* the ground whereon to decide *what shall count as a fact* in the matters under consideration and to determine *what mode of comprehension* is best suited to the understanding of the facts thus constituted.²⁰

Kanskje diskursen som har fått konstituere slaveriet i antikken har vært preget av en identifisering med fortidens helter? Page DuBois har en skarp observasjon som det er verdt å sitere i sin helhet:

Scholars at times uncritically construct the ancient Greeks as our ancestors, as the heroic inventors of philosophy and democracy, almost finding a utopian past in antiquity, a site of democracy and philosophical conversation, one in which menial task and agricultural labour were invisibly performed by the unfree, those owned by the free with whom many readers identify. In the setting up of a society in the past to be praised for its philosophical and democratic equanimity, the unproblematic idealization of antiquity cannot be sustained if one recognizes the ways in which slavery permeates every aspect of ancient life.²¹

DuBois angir ikke hvilke historikere hun har i tankene, men vi kan anta at enkelte av dem hadde som intensjon om å skrive historie som vitenskap. Idealer om sannhet er ikke midler for å skrive sant om historien.

Det siste perspektivet vil jeg løfte fram er nytten av teori, for noen Teori,²² tross den harde kritikken som rettes mot teori i den såkalte «after theory»-debatten.²³ Det er mulig at denne debatten beviser for nytestamentlere og historikere som aldri var engasjert i teori, at de gjorde rett i å overse poststrukturalisme, dekonstruksjon, diskursanalyse osv. Men det presenterer ikke et presist bilde av teoriens posisjon, i hvert fall ikke i de nytestamentlige fagmiljøene, Stephen Moore og Yvonne Sherwood skriver at det innenfor NT-forskningen ikke er et imperium som rakner, det er ikke Lucifers fall fra himmelen, det er heller som å kaste teorien ut kjellervinduet.²⁴ Jeg skal avstå fra å foreskrive samme diagnose på teoriens tilstand i historiefaget, men jeg tillater meg å spekulere om at det ikke er veldig ulikt det Moore og Sherwood beskriver. Det betyr ikke at teori skal appliseres ukritisk, mange tilhengere av teorien ble visselig for grådige og gapte over mer enn de kunne tygge, men jeg ser ingen grunn til at vi skal straffes for våre akademiske foreldres synder, og jeg mener at Jonathan Cullers definisjon av teori viser dens relevans:

[...] as work that succeeds in challenging and reorienting thinking in fields other than in which it originates. We use the term *theory* to designate discourses that come to exercise influence outside

their apparent disciplinary realm because they offer new and persuasive characterizations of problems or phenomena of general interest: language, consciousness, meaning [...], and so on.²⁵

Teorien gir dessuten rom for et maktkritisk perspektiv på akademiske diskurser. For eksempel bidrager feministisk forskning har gitt til hvordan vi forstår historie. Historie som var menns historie om menn kamuflert som verdenshistorie, ble avslørt av feministiske forskere. De prøvde å bryte med mannshegemoniet. Kroppen (mannens) ble fremmedgjort. Den var ikke lenger det stabile bindeledet mellom våre kropp og de historiske kroppene.²⁶ Flere mannlige forskere har til gode å forklare hvorfor deres svergning til objektivitet og nøytralitet overså den politiske ekskluderingen av kvinner gjennom deres historieskrivning og innskrivninger av patriarkalske strukturer.

Det tredje er at teori åpner for nye muligheter til å arbeide med historie. De antikke tekstene vi tolker kan gi fullstendige representasjoner av identitet og sosial praksis fordi de er situert i retoriske diskurser.²⁷ Jeg tror heller ikke at teksten er den siste sannhetsinstansen for rett tolkning; teksten kan ikke bekrefte at tolkningen av den er rett. Det som er interessant å forfølge er en ideologisk kritikk av tekster og deres resepsjon. Brorparten av tekstene vi arbeider med er litterære, retoriske og ideologiske tekster. De er verken bevis som historikeren kan avhøre eller en informant vi kan utspørre.²⁸ Dermed skjer det en forskyvning fra et engasjement med historiske sannheter etter korrespondanseteorien til et engasjement med til ideologikritikk og fortolkning fordi man for det første er skeptisk til tekstenes mulighet til å representere historien, for det andre fordi forskeren ikke er en nøytral observatør.²⁹ Denne ideologikritikken er observant overfor tekstens hull, den spør etter hvilke mennesker som er utelatt i teksten som subjekter; hvilke ideologiske systemer teksten synes å støtte? Den inkluderer og arbeider med et kjønnsperspektiv fordi tekstenes produsenter som regel er menn.

Motstand og fortolkning

I kirkehistorien ble lignelsene tolket allegorisk. Hver person, gjenstand, handling pekte på guddommelige sannheter utover seg selv. Med den historisk kritiske bibelvitenskapen som oppstod i Tyskland på 1800-tallet, vendte man seg vekk fra allegorien og til den historiske konteksten. Den tyske teologen Joachim Jeremias som skrev et av standardverkene om lignelsesforskningen, hadde likevel et ambisiøst mål med forskningen sin: Han ville rekonstruere de originale lignelsene og deres kontekst for å komme til deres opprinnelige og egentlige mening. Dette vil tilnærmet være å gjenfinne Jesu røst, en rekonstruksjon av lignelsene er å rekonstruere Jesu ord (for ord).³⁰ På slutten av 60-tallet og over på 70-tallet svingte lignelsesforskning-

gen over på litteraturstudier, det skjedde en litterær vending blant amerikanske forskere inspirert av strukturalismen. Lignelsene ble forstått som metaforer, modernistisk litteratur ble blandet med tolkningen av Jesu lignelser, og John Dominic Crossan ville påstå at lignelsene er subversive fortellinger. De er anti-myter som knuser vår virkelighetsforståelse. Det eksistensielle fokuset lå tett på denne forskningen.³¹

Bibelens tekster blir gjerne relegert til det etiske og eksistensielle hjørnet behendig hjulpet av en estetisk resepsjon av disse tekstene. For at hjørnet skal virke mer tiltalende pynter vi med ord som at Bibelens tekster er en støpeform for den vestlige litteraturen. Uavhengig av religiøst verdenssyn kan vi enes om at bibeltekstene har influert tenkningen i den vestlige verden. Mange vil trekke fram Bibelens påvirkning på kunst, litteratur og musikk. Jeg forblir skeptisk til forestillingen om at bibelske tekster innordnes en estetisk og eksistensiell funksjon. Dette er en underordning av litterære tekster slik at det trekkes opp en motsetning til historiske sannheter.

Teologene har puslet med sine teksttolkninger av disse samme tekstene i en årrekke. Den nytestamentlige kanon har ikke vært forandret siden 400-tallet, men kommentarene synes uten ende. Slik skapes en sannhet om tekstene. Kommentarene skaper teksten inntil noen bryter ut og skriver andre kommentarer (for eksempel feminisme og postkolonial teori). Tekstene blir situerte med et bestemt virkningsfelt og en fortolkningsramme. I disse diskursive sannhetene om Luk 12:42–48 forsvant slavene ut av sentrum. Med assistansen fra klassisk antikkforskning kunne den nytestamentlige forskeren slå seg til ro med at slaver i antikken ikke hadde altfor ille, tross alt.³² Slike innrømmelser burde være et tegn på flere muligheter til å tenke om fortiden:

We have now lost the old, modernist sense of history as the fount of wisdom or teacher of moral or intellectual certainty. [...] history [is] a socially constituted narrative representation that recognizes the ultimate failure of that narrative form to represent either accurately or objectively.³³

Hva er da funksjonen med historie, tekst, sannhet? Her vil jeg avgrense til å svare på peke ut noen retninger for lignelsen i Lukas 12:42–48. Tekster kan brukes til å konfrontere moderne myter. Vår lignelse kan være subversiv i den forstand at den bryter ned bilde av Jesus som den store formidleren av lignelser om etikk, religion og eksistens. Den kan konfrontere en forskningshistorie som har tviholdt på at sannhet kan eksistere i kildene som igjen peker på historiens sannhet, men som har ikke anerkjent at bevisene er like mye et produkt av forskerens tolkning, forskerens spørsmål til teksten, som igjen er et produkt av forskermiljøet. Til sist er det gjennom fortolkninger av

tekster at vi konstruerer bilder av fortiden. Dermed hviler det at ansvar på hvordan vi velger å representere den, men en slik representasjon kan aldri være fullstendig eller eksklusiv. Fortiden representeres i et flertall av mulige historier. ■

Noter

- 1 Luk 12:41b, Denne tekstens henvisninger til NT er fra Det norske bibelselskaps nettbibel. De viser til NT05 oversettelsen. www.bibelen.no.
- 2 Danker, *A Greek English Lexicon of The New Testament and Other Early Christian Literature*, s. 253.
- 3 Studerer vi oversikten over lignelsesforskningen gjort av Kissinger i *The Parables of Jesus* ser vi at ingen, med mindre jeg har oversett noen, innenfor moderne bibelforskning oversetter *doulos* med slave. Boken kom ut i 1978 slik sett er den utdatert, men praksisen har fortsatt bl.a. i Scott, *Hear then the Parable*.
- 4 Diskursbegrepet er både velbrukt og omstridt i forskningen slik at henvisninger til begrepet kan virke like villende som oppklarende. Det vil bli vist til en definisjon av Hayden White på s. 6. Men her kan vi henvise til Iver B. Neumanns definisjon: «En diskurs er et system for frembringelse av et sett med utsagn og praksiser som, ved å innskrive seg i institusjoner og fremstå som mer eller mindre normale, er virkelighetskonstituerende for sine bærere og har en viss grad av regularitet i et sett av sosiale relasjoner» *Mening, materialitet og makt*, s. 18.
- 5 White, *Tropics of Discourse*, s. 41.
- 6 De følgende artiklene er: Knutsen, «Om sannhet og mening i historie», Dahl, «Om «sannhet» i historien», Kjeldstadli, «I hvilken forstand kan vi snakke om sannhet i historie?», Sandmo, «Mer og mindre sannhet», Tønnesson, «Om «det samme». Virkelighetsoppfatning og sannhet», Førland, «Det er ikke sant alt som glimrer. En kritikk av forestillingen om situerte sannheter og moralens primat», Sandmo, «Historie som fasit. Et svar til Kåre Tønnesson og Tor Egil Førland», Østberg, «Hinsides godt og ondt? Om den den moralske dimensjon i historien og i historiefaget», Førland, «Ekte poststrukturalister bryr seg ikke om virkelighetem. Gjensvar til Erling Sandmo om sannhet og kulturhistorie», Tønnesson, «Sluttbemerkninger om bruken av ordet «sannhet»», Sandmo, «Sannhetens historie». En avsluttende bemerkning».
- 7 Clark, *History, Theory, Text*, 1–8. Vi kan forsåvidt argumentere med at all vitenskap er teoretisk hvis vi definerer det bredt som en systematisk antagelse med hensikt til å oppklare hvordan vi tilnærmer oss et objekt/fenomen vi ønsker å forklare. Men her sikter jeg til en forgrening som har utgangspunkt i Ferdinand de Saussures semiotikk, og dens videre utvikling i innenfor litteraturvitenskap og filosofi spesielt i Frankrike og USA særlig betegnet med poststrukturalisme. Hovedtrekk ved denne formen for teori er kritisk til hvordan mening produseres: Språkets referensielle karakter blir destabilisert, meninger og kategorier er språklige og konstruerte framfor naturlige og stabile. Siden teori ble tatt opp i flere fagfelt slik at den ikke er eksklusiv litterære analyser, kan vi tale om en lingvistisk eller diskursiv vending innenfor humanistiske fag.
- 8 For en redegjørelse av korrespondansebegrepet, se Knutsens artikkel og Kjeldstadli om korrelasjonsbegrepet.
- 9 Neumann, *Mening, materialitet, makt*, s.171–73. Sitatet er fra s. 171.
- 10 Hopkins, «Novel Evidence of Slavery», s. 7
- 11 Ideologibegrepet er som diskursbegrepet, vanskelig å få tak på fordi det brukes ofte, gjerne forskjellig, og er omstridt. En vanlig forståelse av ideologibegrepet er å knytte til makt slik at en ideologi er en sammenstilling av ideer og forestillinger til et system for å understøtte og effektivere makt. Problemet er at slike fremstillinger kan bli forenklete og gjøre ideologien altfor totalitær. Ideologier er ikke allmektige størrelser, men er sammensatte ofte som resultatet av forhandlinger og kompromisser. Se Terry Eagleton *Ideology*, s. 33–61.
- 12 Harrill, *Slaves in The New Testament*, s. 2–5.
- 13 Glancy, *Slavery in Early Christianity*. Sitatet er fra s. 104 og referer spesielt til de lignelsene hvor slaver blir utsatt for voldshandlinger se for eksempel Matt 18:34 og Luk 12:47–48. Det neste spørsmålet drøfter hvordan det ville ha påvirket deres mulighet til å delta i fellesskapet på bakgrunn av Paulus' kritikk av *porneia*, ulovlig/umoralsk seksuell aktivitet, s. 49–70.
- 14 Kjeldstadli, *Fortida er hva den engang var*, s. 41.
- 15 Vi kan legge til Clarks kommentar: «The critique of objectivism by this history does not imply that historians need tolerate lazy scholarship or fudged, or that counterevidence can be conveniently overlooked». *History, Theory, Text*, s. 157.
- 16 Munslow, *Reconstructing History*, s. 31.
- 17 Patterson, *Slavery and Social Death*. Se spesielt kapitlet «Honor and Degradation» (s. 77–101).
- 18 Finley, *Ancient Slavery and Modern Ideology*.
- 19 Se Glancy, *Slavery in Early Christianity*. Den metaforiske fortolkningen av slaveri har stått sterkt i innenfor nytestamentlige studier. Glancy kritiserer den forskningen for å overse det konkrete og kroppslige aspektet ved slaveri og dermed at slavene var faktiske mennesker som ble undertrykt og misbrukt. Hun skriver ut fra et etisk og sosial historisk perspektiv. Derfor er hun også skeptisk til å tolke slaver utelukkende som litterære stereotyper.
- 20 White, *Tropics of Discourse*, s. 3.
- 21 DuBois, *Slaves and Other Objects*, s. 6–7.
- 22 Teori skrives noen ganger med stor T, både av dens tilhengere og motstandere, det bidrar til å gi det et metafysisk preg slik at jeg foretrekker å skrive «teori» og forankre begrepet i en utvikling innenfor litteraturvitenskap og filosofi.
- 23 Se for eksempel Terry Eagletons bok *After Theory*. Personlig har jeg begynt å bevege i den massive blokken av tekst *Theory's Empire: An Anthology of Dissent*.
- 24 Moore og Sherwood, «After 'After Theory' and Other Apocalyptic Conceits in Literary and Biblical Studies», s. 376.
- 25 Culler, *The Literary in Theory*, s. 3–4.
- 26 Brown, *The Body and Society*, xxxi–xxxvii.
- 27 Fox, «The Constrained Man».
- 28 Clark, *History, Theory, Text*, s. 158–59
- 29 Clark, *History, Theory, Text*, s. 156–57.
- 30 Jeremias, *The Parables of Jesus*.
- 31 For eksempel John Dominic Crossan, *The Dark Interval*, Dan O. Via, *The Parables*, og Robert Funk, *Language, Hermeneutics and The Word of God*.
- 32 Horsley, «The Slave Systems of Classical Antiquity and Their Reluctant Recognition by Modern Scholars».
- 33 Alun Munslow, *Deconstructing History*, s. 17.

Litteratur- og kildeliste

- Brown, Peter. *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity* [org. 1988]. Columbia University Press, New York, 2008.
- Clark, Elizabeth A. *History, Theory, Text: Historian and the Linguistic Turn*. Harvard University, Cambridge/London, 2004.
- Crossan, John Dominic. *In Parables; The Challenge of the Historical Jesus* [Org 1973]. Polebridge, Sonoma, 1992.
- Culler, Jonathan. *The Literary in Theory*. Stanford University, Stanford, 2007.
- Dahl, Ottar. «Om «sannhet» i historien». *Historisk Tidsskrift* 3/1999.
- Danker, Frederick William, red. *A Greek-English lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature* [3 utg.]. University of Chicago, Chicago, 2000.
- Dubois, Page. *Slaves and Other Objects*. The University of Chicago, Chicago, 2003.
- Eagleton, Terry. *Ideology; an Introduction*. London: Verso, 2007 [org. 1991].
- Eagleton, Terry. *After Theory*. Penguin, London, 2004.
- Finley, Moses I. *Ancient Slavery and Modern Ideology* [org. 1980]. ed. Brent D. Shaw. Markus Wiener Publishers, Princeton, 1998.
- Fox, Matthew. «The Constrained Man» in *Thinking Men; Masculinity and Its Self-representation in the Classical Tradition* (red.). Lin Foxhall and John Salmon. Routledge, London/New York, 1998.
- Funk, Robert W. *Language, Hermeneutic, and Word of God: The Problem of Language in The New Testament and Contemporary Theology*. Harper & Row, New York, 1966.
- Førland, Tor Egil. «Det er ikke sant alt som glimrer. En kritikk av forestillingen om situerte sannheter og moralens primat». *Historisk Tidsskrift* 1/2000.
- Førland, Tor Egil. «Ekte poststrukturalister bryr seg ikke om virkeligheten. Gjensvar til Erling Sandmo om sannhet og kulturhistorie». *Historisk Tidsskrift* 4/2000.
- Glancy, Jennifer. *Slavery in Early Christianity*. Fortress, Minneapolis, 2006.
- Harrill, J. Albert. *Slaves in The New Testament; Literary, Social, and Moral Dimensions*. Fortress, Minneapolis, 2006.
- Hopkins, K. «Novel Evidence for Roman Slavery». *Past and Present* 138 (1993).
- Horsley, Richard A. «The Slave Systems of Classical Antiquity and Their Reluctant Recognition by Modern Scholars». I *Slavery in Text and Interpretation* red. Callahan, Allen Dwight, Richard A. Horsley og Abraham Smith. Society of Biblical Literature, Atlanta, 1998.
- Jeremias, J. *The Parables of Jesus* [org.1947]. Overs. S.H. Hooke. SCM, London, 1972.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget* [2. utg.]. Universitetsforlaget, Oslo, 1999.
- Kjeldstadli, Knut. «I hvilken forstand kan vi snakke om sannhet i historie?». *Historisk Tidsskrift* 3/1999.
- Knutsen, Paul. «Om sannhet og mening i historie». *Historisk Tidsskrift* 4/1997.
- Moore, Stephen D. og Yvonne Sherwood: «Biblical Studies 'after' Theory: Onwards Towards the Past. Part One: After 'after Theory' and Other Apocalyptic Conceits». *Biblical Interpretation* 18:1 (2010).
- Munslow, Alun. *Deconstructing History* [2. utg. Org. 1997]. Routledge, London/New York, 2007.
- Neumann, I.B. *Mening, materialitet, makt: En innføring i diskursanalyse*. Fagbokforlaget, Bergen, 2001.
- Patterson, Orlando. *Slavery and Social Death; A Comparative Study*. Harvard University, Cambridge/London, 1982.
- Sandmo, Erling. «Mer og mindre sannhet». *Historisk Tidsskrift* 3/1999.
- Sandmo, Erling. «Historie som fasit. Et svar til Kåre Tønnesson og Tor Egil Førland». *Historisk Tidsskrift* 3/2000.
- Sandmo, Erling. «Sannhetens historie». En avsluttende bemerkning». *Historisk Tidsskrift* 1/2001.
- Scott, Bernard Brandon. *Hear Then the Parable; A Commentary on the Parables of Jesus*. Fortress, Minneapolis, 1989.
- Tønnesson, Kåre. «Om 'det samme'. Virkelighetsoppfatning og sannhet». *Historisk Tidsskrift* 1/2000.
- Tønnesson, Kåre. «Sluttbemerkninger om bruken av ordet 'sannhet'». *Historisk Tidsskrift* 1/2001.
- Via, Dan Otto. *The parables: Their Literary and Existential Dimension*. Fortress Press, Philadelphia, 1967.
- White, Hayden. *Tropics of Discourse; Essays in Cultural Criticism* [org. 1978]. John Hopkins University, Baltimore/London, 1985.
- Østberg, Kai. «Hinsides godt og ondt? Om den moralske dimensjon i historien og i historiefaget». *Historisk Tidsskrift* 4/2000. ■

«Gigantenes kult»

Vico, White og de historiske fakta bak den første fiksjon

JOHN ØDEMARK, UNIVERSITETSLEKTOR I KULTURHISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO

Giambattista Vico har blitt sett som en kultur- og historievitenskapelig foregangsmann. Vico selv var imidlertid opptatt av å forene sin nye vitenskap med den bibelske åpenbaringen. I dette prosjektet spilte gigantene en vesentlig rolle. Artikkelen viser at en undersøkelse av giganten som historisk aktør er nødvendig for å forstå Vicos prosjekt, og at dette langt fra var det sekulære kultur- og historieteoretiske prosjektet som han senere har blitt assosiert med. For å understreke dette brukes Hayden Whites fremstilling av Vicos metafor-teori som en komparativ kontrast.

Some more acute than pious gentlemen, faced by these difficulties, have altogether denied the true existence of the Giants, but accepted that they were the tyrants of the Gentes and were, only metaphorically, referred to as Giants.

Giambattista Vico.
Diritto Universale/ Universal Right.

Den napolitanske retorikklærer og historiefilosof Giambattista Vico publiserte tre versjoner av sin *Scienza Nuova* om nasjonenes historie (i 1725, 1730 og 1744).¹ Som Mali skriver har Vico, etter at han ble «gjenoppdaget» av Jules Michelet på 1800-tallet, fått ry som en historie- og kulturvitenskapelig forløper: «Of all the legends surrounding the man and his work, the legend of Vico the forerunner, the sage who grasped and expressed many truths of the future, has proven the most attractive.»² Både «klassiske» humanister fra den første halvdel av det 20. århundret (for eksempel Auerbach, Berlin, Cassirer) og senere språk- og diskursorienterte teoretikere (eksempelvis Derrida, Said, White) har skrevet noen av sine nøkkel-ideer tilbake til *SN*. Den første resepsjonsstrømmen var særlig opptatt av hvordan ideen om «kultur» – nå sett som et *menneskeskapt* verk og symbolsystem måtte studeres *i sin historiske kontekst*, med blikk for de mentale og sosiale betingelser som rådde på den tiden gitte verk og institusjoner ble skapt – ble «oppdaget» av Vico og gjort til objekt for en *ny* vitenskap. Ikke uventet har den andre resepsjonsstrømmen fokusert på hvordan «kultur» og «historie» for Vico er tekstlig, diskursivt og retorisk konstituert. Vico assosierer nemlig de forskjellige historiske «epoker» (gudenes, heltens og menneskenes tidsalder) som alle hedenske nasjoner med lovmessig nødvendighet går gjennom, med forskjellige troper eller retoriske figurer. Slik karakteriseres

eksempelvis gudens tidsalder, den hedenske historiens første epoke, av metaforen. Som vi snart skal se er det denne språkfiguren som konstituerer gudenes tidsalder.³

Vicos verk har slik tjent som et en «projeksjonsflate» for sentrale, men også motstridende humanistiske og historiske forskningsretninger i det 20. århundre. Felles for begge resepsjonsstrømmene var imidlertid at de så Vico gjennom det samme romantiske «geni-raster», som et isolert *unntak* fra sin samtid og tradisjon. Dette skaper det paradoks som er utgangspunktet for denne artikkelen: For hvis Vico fremstilles som en «founding father» som åpner for kontekstualisering av den historiske og kulturelle undersøkelsesgjenstanden har forfaren selv i stor grad blitt unndratt den relativisering han ses som opphavet til.

Hensikten med denne artikkelen er å måle denne historiografiske opprinnelsesmyten mot Vicos egen fortelling om historiens begynnelse. For det første skal jeg vende tilbake til den teksthistoriske begynnelsen. Allerede i det juridiske verket *Diritto Universale/Universal Right* (publisert mellom 1719 og 1721) presenterte nemlig Vico et forsøk på en «ny vitenskap» («*Nova Scandia Tentatur*»). For det andre, skal jeg fokusere på den historiske aktøren som i Vicos historiske system står bak den poetiske metaforen som innstifter gudenes tidsalder og dets språk, nemlig giganten. Som vi skal se er det denne skikkelsen som *skaper* både den «kultur» og det «språk» som preger den første tidsalder – og dermed spiller giganten også, hvis man tar Vico bokstavelig, en sentral rolle i den historiske opprettelsen av de kategorier som resepsjonen av Vico har vært mest opptatt av hans perspektiver på. Endelig skal jeg kort knytte disse *foci* til Hayden Whites bruk av Vicos topologi, og til en undertematisert forbindelse mellom denne og giganten som et tegn for den «radikalt andre».

Metaforen og den første fabel i kort form

I 1744-utgaven av *SN* skriver Vico at «alle filosofer og filologer burde have begyndt deres spekulasjoner om de gamle hedningers visdom med disse første mennesker, som var nogle dumme, ufornuftige og frygtelige vilddyr, det vil sige med gigantene, i den betydning, som vi anførte for nylig».⁴ Vico regnet disse kjempene som grunnleggerne av de hedenske nasjonene. I motsetning til hebreerne, som ble direkte ledet av den guddommelige loven, hadde hedningenes monstrøse forfedre sin opprinnelse i en «rå» og «dyrisk» tilstand utenfor loven og det menneskelige samfunnet. Denne antisosiale tilstanden forklarte – via en naturvitenskapelig tilføyelse om fysiske egenskaper knyttet til *nitrat* som vi skal møte flere ganger under – gigantenes enorme kropp:

[...] mødrene forlot deres barn, der derfor måtte vokse opp uten at høre en menneskelig stemme og uten at lære menneskelige skikker; de sank derfor ned i en tilstand af fullstendig dyriskhet og vildskap. I denne tilstand må mødrene, på dyrisk vis, kun have ammet deres barn og derefter forladt dem for evig; og overladt til sig selv rullede de sig nøgne i deres egne ekskrementer, hvis nitrater til overflod gødgede markerne. Og fordi de var nødt til at gjennomtrænge den store skov, der på grunn av den nylig overståede syndflod må ha været særdeles tæt: og fordi de på grund av disse anstrengelser måtte udvide nogle muskler for at spænde andre således, at nitrat i store mængder trængte ind i deres kropp; og uten nogen som helst frykt for guder, fædre eller autoriteter, der hærder selv det mest genstridige barn: derfor må de have vokset seg stærke og robuste, umådeligt store i kød og knokler, og er således blevet giganter.⁵

I en studie av gigantens vestlige kulturhistorie har Walther Stephens relatert denne skikkelsen til det Hayden White kaller «*the game of civilizational identification*». Tilsynelatende skriver Vico seg inn i denne tradisjonen når han plasserer giganten i «en tilstand af fullstendig dyriskhet og vildskap», for gigantens rolle i dette «spillet» er å være en figur for sivilisasjonens eller kulturens «andre, eller til og med, som hos kirkefaderen Isidor, et uttrykk for «djevelens type».⁶ Samtidig er gigantens rolle som bokstavelig «anti-type» nå *historie* (vi tror ikke lenger på kjemper). Med en annen henvisning til White attribuerer Stephens giganten til en «*cultural sustaining myth*», en «fiksjon» som «før» ble tatt for sannhet, men som vi – hjulpet av vitenskapen – nå har avslørt. Nå kommer giganten til å dele skjebne med andre begreper som har vært innnevnt i kulturelle opprettholdelsesmyter, men som nå er avslørt, «naturen», «Gud» og «mennesket»:

A given culture is only as strong as its power to convince its least dedicated members that its *fictions are truths*. When myths are revealed for the fictions they are, then as Hegel says, they become «a shape of life grown old». First nature, then God, and finally man himself have been subjected to the demythologizing scrutiny of science. *The result has been that those concepts which in an earlier time functioned as components of sustaining myths and as parts of the game of civilizational identification by negative definition, have one by one passed into the category of the fictitious.*⁷

I siste instans er all «kultur» altså en «fiksjonsmaskin» som skaper sine egne «oppretholdelsesmyter». Imidlertid er det også visse sannheter som *unndrar* seg fiksjonalisering her. Påstandene om at kultur og kunnskap er basert på en metaforisk *founding fiction* må være et eksempel på det (hvis påstanden skal være sann). Med henvisning til nettopp Vico skriver White følgende om metafor og kunnskapsdannelse overhode: «*All systems of knowledge begin, in short, in a metaphorical characterization of something presumed to be unknown in terms of something presumed to be known or at least familiar.*»⁸ For Vico var nettopp *gigantens* kroppslige og sjelelige konstitusjon det «*kjente*» utgangspunktet for den hedenske historiens første, «kulturskapende» metafor. Og som vi også skal se, investerer han mye arbeid i *DU* med å begrunne og bevise gigantens eksistens med henvisning til *naturhistorien*.

La oss nærme oss gigantens historie med utgangspunkt i Whites redegjørelse for Vicos syn på metafor og fiksjon som kulturens grunnlag. Her strykes giganten ut og erstattes med en antropologisk størrelse kalt «vill» eller «primitiv»:

According to Vico, «the most luminous and therefore the most necessary and frequent» of the tropes is metaphor, but metaphor of a specific kind, that is to say, that in which «sense and passion» are ascribed to «insensate things». It was by this kind of metaphorical projection that «the first poets attributed to bodies the being of animate substances, with capacities measured by their own, namely sense and passion, and in this way made fables of them» (§404). It must be recalled that «fable» here refers not to a story but a naming operation in which the unfamiliar is identified with the familiar, so as to constitute a field of perception populated with (fantastic) particulars, each of which is related to some aspect of an apprehended self by both resemblance and difference. Thus, for example, the primitive's identification of thunder with anger, caused by savage man's fear of the sound,

and his recognition of it as the emotional state that he naturally associated with that sound presupposes a similarity between kinds of noises (that made by an angry man and that heard in the thunder) and a difference between them (based on the fact that their volumes are unequal) [...]. Thus, the naming of the thunder creates implicitly what Vico calls an imaginative class concept (*genere fantastico*), which can in turn serve as the subject of other attributes of the natural world similarly awesome in aspect. This is the meaning of Vico's assertion that «every metaphor . . . is a fable in brief» (§404) and that the «mythologies are the proper language of the fables» (§403), that is to say, allegorical extensions of the characteristics of the class concepts (constructed by fabulation) to «the diverse species or the diverse individuals comprised under [the] genera».⁹

«Fabel» og den første mytiske fiksjon er slik et resultat av en metafor som besjeler naturen, det White kaller en «navngivingsoperasjon». I dette tilfellet er det altså «torden» som besjeles og gis egennavn (sees som et produkt av en bakenforliggende, guddommelig aktør, Jupiter). For den «primitive» er lyn og torden dermed tegn og kommunikasjon, *ikke* en «meningsløs» og tilfeldig tildragelse i naturen, og det er gjennom denne kommunikasjonen de «ville» bringes tilbake til samfunnet og de tre menneskelige *common senses* Vico mener at alle samfunn er tuftet på (religion, ekteskap og eiendom). «Navneoperasjonen» er videre den første i en rekke som samlet skaper den mytologi som kommer til å bli «de primitive» eller «villes» livsverden; en verden bestående av personifiserte ting (Jupiter) som utgjør de første allmennbegreper (alle institusjoner og praksiser har sin gud) som kan settes i mytisk eller narrativ forbindelse med hverandre: Jupiter vies til Juno og familierelasjoner oppstår på himmelen og på jorden, og sammenhenger mellom forskjellige menneskelige praksiser og institusjoner kommer til syne. Dette fordi enhver metafor/personifisering utgjør en «fortelling i kortform».

Utgangspunktet for hele prosessen er den frykt den «primitive» opplever når det lyner og tordner, og siden han antar at dette er et tegn fra en guddommelig instans *lik* ham selv (full av følelser og vrede, og som selv bruker støy og brøl til å uttrykke dette), men også *forskjellig* med henblikk på styrke, noe som fører til den primitives underkastelse under den guden han selv har skapt. White kaller aktøren bak denne første trope for «vill» og «primitiv», men er han ikke også en gigant? La oss nå se på den rekke av bevis for gigantenes eksistens som Vico fremfører i *DU*. Hva slags vesen er det som projiserer *sine egne fysiske og spirituelle karakteristika* og *sin frykt* mot himmelen i og med den første metaforen? Vi begynner med en oppfordring til å reise, og om å teste ut en prediksjon om giganter.

Historia og prediksjon

I en passasje ber Vico de lesere «som reiser jorden rundt» om å undersøke hvorvidt det finnes giganter i Sør-Amerika. Lesere med anledning til å reise jorden rundt blir slik anmodet om å undersøke det Vico kaller en «*conjectura*», en «prediksjon» eller «gjetning» om gigantenes amerikanske eksistens.¹⁰

I conjecture [*conjectura*] that this same culture [*cultu*] has given rise to giants even today in the most southern part of America. I request those who travel over the world to investigate whether my conjecture is right (§28).¹¹

Før jeg undersøker denne gigant-prediksjonens vitenskapelige innhold og begrunnelse, og knytter den opp til gigantens rolle som en figur i «the game of civilizational identification» som post-Vico har blitt «frarøvet» sin ontologiske status som et vandrende biologisk tegn og reell historisk aktør og forflyttet over i fiksjonen, skal jeg kort skissere den *tekststrukturen* Vicos anmodning om empirisk bekreftelse er en del av. Som vi skal se spilles ikke Vicos drøfting av gigantenes eksistens ut i motsetningen mellom *historie* og *fiksjon*. Snarere handler det om vurdering av historisk og vitenskapelig evidens hentet fra tre av den tidlig moderne historiens hovedgenrer, og alle disse undersøkes for å belegge gigantens faktiske eksistens.¹²

Prediksjonen introduseres i en del av *Diritto Universale* som bærer tittelen «Demonstration of Giants», og i en underdel av denne igjen som er kalt «Proof from natural history». Bevisene hentet fra naturhistorien kommer *etter* to paragrafer med bevis for gigantenes eksistens fra *historia sacra* og *historia civilis*. Slik er både hellige og profane former for historie i spill i Vicos første diskurs om de første kjemper og fabelmakere. Umiddelbart etter prediksjonen kommer Vicos «*argument for Divine Providence*». Hvordan samvirker disse genrene i spørsmålet om giganter? Og hva er forsynets rolle?

Prediksjonen som litterære reisende anmodes om å teste kan relateres til to forskjellige «vitensnivåer». For det første, har vi det som kunne kalles et empirisk nivå; en prediksjon av en forekomst («det finnes giganter i Amerika»). Imidlertid har vi også et mer teoretisk nivå å forholde oss til, for Vicos prediksjon er langt mer ambisiøs enn bare det å fastslå den blotte eksistensen av giganter. Viktigere er spørsmålet om deres etiologi; om hva slags krefter eller årsaker som skaper dem, både i den gamle og den nye verden. Vico er jo sikker på at deres opprinnelse er å finne i det han beskriver som «den samme kultus». Skal vi forstå predikasjonens rasjonale må vi derfor undersøke hva som ligger i termen «*cultus*», dvs. hva som er den «kultiske» konstant som på identisk vis skaper det aktuelle fenomenet både i den gamle og den nye verden (jf. «I conjecture

that this *same culture* [*eodem cultu*] has given rise to giants even today in the most southern part of America»).

Hva betyr «cultus» for Vico? Termen deltar i likhet med den semantiske slektningen «cultura» i flere overlappende betydningsfelt.¹³ «Cultus» kan innebære «dyrking» (som av åkrer), «omsorg» (som for gudene gjennom en rituell «kult»), men også «levemåte» og «dannelse». Slik kan «cultus» (også dette i likhet med «cultura») referere til pleie, både av naturlige, menneskelige eller «kulturelle» og overnaturlige ting. I alle disse tilfellene synes det imidlertid som det er forutsatt eksistensen av en bevisst aktørinstans, et subjekt med evne til å ha omsorg for, «kultivere» seg selv eller andre – til å opprettholde et visst «sivilisatorisk» nivå eller til og med endre dette nivået analogt med hvordan «dyrkingen» av jorden skaper nye produkter. «Cultus» synes med andre ord å forutsette «kultur» og en form for refleksiv bevissthet. Hvem er bevisstheten bak «gigantene-kulten»? For å nærme oss et svar på spørsmålet må vi altså først undersøke de tre formene for *historia* hvor Vico finner belegg for gigantens sanne, historiske eksistens.

Historia naturalis

Det er altså i naturhistorien at det opprettes en bro mellom den gamle og den nye verden – fortid og nåtid – og hvor det åpnes for empirisk observasjon i Vicos og den lesende globetrotters samtid (De andre artene *historia* er forbeholdt de kristne og de klassiske autoritetenes tale). Imidlertid innebærer dette *ikke* at Vico antar at det skal komme noe nytt fra Amerika. For det som den reisende antas å finne er jo i siste instans et resultat av de samme årsaker, den samme «cultus» som til andre tider og på andre steder har skapt giganter. Gigantene i Sør-Amerika er for Vico kun en lokal variant av en universell art, og beskrivelsen av dem vil derfor heller ikke tilføre gigantologien som *Scienza* noe avgjørende nytt; den skal bekrefte prediksjonen snarere enn å utfordre den.

La oss nå begynne å sette detaljen vi har «kuttet ut» tilbake i dens umiddelbare tekstomgivelser. Først skal jeg undersøke de tre bevisene som Vico henter fra naturhistorien. Deretter analyserer jeg de belegg og årsaksfaktorer som Vico henter fra *historia sacra* og *historia civilis*. Samlet utgjør dette de faktorer som inkorporeres i den «cultus» som må til for at giganter skal oppstå. Her er bevisene fra naturhistorien:

[1] Natural history, or the observation of nature, shows how much fear of a teacher breaks the spirit of children, and stifles the growth of a generous spirit. [2] Natural history shows too that nitrous salt, which are abundant in urine, have the property of vivacity, as can be seen in spirit of ammonia. [3] For country people know that fields that have been manured are extremely fruitful, but it does not equal the fruitfulness of fields

where armies have made camp. These produce the richest crops for many years. I conjecture that this same culture [*eodem cultu*] has given rise to giants even today in the most southern part of America. I request those who travel over the world to investigate whether my conjuncture is right [*vera*].

1 [Sjelen krymper]: For det første viser naturhistorien at barns «*spiritus*», deres «*sjel*» eller «*livskraft*», «brytes ned» eller «minsker» når de frykter sine lærere. Dermed synes den første naturhistoriske påvisningen å være relatert til et utviklingspsykologisk tema og en pedagogisk kontekst.

2 [Kroppen vokser]: Deretter følger noe som først synes som et meget langt tankesprang. Observasjoner om barns, universelle sjelelige utvikling blir umiddelbart etterfulgt av en informasjon om nitrat og ammoniakk. Vico forflytter seg altså fra barns utvikling – målt som vekstendringer i *spritus* – til kjemiske substanser som inneholder livsprinsipper og/eller vekstegenskaper. Vico tilføyer også at urin fungerer som en viktig «beholder» for disse stoffene, et tema han tar opp igjen i den tredje observasjonen.

Denne andre observasjonen kan relateres til flere kunnskapsformer. I Vicos Napoli synes det å ha eksistert en «folkelig» oppfatning om at barn som ruller seg i ekskrementer og urin, og slik i en viss forstand negerer menneskelig «kultur» eller «dannelse», ble spesielt fysisk store. I tillegg kan muligens oppfatningen av at ammoniakk er et spesielt «livgivende» stoff sies å ha en alkymistisk forhistorie, samtidig som stoffet var en viktig ingrediens i «luktevanne», og slik også kan knyttes til en medisinsk hverdagspraksis.¹⁴

Forbindelsen mellom den første og den andre observasjonen virker som sagt vilkårlig. Syntaktisk er avstanden mellom observasjonene kun markert med semikolon (i den latinske teksten). Konjunksjonen «*et*» binder de to sammen, og synes dermed å innebære en betydningssammenheng; at observasjonene på hver sin side av semikolonet i en eller annen forstand handler om «det samme». Hvor ligger så meningssammenhengen, det semantiske fellestrekket som gjør det mulig å samle disse observasjonene i den samme «mentale» rammen, som «kult»-faktorer som samlet skaper giganter?

I både 1. og 2. presenteres vi for observasjoner knyttet til

- (i) transformasjoner av/i noe som betegnes med ordet «*spiritus*» (barnas «*spiritus*», deres sjels- eller livskraft) og ammoniakken «*spiritus*» (dens sjels- eller livskraft), og
- (ii) endringer i «størrelse», vekst og «livskraft».

Retorisk betraktet kunne vi si at forholdet mellom de to første naturhistoriske beleggene er bygget opp rundt to ►

antiteser; først en mellom kropp og sjel, dernest en mellom vekst (kroppens) og «krymping» (sjelens). Her har vi dermed et dualistisk skjema som beskriver den «primitive aktøren» bak den første metaforen og fabelen som fysisk stor pga. manglende «pedagogisk disiplin» og «sjelelig liten» pga. overdreven frykt. Og som vi har sett er det frykt som ligger bak den første metaforen som skaper Jupiter, og med gudenes gjeninntreden i verden begynner også den «siviliseringsprosessen» som fører til at gigantene igjen får en normal, menneskelig størrelse.

3. [Nitratets spredning]: Det tredje belegget fra *historia naturalis* følger som en forlengelse av den andre. Den har en «kollektiv» og «folkelig» utsiger, og slik ser vi også at den praktiske kunnskapen til bønder og den rurale befolkningen (*rustici*) kan innlemmes i naturhistorien. Forbindelsen mellom den andre og den tredje observasjonen er kanskje klarere enn mellom 1. og 2. Den gis i og med kjeden

- «urin» (som inneholder nitrat) +
- gjødsel/hærer – for menneskelig gjødsel som kommer fra hærer (=mange menn) er også den beste gjødsel for åkrer.

Her henter altså Vico frem (enda) ett «folkelig» belegg for nitrats vekstfremkallende virkning. Som vi har sett kommer Vico i 1744-utgaven av *SN* til å skrive at «alle filosofer og filologer burde have begyndt deres spekulasjoner om de gamle hedningers visdom med disse første mennesker, som var nogle dumme, ufornuftige og frygtelige vilddyr, det vil sige med gigantene, i den betydning, som vi anførte for nylig» (jf. over). De bevis og betraktninger fra *DU* vi her har undersøkt inneholder altså den naturhistoriske forhistorien til denne «korrekte» begynnelse på historien om den hedenske visdom i *SN*.

Historia sacra

Hvorfor vies så mye oppmerksomhet til gigantene og den *cultus* som forårsaker dem, og hvorfor legger Vico så stor vekt på at de amerikanske kjemper er skapt av «de samme» årsaker som de som virket i den gamle verden, og som *historia civilis* og *historia sacra* allerede har rapportert om? Gigantenes vesen og virkelighet er uløselig knyttet til spørsmål avgjørende for Vicos «principles of universal history». Var syndfloden en verdenshistorisk hendelse, ble hele jorden lagt under vann, eller utgjorde den bare en del av Midtøstens historie (noe som vil gjøre Bibelens til en «lokal», etnohistorie)?

For Vico fungerer bevisene for gigantene også som belegg for denne frelseshistoriske hendelsen allmenngyldighet. Paragrafen som presenterer de innledende bevis for gigantens eksistens, kommer umiddelbart etter en paragraf som «påviser» syndflodens universalitet og dermed også dens frelseshistoriske allmenngyldighet (*«Demonstratio Diluvii universalis»*).

I siste instans dreier det seg altså om den hellige historiens autoritet som historisk dokument og religiøs norm i møte med blant annet naturhistoriske observasjoner fra nye geografiske, vitenskapelige verdener og kulturelle verdener. På Vico's tid var Bibel-kronologien – både *Vulgata* og *Septuaginta*-varianten – under press fra flere kanter. En rekke natur- og kulturhistoriske observasjoner impliserte at verdens alder langt overskred de 4000 tusen år (som *Vulgata* opererte med) og de 5000 tusen år (som *Septuaginta* antok) som lå som kronologisk rammeverk rundt verdenshistorien fra skapelsen til «nå-tiden». Geologiske betraktninger antydte at jordens historie var langt eldre enn dette, og den amerikanske naturen og de skapninger som befant seg der var heller ikke redegjort for, verken av de klassiske autoriteter eller i Bibelens biologiske inventar – ikke minst knyttet til Noah-fortellingen. Også møtet med «fremmede kulturer» i nåtiden utgjorde en «trussel»: Kinesiske historieoppfatninger, brakt til Europa av jesuittmisjonærer, fortalt en historie som tilsynelatende fikk bunnen til å falle ut under Bibelens tidsfundament. I tillegg fortalte Manethos og Berossos gjenoppdagede skifter om Egypts og Babylons dynastier om en historisk «dyp-tid» med betydelig lengre varighet enn Bibelens.¹⁵

Spørsmålet som til syvende og sist motiverer denne sammenlingen av bevis for gigantene er dermed spørsmålet om Bibelens troverdighet som historisk kilde. Og for Vico er ikke dette «bare» et teologisk spørsmål, han har nemlig allerede i en foregående del av *DU* argumentert for at den hellige historien forsyner den nye vitenskapen med et slags brohode til den delen av historien som ikke har sikre, skriftlige kilder. Dette er historiske perioder som Vico, med henvisning til den romerske antikvaren og historikeren Varro, kaller den «obsure» og «fabuløse» historien. Vico knytter disse epokene til de hedenske nasjoners første tider. Det er nettopp disse mytologiske – eller fabuløse – verdener som oppstår i og med den første «fabel-kortform», og som utgjør den nye vitenskapens første objekt. Eller som det heter i 1744-utgaven av *SN*:

[T]he first science to be learned should be mythology or the interpretation of fables; for, as we shall see, all the histories of the gentile nations have their beginnings in fables, which were the first histories of the gentile nations. By such a method the beginnings of the sciences as well as of the nations are to be discovered, for they sprang from the nations and from no other source. It will be shown throughout this work that they had their beginnings in the public needs or utilities of the peoples and that they were later as perfected as acute individuals applied their reflection to them. This is the proper starting point for universal history, which all scholars say is defective in its beginnings.¹⁶

Siden den hellige historien forteller om hendelser som fant sted *mens* den obskure og fabuløse historien utspilte seg forsyner den oss, postulerer Vico allerede i *DU*, med en «korridor» (*trames*) over i disse udokumenterte delene av de hedenske nasjonenes historie.

La oss nå se nærmere på bevisene for giganter fra den hellige historien og hvordan de veves sammen med de naturhistoriske belegg. Vico begynner med å påpeke at gigantene var en av årsakene til syndfloden. Dette var en tradisjonell forståelse, basert på at tekstrekkefølgen i *Genesis* 6 ble lest som en implisitt fortelling:

[4] I de dager var de kjemper på jorden og likeså siden, da Guds sønner gikk inn til menneskenes døtre, og de fødte dem barn; det er de veldige fra fordums tid, de navnkundige. [5] Og Herren så at menneskets ondskap var stor på jorden, og at alle dets hjertes tanker og påfunn bare var onde den hele dag. [6] Da angret Herren på at han hadde skapt mennesket på jorden, og han var full av sorg i sitt hjerte.¹⁷

Eksegesen hadde altså lest inn en *fortelling* og en årsaksskjede i den tekstlige rekkefølgen av elementer: [4] *Giganter* nevnes / [5] menneskenes *ondskap* identifiseres av Gud og knyttes via en tekstuell overleiring til gigantene/ [6] Gud motiveres for *verdensødeleggelse* (dvs. syndfloden).¹⁸ Vico kobler seg altså opp på denne teologiske gigantologi, og etter å ha passert gjennom disse *common places*, går han videre med å bruke den hellige historien til å finne en «korridor» over i fablenes sannhet og kildeverdi:

The Fabulous History tells us that there were giants even after the Deluge. The Sacred History, however, mentions that their origin is not to be found immediately after the Deluge, and locates them in the time of Nimrod. It took, therefore, two hundred years for the descendants of Ham to turn for their impiety to this ferine kind of life and, hence, return again to a kind of Gentes with a human culture [*cultu humano*] (§32)

Vi ser at den «begynnelsen» som Vico går ut fra i *SN* fra 1744 (de morløse barn i den store skogen som gjennomtrenges av nitrat) allerede er etablert her i *DU*. Men vi observerer også at naturhistoriens påstander om egenskapene til nitrat kommer inn som en supplerende faktor i den hellige historiens korrigering av den «fabuløse historiens» kronologi. Slik forsyner den hellige historien og naturhistorien hverandre med gjensidig plausibilitet. Samlet gjør dette at Vico kan fastslå at den historiske tilbakevendingen til en «*cultu humano*», motsetningen til den «*cultus*» som forårsaker gigantene, inntreffer *senere* enn det som fortelles i den «fabuløse historien».

Videre fremholder Vico også at det ikke oppstod giganter blant hebreerne fordi mødrene vasket barna og disse vokste opp «under the reach of the fathers imperium and discipline [*pueri sub partum imperio et disciplina adolescentibus*]» (§34). Hebraiske barn var derfor både fysisk og spirituelt rene, siden familiens og ekteskapets kjønnede autoritet her var intakt. Vico fremlegger også bibelske «belegg» for at giganter ikke fødes i «fromme samfunn»: «*Inter pios credentes non natos esse*» (§25).

Den «skitne livsformen» som omtales her er altså det første ledd i den «*cultus*» som Vico ser som gigantenes opprinnelse. Vico avslutter denne delen med å gi et sammendrag av det som kommer til å bli behandlet i de neste paragrafene: «It is proven first from civil history and second from natural history, that the giants came into being as a result of a filthy way of life [*ex hoc foedu victu*].»

Historia Civilis

Denne «skitten» bærer med seg teologiske og moralske konnotasjoner som kommer til å klinge med når Vico behandler de beleggene han henter fra naturhistorien (som jo blant annet behandler konsekvensene av visse former for menneskelig «gjødelse»). Men før vi kommer så langt, blir altså de bibelske bevis lagt sammen med bevis hentet fra *historia civilis*. Bevisene fra denne typen *historia* består utelukkende av utsagn om barndom blant Germanerne. Det er ikke anonyme bønder som kommer i tale her, men Caesar og Tacitus. Caesar bekrefter at «German children were *completely free from discipline*, because their whole life «consists of hunting and military affairs», og at de «*from childhood* [...] devote themselves to toil and hardship, and think that their large stature comes from these» (§27, mine kursivering).¹⁹ Her dukker dermed begrepene «hær», «oppdragelse» og «barn» opp for første gang i beviskjeden (som vi har sett er dette en tematisk bassgang som kommer i spill allerede i naturhistorien). Umiddelbart etter dette bringes den mest klassiske kilden til *Germania*, Tacitus, inn for å vitne om det samme. Tacitus forklarer Germanernes ekstraordinære fysikk ved å henvise til manglende barneoppdragelse og «skitt»: «children live in nakedness and filth [*sordidi*], and thus grow into those bodies that the romans wonder at» (§27, mine kursivering).²⁰ Disse romerske observasjonene fra den militære og etnografiske «felten» fungerer slik som tematiske broer over til de naturhistoriske bevis for gigantenes eksistens. Disse har vi allerede behandlet. Vi kan dermed nå samle de faktorene som utgjør den «*cultus*» som skaper giganter:

- [**giganter + skitt**]: I paragrafen viet de bibelske beviser blir vi fortalt at gigantene oppstår som følge av et «skitten liv» i både fysisk og religiøs forstand (jf. «*Inter pios credentes non natos esse*»). ➤

- **[skitt + manglende oppdragelse/omsorg for barn]:** Bevisene fra *historia civilis* tematiserer hvordan germanerne i sin barndom levde et «skitten liv», «i nakenhet» og «uten disiplin» (dvs. uten oppdragelse).
- **[ville barn + nitrat = giganter]:** Både «skitt» i form av «gjødsel» (brukt til å «kultivere» jorden) og det militære tema (hærens urin) kommer til å bli med over i naturhistorien, hvor det også pekes tilbake til den pedagogiske konteksten hvor «kultivering» av barnet «spiritus» omtales i forbindelse med den «fryktingnydende» læreren.

Som nevnt synes termen «cultus» også å forutsette en viss form for refleksjons- og handlekraft. Imidlertid mangler gigantene i det minste den første av disse to evnene. Og for Vico er faktisk «det skitne livet» villet av en overnaturlig aktør, nemlig det guddommelige forsynet som også har «omsorg» for (som vi har sett er dette en mulig betydning av «cultus») de ville giganter, ja, den gigantiske veksten er rett og slett et resultat av forsynets vilje til å beskytte menneskeheten mot de naturkrefter som truet etter syndfloden ved å «dyrke» frem store kropp. Derfor leder også gjennomgangen av bevisene fra naturhistorien direkte over i «an argument for divine providence». I sin helhet er dette argumentet som følger:

Therefore it must be assumed that those children matured much sooner than ours and developed strong limbs. Here also we must suspect the highest workings of divine providence. For just when the human race was falling into filthy existence on account of its impiety, and the great forest of the world was being populated with wild animals, children began to mature quickly and develop huge bodies, so that they could either flee or overpower the beasts. (§29)

Her har vi dermed den «cultus» som ligger bak den antitetske skikkelsen med «krympet sjel» og «forvokst kropp» som er det skapende subjektet bak pagan kultur og den første samfunns- og myteskapende metaforen. For Vico hviler denne første, poetiske metafor på en bokstavelig historisk, vitenskapelig og teologisk grunn. Hvis denne på en og samme tid biologiske og teologiske substansen «faller», så «faller» også sentrale deler av begrunnelsen for at gudenes alder begynner i metafor og fiksjon. For hvis metaforen, som White skrev med henvisning til Vico, er basert på at det *sammellike* projiseres over i det *ukjente*, vil denne projeksjonen ikke lenger være den «samme» når utgangspunktet, gigantenes «cultus», strykes ut og erstatte av en «primitiv» eller «vill» aktør som ikke er knyttet til de samme teologiske betydninger som Vicos gigant. ■

Noter

- 1 Heretter SN.
- 2 Mali, *The rehabilitation of myth: Vico's «New sciences»*, s. 1.
- 3 Jeg har skrevet mer om dette i *Translating Tlaloc, Accommodating Vico. Lorenzo Boturini Benaduci and the Semiotic Character of Cultural Otherness. A Study in the History and Theory of Cultural Translation*. Avhandling for Ph.d.graden. Universitetet i Oslo, 2010.
- 4 Vico, *Den nye videnskap*, §374.
- 5 Vico, *Den nye videnskap*, §369.
- 6 Walter: *Giants in those days: folklore, ancient history, and nationalism*, s. 5, 75. Jf. White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, s. 153.
- 7 White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, s. 153, min kursivering.
- 8 White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, s. 252, min kursivering.
- 9 White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, s. 205.
- 10 Oversettelser fra latin er her og i det følgende basert på Johanssen et al. *Latinsk-norsk ordbok*. Cappelen, Oslo 1998 og *William Whitakers Words*. <http://archives.nd.edu/words.html>
- 11 Dette og alle følgende sitat fra *DU* er fra kapittel 9 i «On the Constancy of the Jurisprudent»-delen av UR i Schaeffers oversettelse i *New Vico Studies*, vol. 23, 2005. Referanser herfra vil være til paragrafer (ikke sider). Latinen er referert fra Vico, Giambattista: *Il diritto Universale*, a cura di Fausto Nicolini, Bari, 1936, paragrafene er de samme.
- 12 Om tidlig moderne former for historia se f.eks. Pomata, Gianna et al., *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, og Grafton, Anthony, *What Was History. The Art of History in Early Modern Europe*.
- 13 Passende for en kulturvitenskapelig pioner oversetter Schaeffer Vicos «cultu/s» med «cultura», men Vicos egen latin assosierer altså gigantene med «cultus».
- 14 Nicolini, Fausto. *Commento storico alla seconda Scienza Nuova*, Storia e letteratura, Roma, 1943, vol.1., §369.
- 15 Om disse kronologiske utfordringer, se for eksempel Cohn, *Noah's flood: the Genesis story in Western thought*, ; Rossi, *The dark abyss of time: the history of the earth & the history of nations from Hooke to Vico*; Ødemark, «Timing Memories, Spacing Time – the Art of Memory and the denial of coevalness in Vico's *Scienza Nuova*». I: *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, 2010.
- 16 Vico, Giambattista: *The New Science of Giambattista Vico.*, §51.
- 17 *Bibelen eller den hellige skrift*.
- 18 Jf. Stephens, *Giants in those days: folklore, ancient history, and nationalism*.
- 19 Jf. *Bellum Gallicum*: VI, 21: 346.
- 20 Jf. *Germania*: 20, 160.

Kilde- og litteraturliste

Bibelen eller den hellige skrift. Det norske bibelselskaps forlag, Oslo, 1930.

Cohn, Norman. *Noah's flood: the Genesis story in Western thought.* Yale University Press, New Haven, Conn., 1996.

Grafton, Anthony. *What Was History. The Art of History in Early Modern Europe.* Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Mali, Joseph. *The Rehabilitation of Myth: Vico's «New Science».* Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Pomata, Gianna et al. *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe.* MIT Press, Cambridge Massachusetts, 2005.

Rossi, Paolo. *The Dark Abyss of Time: the History of the Earth & the History of Nations from Hooke to Vico,* University of Chicago Press, Chicago, 1984.

Stephens, Walter. *Giants in Those Days: Folklore, Ancient History, and Nationalism.* University of Nebraska Press, Lincoln, 1989.

Vico, Giambattista. *Il diritto Universale,* utgitt av Fausto Nicolini. Scrittori d'Italia, Bari, 1936.

Vico, Giambattista. *The New Science of Giambattista Vico.* Cornell University Press, Ithaca & London, 1968.

Vico, Giambattista. *Den nye videnskap.* Gyldendal, København, 1998.

Vico, Giambattista. «On the Constancy of the Jurisprudent», oversatt av John D. Schaeffer. *New Vico Studies*, vol. XXIII, 2005.

White, Hayden. *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore og London, 1978.

Ødemark, John: «Timing Memories, Spacing Time – the Art of Memory and the denial of coevalness in Vico's *Scienza Nuova*». I: *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, Stockholm, 2010.

Ødemark, John, *Translating Tlaloc, Accommodating Vico. Lorenzo Boturini Benaduci and the Semiotic Character of Cultural Otherness. A Study in the History and Theory of Cultural Translation.* Avhandling for Ph.d.graden. Universitetet i Oslo, 2010. ■

Biografisk historie eller litterær biografi

ODD ARVID STORSVEEN, FØRSTEAMANUENSIS I HISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO

Flere har spurt seg om hvorfor interessen for biografier har økt betraktelig de siste tyve årene, både blant forfattere, forlag og publikum. Spørsmålet var senest oppe ved Norsk biografisk selskaps jubileumskonferanse i april 2011. At selskapet jubilerer for sine første ti år synes å bekrefte at det her er snakk om et ganske moderne fenomen. Kan man rett og slett snakke om en ny biografisk trend?¹

Biografisk tradisjon

I angloamerikansk sammenheng er biografien i hvert fall ingen ny tradisjon: I USA og Storbritannia har politikere, forfattere, kunstnere, og også offiserer regelmessig blitt gjenstand for nærgående historiske biografier i mange år, gjerne flere og til dels konkurrerende, og ofte om menn man ikke uten videre skulle forvente at noen ville skrive bok om, som ikke spesielt vellykkede generaler, eksempelvis den britiske general Gort fra tiden 1939–40.² Norge har imidlertid langt fra hatt samme levende tradisjon, men heller flere ulike «bølger» uten klar indre sammenheng. Før 1945 kom det rett nok flere ganske omfattende historiske biografier om sentrale politikere: Yngvar Nilsen skrev om grev Wedel Jarlsberg, Halvdan Koht om Johan Sverdrup og Henrik Ibsen, og Arne Bergsgård om Ole Gabriel Ueland. Koht var også den mest ivrige bi-dragster til *Norsk biografisk leksikon* fra 1918 og utover. Men lenge brydde øyensynlig ikke slike sentrale norske historikere som Sverre Steen, Jens Arup Seip, Rolf Danielsen og Knut Mykland seg om å utgi biografier i vanlig forstand. Seips store bok om Ole Jacob Broch kom f.eks. ikke ut før i 1971.³

Man kan spørre om hvorfor genren mistet akademisk betydning i Norge. Var den kanskje ikke nok sentrert om store samfunnsproblemer, eller var den for trang til å gripe sentrale linjer i historien? Genren døde nemlig ikke ut på bokmarkedet, hvor den i lang tid ble dominert av journalister som skrev vekselvis om kjendiser og om «vanlige» folk, i bøker som spilte på publikums interesse for menneskelig drama, tragedie og moral – temaer som tidens historikere viste mindre interesse for.⁴ Ved siden av dette var det alltid en tendens til at forfattere og litterater skrev om sine «helter», altså andre forfattere og litterater, liksom kunstinteresserte eller mesener skrev om kunstnere – det er det man gjerne kaller hagiografiske tilnærminger. Politikere og samfunnsstopper, derimot, leverte kanskje selv sine memoarer eller selvbiografier, og bidro dermed til å fylle et tomrom for politisk samtidshistorie. Det er faktisk

sjelden å finne en biografi om en norsk politiker eller samfunnsstopp i perioden 1960–1980.

En spesiell genre som bare så vidt nådde Norge, var den såkalte uautoriserte biografi, et vanlig fenomen på det angloamerikanske markedet. Den bygde normalt ikke på direkte samarbeid med eller etterlatt materiale fra den biograferte selv, men hentet heller sitt stoff fra til dels anonymiserte kilder, som intervjuer med venner, fiender, omgangskrets etc.⁵ Poenget med slike biografier var da også ofte uttalt anti-hagiografisk, med vekt på «avslørende», lettere pikant eller skandaløst stoff: Kitty Kellys *His Way* (1986) gikk nøye inn på Frank Sinatras forbindelser med mafiaen, mens Albert Goldman prøvde å rive i stykker «mytene» om Elvis Presley (1981) og John Lennon (1988). I Norge var det antakelig Erling Borgen som kom nærmest denne tilnærmingen med sine bøker om rederne Reksten og Bergesen, men da ikke i bredt biografisk perspektiv, men snarere med et direkte samfunnskritisk mål der biografien tjente som hjelpemiddel. Også boken om Jens Chr. Hauge av journalistene Alf Ole Ask og Bjørn Westlie (1991) har en del slike trekk. Men genren ble ikke utbredt her til lands.⁶

Som litteraturhistorikere har bemerkt, innebar perioden fra slutten av 1980-årene og fremover et reelt oppsving for biografisk litteratur i Norge. Et særtrekk var at de like gjerne var skrevet av etablerte skjønnlitterære forfattere som av journalister og historikere, og særlig populært var det å ta for seg avdøde kolleger: Kjartan Fløgstad skrev om Claes Gill (1988), Edvard Hoem om Nordahl Grieg (1988), Espen Haavardsholm om Aksel Sandemose (1988) og Johan Borgen (2000), Tor Obrestad om Arne Garborg (1991), Hulda Garborg (1992) og Alexander Kielland (1996), Ove Røsbak om Alf Prøysen (1991) og Rolf Jacobsen (1998), Liv Køltzow om Amalie Skram (1992), Tom Lotherington om Herman Wildenvey (1993) og Harald Sverdrup (1997).

Tendensen gikk altså i retning av «big names in literature» (eller «big men»?), som et slags historisk supplement til deres diktning, som tydeligvis ikke lenger kunne tale for seg selv. Man kan snakke om en historiserende vri, men fremdeles sterkt forankret i objektets litterære verk. Ut over i 1990-årene slo imidlertid denne interessen for det personlige liv ved siden av «verket» også ut for politikere, statsmenn og samfunnstopper mer generelt.⁷

En hypotese som flere har vært inne på, går ut på at boomene for biografien falt sammen med utviklingen av en mer individualisert og personfiksert kultur.⁸ Også i Norge har de siste tiårene i utstrakt grad vært preget av en drift mot selvrealisering gjennom livsstil og personlig suksess, noe som oftere og oftere er blitt gjenstand for oppmerksomhet i mediasamfunnet. Man ser at interessen for spesielle individers livsløp og bedrifter også tematiseres flittig innenfor skjønnlitteraturen, i en linje fra Jan Kjærstads trilogi om Jonas Wergeland via Lars Saabye Christensens *Halvbroren* til Karl Ove Knausgårds selvdisseksjon i *Min kamp*. I takt med at gamle kollektive modeller tapte sin verdi, fremstod kanskje det særegne og individuelle som en bedre modell og spill for livet. I vesten fikk dette et ekstremt uttrykk i den kultiske reaksjonen på prinsesse Dianas tragiske død i 1997, som umiddelbart opphøyde henne til en helligdom.

Men typisk nok var prinsesse Diana blitt gjenstand for «sensasjonelle» biografiske fremstillinger lenge før sin død. Et interessant trekk er nemlig at flere av de biograferte også er i live på det tidspunkt deres biografier utgis, slik at de pr. definisjon er ufullstendige, som i tilfeller Arne Næss og Thorvald Stoltenberg i 1990-årene. Her kan man nesten snakke om en ny trend.⁹ På mammutsalget i 2009 (for bokåret 2007) fikk man tilbud om 25 biografier eller biografisk anlagte bøker, både norske og oversatte, men 10 av dem omhandlet personer der livshistorien langt fra var avsluttet: Kong Harald V, prinsesse Astrid, Arthur Arntzen, Hillary Clinton, Wenche Foss, Rosemarie Køhn, Ronnie LeTekrø, John McEnroe, Ole Gunnar Solskjær og Tor Erling Staff.¹⁰ På mammutsalget i 2011 fant jeg rett nok bare tre om levende personer, nemlig dronning Sonja, Leonard Cohen og Madonna.¹¹ Men det var et annet interessant innslag: Seks biografier beregnet på ungdom, fem om de norske kulturikonene Ibsen, Hamsun, Grieg, Edvard Munch og Kirsten Flagstad, og én om – Madonna.

Litterære biografier og historiske biografier

En del av de norske biografiene fra 1990-tallet er blitt stående som helt sentrale vitenskapelige verker med stor kildeverdi, som Hans Fredrik Dahls store Quisling-biografi og Berge Furres bøker om Lars Oftedal. Flere kom også til å oppnå priser, deriblant Arild Stubhaugs biografi om Nils Henrik Abel fra 1996 som plasserte hovedpersonen inn i et omfattende kulturhistorisk bilde av en hel epoke. Slike

bøker vil man normalt kunne karakterisere som vitenskapelige biografier. På den andre siden ser man de bevisste fortellingsgrepen som gjøres av Tor Bomann-Larsen i bøkene om Haakon og Maud, eller av Ingar Sletten Kolloen i bøkene om Knut Hamsun. Dette plasserer dem i en kategori som kan kalles kalle ny-biografi eller litterær biografi, der aspirasjonen synes å være å skape dramatiske og romanliknende (og leservennlige) «linjer» i livshistoriene.¹²

Flere av de litterære ny-biografiene er blitt svært omdiskuterte. Enkelte hadde en åpenbar politisk slagside selv om de var godt skrevet, andre tok seg for store journalistiske friheter, og noen gikk for langt inn på det usikrede, private felt. Roy Jacobsens bok om Trygve Bratteli fra 1995 ble ikke en gang kalt en biografi, men «En fortelling», som en markering av forfatterens spesielle tilnærming til sitt objekt. Han møtte motbør fra flere profesjonelle historikere. Der den tradisjonelle historisk-kritiske biografi gjerne tar opp personlige motiver til åpen drøfting, søker nemlig slike biografiske fremstillinger heller å beskrive motivene *innenfra*: «Biografen risikerer å opptre som innbilt medium eller buktaler», som Marianne Egeland skriver i studien *Hvem bestemmer over livet?* (2000).¹³ Utleveringen av personens «ukjente indre» var et klart motiv i bøker som *Roald Amundsen* (1995) og *Det usynlige blekk* (om Sigurd Christiansen, 1997) av Tor Bomann-Larsen, og også i *Mykle. Et diktet liv* (1999) av Anders Heger.

Disse tre biografiene var alle glitrende skrevet og til dels også uttenkt. Men nettopp denne litterære fortellingsformen reiste en del problemer, som kritikere ikke har unnlatt å peke på. Bak Sigurd Christiansens forfatterskap mente Bomann-Larsen å ha funnet en «skjult» hemmelighet som kunne forklare det på en ny måte.¹⁴ I tilfelle Amundsen hadde han fått tilgang til ubrukte kilder og brev (dagboksnotater, korrespondansen mellom brødrene Amundsen), og på bakgrunn av dette gjenga han det han mente var Amundsens tanker, i en slags indre monolog med forfatteren som Amundsens stedfortreder. Det kunne dermed virke som om han var bedre til å utlegge tankene enn mannen selv kunne ha gjort, enda hans kilder tross alt bare ville kunne gi brokker til forståelsen av Amundsens selvforståelse. Anders Hegers bok om Mykle gikk ikke like langt, og kildegrunnlaget var mer tradisjonelt (brev, artikler, manus). Men problemet er skillet mellom biografens stemme og Mykles egen: Heger tolket alternative tanke-muligheter på en slik måte at han tidvis synes å fungere som en slags samvittighetens stemme i Mykles liv – altså det han burde eller kunne ha tenkt og gjort, men ikke fikk ordentlig til.¹⁵ Det kan se ut som Hegers forståelige begeistring for Mykle som forfatter kolliderte med hans like forståelige skepsis til Mykle som menneske, og at dette da befordret en slags tredje stemme, dikterens mulige, selv-kritiske alter ego.

En forfatter som etter mitt syn klarte denne kombinasjonen av «indre stemme» og «ytre beskrivelse» er Ove Røsbak, med sin biografi om Rolf Jacobsen (1998), basert mye på samtaler med forfatteren og hans bevarte, private materiale. Også Røsbak beskriver hvordan Jacobsen føler og opplever detaljer som han ikke kan vite alt om, men spesielt i kapitlene om 1930-årene og okkupasjonsårene – det mest kompliserte i Jacobsens livshistorie – klarer han likevel å gi en god dokumentasjon av mannens liv uten å gi en definitiv, «indre» forklaring på overgangen fra venstrefløyen i Arbeiderpartiet til Nasjonal Samling. Isteden gir han leseren en rekke momenter å reflektere over, både private, politiske og sosiale, og det gir innsikt, om ikke akkurat sikre svar. Det er både sobert og sympatisk gjort.¹⁶ Men også Røsbak har problemer med sin metode, slik dette avsnittet om Jacobsens egen forklaring for Vinger og Odal herredsrett i august 1946 viser:

Rolf Jacobsen er godt i gang, morfintablettene virker, han er så kry og kaut, svarer og står i. Og dommer Kjølør irriterer ham. Rettens administrator er sur og gretten, han vil ha fortgang i dette, det står en lang kø av landssvikere utenfor døra som skal gjennom mølla før høsten kommer. Dommeren blander seg opp i saken og tar rollen som aktor, mens aktor selv er en høflig og dannet mann.¹⁷

Kildegrunnlaget for denne fremstillingen er dels et rettsreferat i lokalavisen *Glåmdalen* dagen etter, og dels ulike intervjuer med Jacobsen selv flere tiår etterpå.¹⁸ Blandingen av objektiv beskrivelse og subjektiv opplevelse i ettertid gjør at man føler seg usikker på hva som er «sant» og hva som er konstruksjon og projeksjon. Tok dommeren virkelig over aktors rolle? Var grunnen at han ventet på flere saker? Dommerens surhet er åpenbart en subjektiv opplevelse, og heller ikke virkningen av de smertestillende morfintablettene står helt til troende – normalt gjør de deg vel snarere avslappet og likegyldig, selv om Jacobsen kan ha erindret annerledes.

Det i og for seg berettigede ønsket om å beskrive også det usikre og usagte med en tydelig og autoritativ forfatterstemme kan altså skape usikkerhet om de faktiske forhold, og litterære biografier synes ikke på samme måte som historikere å ta forbehold når kildene er usikre eller fraværende. Jeg vil tro at den viktigste grunnen er at slike forbehold bryter med fortellingens flyt og plot, noe som er essensielt i en roman, til forskjell fra en historisk fremstilling. Niels Fredrik Dahl løste hele problemet ved å kalle sin bok om Bernhard Herre fra 2009 for en roman – noe den også er, selv om den er basert på faktisk materiale fra brev og dagbøker.

Tolkningen som møtested

Positivt ved de ny-biografiske tilnærmingene er at de ofte gir et bedre generelt innblikk i de sammensatte følelser som utgjør et menneskeliv, og som ellers lett kan tapes i en strengt kildekritisk, akademisk tilnærming som utelukkende baseres på «autorisert» empiri (åpen eller arkivbevart). Men prinsipielt er det likevel viktige forskjeller mellom et historisk arbeid og en litterær konstruksjon.

En historisk biograf kan naturligvis bruke litterære former fra romanen, og det må være lov å spekulere, også for biografier. Men et faktisk menneskeliv følger sjelden romanens plot. En historiker er alltid bundet av en konkret «faktiskhet», dvs. av bestemte, avgrensbare begivenheter i tid og rom, og ikke bare av den allmenne (eller språklige) «faktiskhet» som er tilstrekkelig for en skjønnlitterær forfatter. Det betyr at man ikke står ganske fritt til å fylle inn tomrom i et konkret liv når det ikke finnes tilstrekkelige empiriske data. Der den historiske og litterære biograf imidlertid kan møtes, er i eksplisitte *tolkninger* som kan fylle disse tomrommene. Men ut fra et historisk synspunkt kan ikke tolkningene begrunnes med empiriske data så lenge ikke disse finnes. Det er her enkelte av de litterære biografene trår over en grense og beveger seg fra historieskrivning til fiksjon og fantasi.

Man må også kunne spørre i hvilken grad en biograf egentlig bør se det som sin oppgave å fremstille et «helt» liv, i alle dets variasjoner. Er kanskje dette noe vi rett og slett ikke *kan* få full kunnskap om, annet enn som litterær konstruksjon? Jeg lar spørsmålet stå åpent, men mener det har stor relevans.

På den annen side må man kunne forlange at biografen prøver å gi en åpen, subjektiv tolkning av de kildene til et liv som faktisk finnes. Den brutale skildringen av Jens Bjørneboes siste fordrukne år i Tore Rems biografi *Født til frihet* bygger vitterlig på omfattende data. Likevel blir man usikker på om det bidrar til å gi et tilstrekkelig bilde av dikterens situasjon ettersom Rem i så stor grad lar materialet tale for seg selv. Tross alt er det jo ikke Bjørneboes rolle som fyllik eller selvbedrager som rettferdiggjør at det skrives biografier om ham, men hans rolle som forfatter og samfunnskritiker. Det er klart mannens personlige forfall ikke kan overses i en biografi. Men her savner i hvert fall jeg biografens inngripen som redigerende og aktiv fortolker, og da gjerne på bekostning av noen av de mer depraverende detaljer fra dikterens nedtur.¹⁹ Rem har noen interessante avsluttende refleksjoner i boken, men de klarer likevel ikke å overskygge at det gjengitte materialet peker mot en uunngåelig konklusjon om at Bjørneboe ved sin død for lengst var *finished* som kunstner. Men var han virkelig det? Et realt, fortolkende svar hadde vært på sin plass.

Konklusjon

Historikeren Barbara Tuchman har sett biografien som et mulig «prisme for historien», som noe som kan gi perspektiv ut over selve den biografertes historie.²⁰ På den andre siden kan det hevdes at en biografi alltid vil være en helt enestående historie – slik alle avgrensede historier er. Jeg tror ikke det er noe klart enten – eller her. *Noen* biografier kan utvilsomt være et slags «prisme», en invitasjon til kunnskap om mer omfattende forhold der den biograferte

inngår som sentralt individ. Men i noen sammenhenger må også biografen tilføre (eller, om man vil «dikte» inn) tolkninger. En biografi uten indre «mening» blir meningsløs, og dermed helst en banal bekreftelse på det meningsløse i alles liv – noe det sikkert er mye sant i, men som vi jo vet godt fra før. Det er neppe for å få innsikt i dette at man i dag søker til biografien. ■

Noter

- 1 Artikkelen bygger på et tidligere foredrag på historisk mandagsseminar i mars 2009.
- 2 F.eks. J. Colville, *Man of Valour. The Life of Field Marshal the Viscount Gort* (1972), eller M. Egremont, *Under Two Flags. The Life of Major General Sir Edward Spears* (1997).
- 3 Andre politiske stjerner som Christian Magnus Falsen, Fredrik Stang og Schweigaard fikk derimot sin biografi skrevet av mindre profilerte forfattere.
- 4 Pionerer innenfor feltet var Per Hansson med «krigsbiografien» *Og tok de enn vårt liv* i 1963 og Dagfinn Grønset med besteselgeren *Anna i Ødemarka* i 1972.
- 5 I noen tilfeller hadde forfatteren kanskje hatt en samtale eller to med sitt objekt, som Robert Shelton med Bob Dylan. Men boken kom i 1986, og siste samtale var visst i 1971.
- 6 De mest påfallende unntakene er kanskje Gunnar Stavrum som først gjorde Kjell Inge Røkke til offer for en erklært uautorisert biografi (1997, ny versjon 2010), og så gjentok det med John Fredriksen (*Storeulv*, 2005).
- 7 I perioden 1990–1995 ser man en gradvis økning i norske biografiske arbeider: Kronprinsesse Märtha, Lars Oftedal, Johan Svendsen og Dikken Zwiłgmeyer (1990), Johan Nygaardsvold, Martin Tranmæl, Vidkun Quisling, Sigurd Hoel, Nic Waal og Jens Christian Hauge (1991), dronning Maud, Ole Bull, Arthur Omre, Josef Terboven, Sonja Henie og Arne Næss, (1992), Bjørnstjerne Bjørnson, Edvard Grieg, Edvard Munch, Sigrid Undset, Anders Lange og Jean-Paul Sartre (1993), Henrik Wergeland, Marie Hamsun, Ludwig Wittgenstein og Thorvald Stoltenberg (1994), Nina Grieg, Olaf Bull, Cora Sandel, Tarjei Vesaas, Rolf Stenersen, Viggo Hansteen og Rolf Wickstrøm, Simone de Beauvoir, Henry Rinnan og Finn Alnæs (1995). Lars Roar Langslet leverte f.eks. biografiske bøker om både Olav den hellige, Christian IV og Christian Frederik (!).
- 8 I tillegg til min egen antydning på mandagsseminaret i 2009 kan nevnes den danske forskeren Birgitte Possing, senest ved Norsk biografisk selskaps jubileumskonferanse 1. april 2011.
- 9 Enkelte hevder at dette ikke kan være «egentlige» biografier, men bare «livsfortellinger». Det argumentet er likevel ikke helt holdbart – bøkene blir ofte både skrevet som og lansert som biografier.
- 10 De øvrige (og avdøde) var Madam de Staël, Napoleon, Peder Bjørnson, Edvard Grieg, Henrik Ibsen, Sigrid Undset, Winston Churchill, Henrik Sørensen, Adolf Eichmann, C.S. Lewis, Per Borten, Pol Pot, Cornelis Vreeswijk, Einar Førde og Sven O. Høiby.
- 11 De øvrige 16 var om kong Haakon og dronning Maud, Sigval Bergesen, Bjørnstjerne Bjørnson, Knut Hamsun, Jens Chr. Hauge, Laura Kieler, Haakon Lie, Jakob Sande, Halldis Moren Vesaas, Anna Elisabeth Westerlund, Hannibal, Michael Jackson, Josef Mengele, Benito Mussolini, madame de Pompadour og Rudolf Steiner.
- 12 Bøkene til historikerne Ivo de Figueiredo (om Henrik Ibsen) og Anne-Lise Seip (om Welhaven) kan sies å ligge i grenselandet mellom disse to hovedposisjonene.
- 13 Marianne Egeland, *Hvem bestemmer over livet?* Biografien som historisk og litterær genre, Oslo 2000, s. 100.
- 14 Jf. en gjennomgang av denne boken hos Egeland, *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*, s. 275–284.
- 15 Jeg har litt sleivete sammenliknet dette med Jimmy Gresshoppe og Pinocchio i Disney-filmen.
- 16 Derimot er fremstillingen av Jacobsens store litterære suksess etter 1960 som burde ligge biografen nærmere i tid og ånd, blitt merkelig tørr og uinspirert.
- 17 Røsbak, *Rolf Jacobsen. En dikter og hans skygge*, s. 275.
- 18 *Glåmdalen* 6. august 1946, Jacobsens samtaler med Røsbak 1988 og 1993, med Guri Hjeltnes 1986 og 1990 og med Olav Vesaas 1992.
- 19 F.eks. hadde de tre sidene om Bjørneboes fyllekule sammen med norske «anarkister» 1. mai 1976 ikke fortjent mer enn tre linjer, i mine øyne.
- 20 Jf. Egeland, *Hvem bestemmer over livet?*, s. 106.

Litteratur

- Bomann-Larsen, Tor. *Roald Amundsen. En biografi*. Cappelen, Oslo, 1995.
- Bomann-Larsen, Tor. *Det usynlige blekk. Sigurd Christiansens liv*. Cappelen, Oslo, 1997.
- Dahl, Hans Fredrik. *Vidkun Quisling. En fører blir til*. Aschehoug, Oslo, 1991.
- Dahl, Niels Fredrik. *Herre. Roman*. Oktober, Oslo, 2009.
- Egeland, Marianne. *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*. Universitetsforlaget, Oslo, 2000.
- Heger, Anders. *Mykle. Et diktet liv*. Gyldendal, Oslo, 1999.
- Jacobsen, Roy. *Trygve Bratteli. En fortelling*. Cappelen, Oslo, 1995.
- Rem, Tore. *Født til frihet. En biografi om Jens Bjørneboe* (bd. 2). Cappelen Damm, Oslo, 2010.
- Røsbak, Ove. *Rolf Jacobsen. En dikter og hans skygge*. Gyldendal, Oslo, 1998.
- Stubhaug, Arild. *Et foranskutt lyn. Niels Henrik Abel og hans tid*. Aschehoug, Oslo 1996 & 2000 ■

Silences and Gaps

What can the historian do with them?

NATALIE ZEMON DAVIS, PROFESSOR OF HISTORY, UNIVERSITY OF TORONTO

Every historian faces gaps or silences at some point in his or her research. They emerge because we've decided to ask a certain question about the past and our evidence, even though abundant in some directions, suddenly seems to dry up. The challenge may not be so acute when we're working on a group of people or institutions or practices – say, 12th-century Benedictine monks or eighteenth-century English poor houses or Victorian newspaper articles on popular science – where we can turn now from one example to another. But we are more in a quandary when we're tracking an individual person, his or her life, attitudes, conflicts, and feelings. The life must hold its particular shape and style, and yet we have urgent reasons to press into that life beyond what is available in direct traces or statements. So in his intellectual biography of Spinoza, Stephen Nadler really wanted to know about «the young man's transformation ... from ordinary Jewish boy ... to iconoclastic philosopher». So little certain information remained about Spinoza's ideas in his early years – really only the thundering document of his excommunication. Yet filling in the gap was important for Nadler's big hope: to find out «what ... it mean[t] to be a philosopher and a Jew in the Dutch golden age».

I had similar high stakes in trying to fill in the gaps in the life of al-Hasan al-Wazzan, better known to Europeans as Leo Africanus, that early sixteenth-century North African diplomat and traveler, captured by Christian pirates and delivered to the pope. I discovered several manuscripts written by al-Wazzan during his years as a Christian in Italy, and some documents about him. But though autobiographical nuggets were scattered through his writings, there were silences at junctures crucial for me. I wanted to recreate him as an Arab and a Muslim, to trace the pleasures and agonies of his cultural crossings, not just leave him as the cosmeticized Leo Africanus, author of an Africa book for Europeans.

Nadler and I used some similar strategies to fill in the gaps, that is, examining surroundings and networks, and extrapolating from analogous reactions or comportment. Nadler looked at the dissenting circles in Amsterdam,

such as the Collegians, pointed out that Spinoza was later in touch with individuals among them, and concluded «it is by no means implausible that Spinoza was attending Collegiant gatherings before his expulsion from the Jewish community ... With his knowledge of Hebrew and Torah, Spinoza would no doubt have been of great use to these inveterate readers of Scripture».

Similarly, any time al-Wazzan gave me a name or a place, I followed through with collateral evidence, trying to recreate the sights he would have seen and the networks into which he would have entered. So I could imagine conversations he might have had about Maimonides with a learned Jewish collaborator, using what each of them had written about that medieval philosopher; or imagine a possible exchange with his Christian godfather about Abraham, Ishmael, and Isaac, using the godfather's sermons and Muslim teachings on these figures. The most fun was figuring out whether he was married or not, a subject on which he said nothing in his extant writings. Here I looked at patterns of marriage and celibacy in Morocco and his home town of Fez, especially among people in his circle – where all the law students were getting married and siring children, hopefully boys, very early. I concluded that al-Wazzan's vivid description of wedding festivities, dowries, trousseaus, circumcisions and wifely dress in Fez was drawn from his own life as well as what he had observed. Throughout, I employed our historian's indicators of truth-status: «speculate», «might have», «perhaps», «surely», «undoubtedly».

But there are other ways of dealing with gaps – that is, to make the silences speak. Linda Colley does this elegantly in her splendid *Ordeal of Elizabeth Marsh*. Linda wanted to show how the Marsh's life and writings illustrated movement across the world – social, religious, and personal connections from the Caribbean to London to North Africa to India. In much rich evidence about Marsh's «private world» there was, says Linda, a «significant gap» concerning Elizabeth's mother. The woman's name did not appear in the parish records, but more important Linda noted that in the Marsh family book, where

wives were accorded a description, the words following the mother's name were crossed out. Nor was anything placed on her memorial stone, again a departure from custom. This suppression and silence were the clues that led Linda to explore the mother's family origins and to remark, with all due caution, that the mother may have been a mulatto. «There are always life-parts and body parts that get lost and the birth identity of Elizabeth Marsh's mother is one of these», say Linda, but goes on to say that Elizabeth «at times viewed herself as [beyond easy categorization] ... and one of these fractions *may* have been linked in some manner with slavery».

I, too, made silences speak in my book on al-Wazzan. Why was he not mentioned in the letters, diaries, writings, and poems of church figures and humanists in Rome when I knew from other clear evidence that he was in touch with them, dedicating manuscripts to them and transcribing or teaching them Arabic? The silence, I decided, was an indication of his status in Rome: a man on the margins, a mere tutor and high-class servant, speaking a foreigner's Italian and suspiciously cool in his Christian loyalty. His cronies, I could then see, were other outsiders like himself, who do mention him: a learned Jew, his family exiled from Spain like al-Wazzan's, and a Maronite Christian from Syria.

And there were silences in al-Wazzan's own writings – about his marriage or marriages, about his being kidnapped, about his conversion, about his attitude toward Christianity. I made these silences speak by thinking about al-Wazzan's situation as an author: a man writing books about Africa and Islam, including the description of wars between Christians and Muslims, for European and especially Italian readers whom he must not offend; books

which might fall into a few Muslim hands; books which must allow him to return to North Africa and Islam and write some more. His omissions and the astonishingly balanced tone in his writing became comprehensible in such an authorial state. Al-Wazzan himself tells his readers that he is like an amphibian bird, who can live on either land or sea, and will do whatever is necessary for his advantage. This story, which gave me the trickster metaphor for my title (*Trickster Travels*), reinforced my sense of al-Wazzan writing his text in a strategic manner, savoring every good story he told in the good Arabic style of *adab* and finding ways to undermine European stereotypes about Islam and Africa without jeopardizing his life and free status.

All of the above has been good preparation for my current project, working with Wajdi Mouawad on a play he will write with scenes drawn from the life of al-Wazzan, interspersed with political events of our own time. We know almost nothing about the last years of al-Wazzan, just that he returned to North Africa and Islam after the sack of Rome in 1527 and was living in Tunis in 1532. I've been imagining a scene that may perhaps one day reach the stage: that al-Wazzan lived to 1535 to witness the sack of Tunis by Charles V; that al-Wazzan was also part of a conversation on the philosopher Averroes that we know occurred between the defeated sultan of Tunis and some Spanish gentlemen including Hurtado de Mendoza, the son of the Christian conqueror of Granada and a collector of manuscripts including a dictionary compiled by al-Wazzan. I imagine al-Wazzan and Hurtado de Mendoza discovering they were both born in the same town of Granada. I imagine them talking of Averroes and, with the cries and flames from Tunis in the background, discussing how one might render in Arabic and Spanish the words «peace», «mercy», and «justice». ■

Literature

Colley, Linda. *Ordeal of Elizabeth Marsh: a Woman in World History*. Anchor Books, New York, 2008

Davis, Natalie Zemon. *Trickster Travels: a sixteenth century Muslim between worlds*. Hill and Wang, New York, 2006

Nadler, Stephen. *Spinoza: A Life*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. ■

Rousseaus realityshow

ELLEN KREFTING, FORSKER, INSTITUTT FOR ARKEOLOGI, KONSERVERING OG HISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO

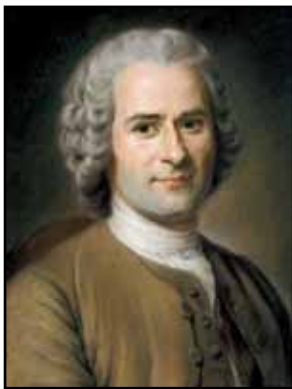
Hvordan skal vi forstå Rousseaus Bekjennelser? Og selvbiografiske tekster i det hele tatt? Er det en måte å skrive historie på? Eller er det skjønnlitteratur? «Sirkulasjon av virkelighet»? En studie av «fenomenet Rousseau» viser hvordan blandingssjangeren lenge har utfordret viktige grenser i en moderne offentlighetskultur.

I vintermånedene 1770–1771 holdt Jean-Jacques Rousseau flere høytlesninger fra sine selvbiografiske opptegnelser i Paris. Tilhørerne var lokket til salongene etter lengre tids rykter om at den berømte opplysningsfilosofen skrev om sitt liv. De fikk det de var kommet for, i overmål. Med «rungende, stø, regelmessig stemme, som ikke syntes å lide av den minste ustøhet», skal han ha lest i opptil atten timer i strekk, bare avbrutt av korte måltider.¹ Til tross for at Rousseau begrenset seg til den siste delen av livet sitt – for å skåne særlig kvinnene for de aller pinligste detaljene fra tidlig ungdomstid – tømte han ut fornedrende innrømmelser, pikante detaljer fra intime kvinnebekjenskaper og beskyldninger og fornærmelser mot berømte forhenværende venner og venner. Skandalen var et faktum. Mme d'Épinay, en av Rousseaus tidligere velgjørere, henvendte seg til politisjefen, Sartine, for å få stoppet de offentlige høytlesningene. Det lyktes.

Først i 1782, elleve år etter høytlesningene og fire år etter Rousseaus død, ble første del av *Bekjennelser* publisert, etter nye rykter og store forventninger. Ny skandale. De beklemmende private betroelsene fra barne- og ungdomsår ble lest og kommentert i en atmosfære av sjokk, sinne og begeistring. I 1789 kom andre del, om den mer offentlige, men ikke mindre mørke delen av Rousseaus liv, og først i 1796 kom en komplett utgave.

Hva handlet Rousseaus *Bekjennelser* om? Og ikke minst, hva handlet oppstyret om? For å svare på det siste, er det fristende å låne Eivind Tjønnelands beskrivelse av «fenomenet Knausgård», 240 år seinere. Der er nøkkelen tvetydighet, eller uklare grenser. For det første sjangermessig, mellom selvbiografi og roman. Hva er sant, og hva er dikt? I tillegg vipper avsenderen mellom selvforakt og stormannsgalskap. Hva lider han egentlig av, forfatteren? Til slutt veksler lesernes mottakelse mellom biografisk sladder, estetisk henførelse og psykologisk identifikasjon.² Nå,

etter bind 5 og 6 av *Min kamp*, må vi legge til den moralske indignasjonen som mange kritikere, lesere og berørte har uttrykt. For én ting er hva man kan offentliggjøre av sant og usant om seg selv (i en eller annen patologisk tilstand), til lesernes foraktfulle nytelse. En helt annen ting er hvor grensene går for hva man kan offentliggjøre om andres liv, i sannheten eller kunstens navn.

Detalj fra et portrett av Jean-Jacques Rousseau (etter 1753) av Maurice Quentin de la Tour i Musée d'Art et d'Histoire Genève. (Foto: Bridgeman Art Library)

Som Tjønneland og andre har påpekt, er Knausgårds grenseoverskridende romanprosjekt ikke så originalt som en del kritikere har skullet ha det til. Ikke bare finnes liknende prosjekter i samtidslitteraturen, det finnes også liknende prosjekter i historien. Bakgrunnen for de følgende sidene er en overbevisning om at «fenomenet Rousseau» har en særegen relevans for forståelsen av det som er på spill i Knausgårddebatten. Når jeg legger vekt på «fenomenet Rousseau», er det fordi jeg ikke er spesielt interessert i *Bekjennelser* som litteratur. Jeg er heller ikke spesielt opptatt av de psykiatriske diagnosene som har vært tilskrevet Rousseau (og Knausgård). Det jeg vil forsøke å vise, er hvordan allerede Rousseaus *Bekjennelser* kan ses som intervensjon i den

offentlighetskulturen som på 1700-tallet var i ferd med å ta form, og der grensene mellom liv og skrift, virkelighet og fiksjon, privatliv og offentlighet, litteratur og moral var i ferd med å settes. Rousseaus selvbiografiske prosjekt var en av 1700-tallets viktige kulturhistoriske hendelser fordi det bidro til å stadfeste disse grensene, ikke gjennom tilpasning, men gjennom overskridelse.

Rousseaus kamp

I 1761–62 fikk Rousseau tre verk publisert; brevromanen *Julie, eller Den nye Héloïse*, oppdragelsesverket *Emile* og avhandlingen *Om Samfunnspakten*.³ Den første opplevde umiddelbar suksess, mens de to andre ble forbudt og brent. Midt under disse tumultene startet Rousseau det selvbiografiske arbeidet som han skulle beskjeftige seg

med resten av livet - og som kulminerte i *Bekjennelser*, *Rousseau dommer Jean-Jacques* og *Drømmerier*, alle utgitt posthumt.⁴ Hva var hensikten?

Rousseau ville i *Bekjennelser* male sitt portrett, «framstilt nøyaktig etter naturen og i all sin sannhet, det eneste som eksisterer og som antagelig noen gang vil eksistere».⁵ Det er mulig å identifisere to ulike motiver bak dette. For det første viser *Bekjennelser* – og ikke minst forarbeidene til disse, som i «Brevene til Malesherbes» fra 1762 - sterke innslag av selvforsvar. Han ville forsvare seg overfor de parisiske salongmiljøene. Ifølge Rousseau selv hadde han aldri funnet seg til rette i den belevne opplysningskulturen, han behersket ikke spillereglene og det hadde gitt ham fiender. Hans vesen ble forvrengt i «de andres mørke speil», skriver han. «Det fantes én Rousseau i den store verden, og en annen, skjult, som ikke liknet den første i noe.»⁶ Det verste var ikke at verkene hans ble kritisert og at han ble anklaget for kontroversielle og upassende standpunkter i opplysningsdebatten, men det at han ble bebreidet for en rekke personlige forhold: at han levde ugift med en tjenestejente, sendte barna sine på barnehjem, kledde seg i armensk habitt og valgte en «eremit-tilværelse» i sin lille hytte (*l'ermitage*) utenfor byen.⁷

Det mest nærliggende svaret på en slik tiltale ville ifølge vår offentlighetskultur kanskje være at dette tilhørte privatlivet og ikke hadde offentlig interesse, og heller ikke betydning for tenkning eller forfatterskap. Det var ikke Rousseaus svar. Tvert imot; det personlige har alt å si for tenkningen. Rousseau inntok forsvarsposisjonen offentlig, og mente at hans personlige livsvalg kunne forklares og måtte anerkjennes – og ikke minst tilgis – ut fra livshistorien. Den måtte føres helt tilbake til fødselen, som han karakteriserer som «den første av mine ulykker» fordi den kostet hans mor livet.⁸

Målet var å vise sitt sanne ansikt ved gi leserne fullstendig innsyn, og derfor fyller Rousseau på med egne avsløringer om nasking, løgn, sjenanse, klossethet, pinlige sykdommer og seksuelle besettelser. Det falske offentlige bildet kunne korrigeres, sannheten erobres og hans ry for ettertiden sikres bare ved total oppriktighet. Oppriktighetens overbevisningskraft ble større med styrken i tabuene de berørte:

Få mennesker har foretatt seg verre ting enn meg, og aldri har noe menneske sagt om seg det jeg vil si om meg selv. Det finnes karakterlyter det er lettere å innrømme enn de som er forbundet med mørke og nedrige handlinger, og man kan være sikker på at den som våger slike innrømmelser, vil innrømme alt. Dette er det strenge men sikre bevis på min oppriktighet. Jeg skal være sannferdig, jeg skal være det uten forbehold, jeg skal si alt, det gode og det dårlige, det vil si alt.⁹

De «paranoide», «ekshibisjonistiske», «narsissistiske», «deliriske» og «patologisk morbide» trekkene som har blitt til-

skrevet Rousseaus personlighet på grunn av dette, mener jeg har bidratt til å tilsløre den betydningen det selvbiografiske prosjektet hadde. Ikke bare som en litteraturhistorisk milepæl ved at *Bekjennelser* (og ikke minst den senere *Drømmerier*) gjorde selvbiografi til en stor romantisk sjanger, i en særlig privilegert sone av det som nettopp i romantikken ble definert som litteratur. Men som kulturhistorisk begivenhet. *Bekjennelser* innsatte grenseløs oppriktighet om de mest private ting som en ny standard for offentlige ytringer, og utløste dermed alle de påkallelserne av moralsk og estetisk forfall, intimisering, sensasjonalisme og voyeurisme som siden har hørt med i den borgerlige offentlighetssfæren (som ennå var relativt fersk på Rousseaus tid). For å bruke Charles Taylor og Richard Sennetts begreper, kan man si at det var Rousseaus «autentisitetsetikk» som aktiverte anklagene om at den moderne offentligheten må beskyttes mot «intimitetstyranni».¹⁰ Intimitetstyranniets «ideologi» har de seneste 30–40 årene blitt koplet spesifikt til psykiatriske diagnoser som narsissisme og masochisme.¹¹

Sykt men sant

Ved et ensidig fokus på de påtrengende apologetiske sidene ved *Bekjennelser* overser man imidlertid et annet, like viktig motiv for Rousseau; det som kan kalles det menneskevitenskapelige. Gjennom hele sitt forfatterskap oppsøkte han ulike sjangre i utforskningen av «menneskenaturen» og de historiske og samfunnsmessige betingelsene for utfoldelsen av denne.¹² De selvbiografiske tekstene kan leses som et nytt medium i Rousseaus rekke med forsøk på å avdekke sannheten om menneskets natur. I utkastene til *Bekjennelser* hevder han at selvbiografien skal lede leserne «enda et skritt i kunnskapen om mennesket», hans egen personlige historie skal tjene som «et sammenligningsstykke for studiet av det menneskelige hjertet» og vil derfor også av den grunn være nyttig for opplysningsfilosofer.¹³ Allerede i *Om Ulikheten* hadde han angrepet «metafysikerne» for deres tiltro til muligheten for å fravriste menneskenaturen dens «universelle lover», delvis gjennom observasjoner av «mennesket i samfunnet» og delvis gjennom abstrakt spekulasjon (særlig representert ved den empiristiske psykologien). En slik fremgangsmåte er både unødvendig og usikker, ifølge Rousseau. Kunnskapen om menneskenaturen kan kun nås gjennom introspeksjon, gjennom en indre «demaskering» der sannheten om eget selv avdekkes. Det allmenne fins kun i det partikulære; i det mest intime, det mest private, bak enhver fasade og maske. Der ligger menneskenaturens dypeste, mest basale og universelle sannhet. Det er denne *Bekjennelsene* skal uttrykke.

Sannhetens form

Rousseau skaper altså et filosofisk-epistemologisk grunnlag for sitt selvbiografiske prosjekt. Det er ingen tvil om at den selvbiografiske formen lå et stykke unna det de fleste ►

på 1700-tallet ville karakterisere som egnet for å bedrive «menneskevitenskap». Men litteratur var det heller ikke, i henhold til den smale definisjonen av «*belles lettres*» som rådet. Selvbiografi hadde knapt en sjangeridentitet i det hele tatt, og lot seg vanskelig skille fra teksttyper som memoarer, dagbøker, religiøs bekjennelseslitteratur - eller fra romaner med førsteperson-perspektiv, for den saks skyld. De sistnevnte er særlig viktige for å forstå *Bekjennelser*. Daniel Defoes *Robinson Crusoe* (1719) var Rousseaus egen favoritt og er uten tvil det best kjente eksemplet på den uhyre populære romanformen der historien påstås å være autentisk og skrevet av hovedpersonen selv. I Frankrike skal det mellom 1700 og 1750 ha blitt publisert mer enn 200 slike «selvbiografiske romaner».¹⁴ I tillegg er det fristende å nevne at tidsskriftene var fulle av «historier fra virkeligheten», som ikke bar navnet fordi de måtte være «sanne» i streng forstand. De fortalte ikke nødvendigvis om ting som faktisk hadde hendt, men om noe som kunne ha hendt. Betegelsen *véritable* markerte først og fremst et «realistisk» innhold.¹⁵ Også selve betegnelse *histoire* var tvetydig, og henviste både til framstillingen av historiske fakta og til en type fiktiv fortelling. Felles for disse to betydningene var imidlertid at det som ble framstilt på en eller annen måte var bundet til en synlig, ytre virkelighet og knyttet til observasjonens og øyenvitneskildringens register. I sin *Dictionnaire* over det franske språket som ble utgitt første gang i 1690 skriver Antoine de Furétière at *histoire* betyr

beskrivelse, skildring av tingene slik de er, enten av hendelser slik de har foregått, eller slik de kunne ha foregått. Ordet kommer fra det greske *Historia*, som betegner *egen undersøkelse av forunderlige ting, et ønske om kunnskap*. Det betegner også framstillingen av ting som vi har vært øyenvitner til. For *Histoirein* betegner nettopp å ha kunnskap om, kjenne en ting som om man så den.¹⁶

Alle de ulike formene for «virkelige» historier og jeg-litteratur på 1700-tallet sier noe om hva slags forventningshorisont Rousseaus selvbiografiske skrifter kan ha blitt møtt med. Og det er ingen tvil om at Rousseau selv lånte narrative verktøy og retoriske grep fra disse tekstformene når han skulle framstille sin egen livshistorie. Men nettopp fordi deres sannhetsstatus ofte var uklar, ble det uhyre viktig for Rousseau at *Bekjennelser* framsto som hans egne, i absolutt sann forstand. Det var avgjørende at leserne skjønnte at forfatteren og tekstens referent var identiske, at Rousseau virkelig skrev om seg selv, «meg alene», og at det han skrev ikke bare var «virkelig», men sant. Slik grunnla *Bekjennelser* «den selvbiografiske leserkontrakten».¹⁷

Nå hadde for så vidt både Augustin og Montaigne forsøkt å skrive oppriktig om seg selv tidligere, noe Rousseau er høyst klar over. Han nevner aldri Augustin, men tittelen

Bekjennelser er lånt fra den seinantikke kirkefaderens berømte *Confessiones*, et lån som ikke var mindre frekt enn Knausgårds lån fra Hitlers *Mein Kampf*. Som Augustin bekjenner Rousseau «det gode og det onde med samme oppriktighet», men lar det være opp til sine likemenn snarere enn til Gud, å dømme ham.¹⁸ Som kjent snudde opplysningsfilosofen opp ned på det augustinske arvesynds-dogmet: mennesket er av naturen godt, hevdet Rousseau. Det er samfunnet som korrupperer det.

Når det gjelder referanser til Montaignes selvgransking i *Essais*, er Rousseau mindre subtil. «Jeg setter Montaigne i spissen for disse falske oppriktige som vil bedra ved å snakke sant ... Montaigne tegner seg slik at det ligner, men i profil», skriver han i et utkast til *Bekjennelser*.¹⁹ Rousseau tar avstand fra det han foraktelig kaller for «historier, liv, portretter, karakterer» og fra

sinnrike romaner bygget på noen enkle ytre handlinger, på noen samtaler som peker tilbake på disse, på noen subtile gjetninger hvor forfatteren heller søker å briljere enn å finne sannheten. Man griper noen fremtredende trekk ved karakteren, knytter dem til noen oppdiktete trekk, og forutsatt at det hele utgjør en fysiognomi, hvilken rolle spiller det at det ligner?²⁰

Det Rousseau søker, er en mer radikal form for realisme, en annen type sannferdighet, som ikke tilhører det umiddelbart observerbares register. Han vil arbeide i et mørkerom (*chambre obscure*), skriver han,

hvor den eneste kunsten som trengs er å følge nøyaktig de trekkene som jeg ser markert. Jeg tar altså beslutningen om å la stilen følge gjenstandene. Jeg binder meg ikke til å gjøre den uniform. Jeg vil alltid ta imot det som kommer, jeg vil forandre det skruppelløst etter mitt humør, jeg vil fremstille hver ting som jeg føler det, som jeg ser det, uten å lete, uten besvær, uten å la meg sjenere at det spriker. Ved å hengi meg til minnet om et mottatt inntrykk, og til den nåværende følelsen, vil jeg male min sjelstilstand dobbelt, det vil si i det øyeblikket hendelsen fant sted, og i det øyeblikket jeg beskriver den. Min naturlige og utvungne stil...vil selv være en del av min historie.²¹

Bekjennelser presenterer riktignok Rousseaus liv i et kronologisk mønster. Men sannheten om han(s) selv oppnås ikke ved å gjengi noen ytre fakta, hendelser som kan bekreftes eller ikke av hva leseren måtte vite, huske eller ha observert. Den tilhører ikke den historiske hukommelsen og rekonstruksjonens register, men den fortolkende erindringens. Det er spontane erindringer og følelsene som er knyttet til disse, både før og nå, som er de grunnleggende

sannhetenes arnested. Følelser er sannere enn noe: «Jeg kan ikke ta feil av det jeg har følt, og heller ikke av det følelsene mine har fått meg til å gjøre».²² Rousseaus uskyld og sannhet kommer til syne når den han har vært ses i lys av den han er nå og omvendt.

Meddelelsens problem

Som det lengste sitatet over viser, er stilen en del av historien, og uttrykkets «naturlighet» et viktig aspekt ved den sannheten om Rousseaus sjel som presenteres i selvbiografien. Men også det vanskeligste. Hva slags språk kan formidle en intim, følelsesmessig sannhet av denne typen, uten at det blir en falsk fiksjon – av enten en filosofisk-metafysisk eller retorisk-litterær type? Hvordan oppnå transparense? Hele Rousseaus forfatterskap er preget av slike språk- og kommunikasjonsteoretiske spørsmål.²³ De er samlet i *Essay om språknes opprinnelse*, der Rousseau begrunner sin skepsis overfor språkets allmennbegreper og deres mulighet til å gripe de partikulære tingenes indre, sanne kvaliteter. Rousseaus selvbiografiske prosjekt kan altså leses som en alternativ måte både å nærme seg og ikke minst å uttrykke sannheten om menneskenaturen på. Selvbiografien kan være en mulighet for å unnsnippe de vitenskapelige allmennbegrepene tilslørende makt, en mulighet for å kunne uttrykke singularitet. Men hvordan? For Rousseau er det ikke språkets representerende funksjon og dets evne til å avdekke den ytre virkeligheten som er viktig. Han mistenker alle former for representasjon, fordi mediet gjør vold på det som medieres. Det ytre tilslører det indre, det offentlige forvrenger det private og personlige. Hvordan hindre at dette skjer? Rousseau setter sin lit til det han mener er språkets mer opprinnelige, ekspressive og gestiske funksjoner. Kun et slikt språk kan formidle den intime opplevelsen, den private og singulære sjelelige erfaringen, på en direkte og autentisk måte. Men et slikt språk må gjenskapes:

Det er helt nødvendig for det jeg har å meddele at jeg finner et språk som er like nytt som mitt prosjekt. For hvilken tone, hvilken stil skulle man gripe til for å få orden i dette enorme kaos av følelser, så mangfoldige, så motsetningsfylte, ofte så usle og enkelte ganger så opphøyde, som jeg hele tiden jages av?²⁴

Spørsmålet om autensitet, om sannhet, blir på sett og vis et litterært, eller estetisk problem; Rousseau må skape en form og et språk som ikke gir et bilde av, men et uttrykk for ham selv.

Greide han det? Rousseau, med sitt skarpe blikk for offentliggjøringens muligheter og begrensninger, vet selvfølgelig at det er lesernes dom som avgjør om språket bærer, om skriften makter å avdekke hans sanne ansikt bedre enn det å delta fysisk i offentligheten hadde gjort. Lykkes Rous-

seau i den komplekse ambisjonen om «å skrive og skjule seg på samme tid»? Det er ikke sikkert. Et lite stykke ut i *Bekjennelser* skriver han at han som ung drømte om å kunne skrive med usynlig blekk, med *encre sympathique*.²⁵ Han håpet å kunne fremstille en type skrift som bare kunne tolkes av lesere med den rette sympatiske innstillingen, slik at det som i utgangspunktet var skjult kunne komme til overflaten, om man kjente den rette kjemiske koden. Drømmen drev ham etter hvert til å utføre kjemiske eksperimenter, i forsøk på å lage *l'encre sympathique*. Forsøket mislyktes, eksperimentet resulterte i en eksplosjon, som blindet Rousseau i «over ti uker etterpå». Var *Bekjennelser* like mislykket? Etter de beryktede høytlesningene fra selvbiografien i Paris vinteren 1771, vurderte Rousseau det selv slik. Ikke fordi de ble stoppet av politiet, men fordi han mente at tilhørerne hadde reagert med likegyldighet. «Mme d'Egmont var den eneste som virket beveget, hun skalv tydelig, men tok seg fort inn igjen og beholdt tausheten som alle de andre», skriver han i *Bekjennelser*.²⁶ Var publikum blottet for sympati? Eller var det kanskje ikke mulig å formidle sannheten om ham selv på denne måten? At han selv vurderte *Bekjennelser* som mislykket, stoppet ikke jakten på sannheten i skrift. Tvert imot. I *Rousseau dommer Jean-Jacques* utforskes den dialogiske formen framfor den narrative, og i *Den ensomme vandrers drømmerier* hengir han seg fullstendig til assosiative teknikker. Men i disse to selvbiografiske verkene har han ingen ambisjoner om å framstå transparent for et publikum. Han oppgir offentliggjøringen, og skriver dem ikke for noen andre enn seg selv.

Oss

Når Rousseaus selvbiografiske tekster, og ikke minst *Drømmeriene* som ble publisert i 1782 samtidig med *Bekjennelser*, likevel har blitt stående som søyler i litteraturhistorien, er det fordi de ble lest, utskjelt, beundret og imitert. På grunn av den grenseløse åpenheten? Kjendisfaktoren og det skandaløse innholdet? Gjenkjennelse og identifikasjon? Eller kanskje heller på grunn av de «litterære» kvalitetene? Antagelig alt på en gang. Når jeg vil framheve særlig *Bekjennelsers* kulturhistoriske betydning, er det fordi Rousseau her så tydelig utnyttet sin filosofiske kjendis- og outsiderposisjon i et eksperiment med offentlighetens grenser, med offentliggjøringens muligheter – og begrensninger.

Hvordan skal vi forstå forholdet mellom liv og skrift, mellom det å vise seg og skjule seg? Er det mulig å tenke seg selvframstillinger uten fakta, eller helt uten fiksjon? Hva slags type fakta, og eventuelt fiksjon, er det da snakk om? Litterær produksjon og sirkulasjon av virkelighet, som det kalles nå om dagen?²⁷ Hva slags sannhetsstatus kan en slik sirkulasjon i tilfelle ha? Hvorfor, og hvordan skal vi offentliggjøre det private, enten det er sant eller falskt? I sannhetens, egenerapiens, gjenkjennelsens, skandalens ►

eller underholdningens navn? Og kan vi tillate, for sannhetens eller kunstens skyld, at andres privatliv utlegges i all offentlighet sammen med eget? Som dere skjønner gir «fenomenet Rousseau» ingen svar på disse spørsmålene. Men jeg vil hevde at det nettopp var «fenomenet Rousseau» som reiste dem. ■

Noter

- 1 Barruel-Beauvert, *Vie de Jean-Jacques Rousseau* [Paris, 1789], her sitert etter André Monglond, *Le préromantisme français* II, Paris 1965, s. 243.
- 2 Tjønneland, *Knausgård-koden*, s. 13.
- 3 Alle de tre verkene er oversatt til norsk; *Julie, eller Den nye Héloïse*, oversatt av Kirsten Marianne Bessesen, Bokvennen, Oslo 1999, *Emile, eller Om oppdragelse*, oversatt av Kirsten Marianne Bessesen, Vidarforlaget, Oslo 2010 og *Om samfunnspakten, eller Statens grunnsetninger*, oversatt av Haakon H. Halvorsen [1958], De norske bokklubbene, Oslo 2001.
- 4 Alle de tre tekstene befinner seg i Jean-Jacques Rousseau, *Oeuvres complètes* I, Paris 1959, heretter kalt OC I. Den eneste som finnes i norsk oversettelse er *Den ensomme vandrers drømmerier*, oversatt av Birger Huse, Bokvennen, Oslo, 1995.
- 5 OC I, s. 3.
- 6 OC I, s. 1151.
- 7 I den grad Rousseaus selvforsvar gir et troverdig bilde av anklagene, viser det at diskusjonene omkring menneskets sosiale natur på denne tiden ikke var forbeholdt den filosofiske diskursen. Det var Diderots utsagn i *Le fils naturel* fra 1757 om at «kun de onde er alene» som førte til det endelige bruddet mellom ham og Rousseau.
- 8 OCI, s. 7.
- 9 OCI, s. 1153.
- 10 Se Taylor, *Ethics of Authenticity*, og Richard Sennett, *The Fall of Public Man*.
- 11 Se Tjønneland, 2010.
- 12 Allerede i *Om ulikheten mellom menneskene* angir Rousseau dette som sitt hovedanliggende; «Den nyttigste og minst utviklede av alle vitenskaper forkommer meg å være vitenskapen om mennesket», s. 21.
- 13 OC I, ss. 1149 og 1154.
- 14 Bonhôte, *Jean-Jacques Rousseau. Vision de l'histoire et autobiographie*, s. 148.
- 15 J. Rustin, «L'Histoire véritable dans la littérature romanesque du xviii e siècle», *Cahiers de l'association internationale d'études françaises* 18 (mars 1966).
- 16 «Histoire» i *Dictionnaire de Furetière*, 1690
- 17 Den franske litteraturviteren Philippe Lejeune knytter i boka *Le pact autobiographique* fra 1975 Rousseaus *Bekjennelser* til et begrep om «den selvbiografiske pakten» eller «leserkontrakten» med publikum. I en bok fra 2005 supplerer den danske litteraturviteren Poul Behrens med begrepet om «dobbelkontrakten», som han mener er en estetisk nydannelse der den selvbiografiske forfatteren spiller på uklare grenser mellom virkelighetsbeskrivelse og fiksjon. Behrens viser til eksempler fra dansk samtidslitteratur, men dobbelkontraktsbegrepet har vært mye brukt i det seineste årets debatt her til lands, omkring blant andre Knausgård.
- 18 Se OC I, s. 5.
- 19 OC I, s. 1150.
- 20 OC I, s. 1149.
- 21 OC I, s. 1154.
- 22 OC I, s. 279.
- 23 *Jean-Jacques Rousseau. La transparence et l'obstacle* er tittelen på Jean Starobinskis berømte studie fra 1957 som satte fokus gjennomskiktighetsproblematikken. Senere innlemmet Starobinski også de språkfilosofiske sidene ved Rousseaus tenkning i denne tematikken, noe som ble fulgt opp av Jacques Derrida i *La grammatologie* fra 1967. De språkfilosofiske sidene ved det selvbiografiske prosjektet til Rousseau har blitt framhevet av Paul de Man, blant annet i *The Rhetoric of Romanticism* fra 1984.
- 24 OC I, s. 1153.
- 25 OC I, s. 129.
- 26 OC I, s. 656.
- 27 Se Trond Haugen, «Sirkulasjon av virkelighet. Fakta, fiksjon, selvbiografi og roman i Karl Ove Knausgårds *Min kamp*» i *Prosa* 5/2010.

Litteratur- og kildeliste

Bonhôte, Nicolas. *Jean-Jacques Rousseau. Vision de l'histoire et autobiographie*, L'âge d'homme. Lausanne 1992.

Dictionnaire de Furetière. Paris 1690.

Haugen, Trond. «Sirkulasjon av virkelighet. Fakta, fiksjon, selvbiografi og roman i Karl Ove Knausgårds *Min kamp*». I *Prosa* 5/2010, Oslo 2010.

Krefting, Ellen. *I det indre og under huden*. Hovedoppgave UiO, Oslo 1995.

Krefting, Ellen. «Når liv blir til – selvbiografi. Refleksjoner omkring liv, skrift og historie». I *Arr. Idéhistorisk tidsskrift* nr. 1–2 1997, Oslo 1997.

Lejeune, Philippe. *Le pact autobiographique*. Seuil, Paris 1975.

André Monglond. *Le préromantisme français*. II, Paris 1965.

Rousseau, Jean-Jacques. *Oeuvres complètes*. I, Edition Pléiade, Gallimard, Paris 1959.

Rustin, J. «L'Histoire véritable dans la littérature romanesque du xviii e siècle». *Cahiers de l'association internationale d'études françaises*. 18/1966.

Richard Sennett. *The Fall of Public Man*. Vintage books, NY, 1978.

Taylor, Charles. *Ethics of Authenticity*. Harvard University Press, Harvard 1991.

Tjønneland, Eivind. *Knausgård-koden*. Spartacus forlag, Oslo 2010. ■

Bøkernes liv i 1700-tallets Norge¹

LIS BYBERG, FØRSTEAMANUENSIS, AVDELING FOR JOURNALISTIKK, BIBLIOTEK- OG INFORMASJONSFAG, HØGSKOLEN I OSLO

Da den engelske professor Clarke beskrev sitt besøk Norge i 1799 ga han en meget negativ beskrivelse av bokens situasjon i landet. «I hele Norge finnes det ikke en bokhandler», skriver han.² Riktignok fantes det noen bokhandlere og papirhandlere som solgte almanakker og bønnebøker, men andre bøker nyttet det ikke å se etter. Fullt så dystert var bildet imidlertid ikke.

For å forstå bokens stilling i Norge på denne tiden, må man ta inn over seg hvor sentralisert den dansk-norske stat var. Det var i kongens interesse å ha mest mulig av bokproduksjonen og handelen med bøker i København, hvor det var enklest å opprettholde kontrollen. Retten til å trykke, binde eller selge bøker var begrenset. Både myndigheter og laug krevde at man hadde en spesiell tillatelse, et privilegium. Dessuten måtte man forelegge den enkelte tittel for biskopen for godkjenning før man trykket, man trengte hans imprimatur. Også sensuren la begrensninger, selv om sensurpolitikken varierte i siste halvdel av 1700-tallet, fra full trykkefrihet, til markant innstramming igjen i århundrets siste år.³ En vanlig måte å finansiere trykkingen på var å ta opp bestilling, abonnements, i forkant. Få forfattere kunne regne med å tjene penger på bøkene sine, det sies at den eneste var Ludvig Holberg.⁴ Det var hard konkurranse innen bokhandelen, men etterspørselen etter bøker økte etter hvert som nye kjøpergrupper kom til. Norge utgjorde et viktig marked for københavnske forlag og bokhandlere.

Hvordan ble bøkene spredd?

De fleste nye bøker som nordmenn kjøpte kom fra København. Når man var på besøk i hovedstaden benyttet man anledningen til å kjøpe bøker, eller man inngikk avtale med en bokhandel som man senere kunne sende bestillinger til. Det kunne imidlertid bli dyrt å få sendt bøkene fra København med posten, så det var ikke uvanlig at man inngikk avtale med en norsk skipper om å frakte bøkene hjem, selv om dette egentlig var forbudt.⁵ Danske forleggere og bokhandlere sendte bokagenter til Norge eller de etablerte kommisjonærer i Norge. En av dem var Andreas Diurendahl, vår første profesjonelle bokhandler.

Selv om København var et markant og dominerende sentrum for bokbransjen, hadde vi tidlig enkelte aktører også i Norge. Kildene viser at bokbinderne etablerte seg

i Norge allerede på slutten av 1500-tallet. Fra midten av 1700-tallet fantes det *bokbindere* i et flertall norske byer. De importerte bøker i ark fra København og bandt dem inn ut fra kundens ønsker. Sammenlignet med resten av Europa etablerte *boktrykkerne* seg sent. Første publisasjon, en almanakk, ble trykket i Christiania i 1643. Neste trykkeri ble etablert i Bergen først i 1711, deretter fulgte Trondheim (1739) og Kristiansand (1779). Det tok tid før sentralmakten i København så behovet for trykkerier i rikets provinser. Boktrykkernes salgprivilegium var som regel begrenset til salg av egenproduserte bøker, og den årlige produksjonen av norske bøker var liten. I et forsøk på å beregne antallet – metodeproblemen er store – har jeg lansert 36 titler som et sannsynlig tall.⁶ Dette var blant annet bøker som skreppehandlere tok med seg på reiser rundt om i landet. Bøkene var på dansk, som regel i oktavformat eller mindre. Emnet kunne være religiøst, eller det kunne dreie seg om praktiske opplysningsskrifter. I tillegg til bokbinderne og boktrykkerne var *de lærde bokhandlerne* viktige for spredning av bøker. De dekket et behov de førstnevnte ikke klarte å tilfredsstille. De var prester, offiserer og andre embetsmenn som selv importerte bøker fra København og fra utlandet, med tanke på videresalg.⁷ Importen var preget av deres egne interesser og synspunkter. De prioriterte tanker og ideer de mente burde spres til videre lesergrupper. Selv om mange enkeltpersoner engasjerte seg, er det sannsynlig at det totale antallet bøker som ble omsatt på denne måten, var begrenset.

Vi har så langt snakket om nye bøker. Men for et land som Norge, der bokhandelen var dårlig utbygget, var brukmarkedet desto viktigere. I løpet av perioden 1750–1815 ble det avholdt mer enn 150 bokauksjoner i Norge.⁸ Her ble nesten 140.000 bøker lagt ut for salg. 2/3 av bøkene var i små format, oktav eller mindre. Det er disse formatene vi finner bøker som emnemessig henvender seg til folk flest, i følge Horstbøll.⁹ Mange av bøkene var på dansk eller tysk. Latinen var på vikende front, men fort- ➤

satt var det flere latinske bøker som ble lagt ut for salg enn franske, som man kun finner i omtrent halvparten av katalogene. Innslaget av engelskspråklig litteratur var ikke stort sett med dagens øyne. Auksjonene ble hovedsakelig arrangert i byene, men også i prestegårder på landsbygden. Bøkene ble dermed tilgjengelige i nærmiljøet til en lang rekke mennesker.

Hvordan fikk folk informasjon om bøkene?

1700-tallet innebærer et brudd med fortiden når det gjelder informasjonsformidling. Nå kom nye informasjonskanaler, basert på trykte, masseproduserte medier. Annonsemarkedet var likevel – sett med dagens øyne – begrenset. Boktrykkerne utnyttet tomme sider i bøkene, til å annonsere for øvrige egne publikasjoner, og da Diurendahl utga en katalog over bøkene han tilbød i sitt leiebibliotek, annonserte han for bøker han tilbød i bokhandelen på baksiden.

Avisene, hvorav *Norske Intelligentz-Seddel* var den første i 1763, innholdt både annonser om bøker som var til salgs, og invitasjoner til subskripsjoner på planlagte bokutgivelser. Ønsket man mer inngående informasjon om bøkene, var man henvist til tidsskriftene som ble utgitt i København. Ikke minst var *Københavns lærde Efterretninger* et viktig litterært tidsskrift med omfattende bokanmeldelser. Også norske forfatters bøker ble omtalt her. I 1790 finner vi f. eks. en anmeldelse over syv og en halv side av daværende teologistudent Jens Zetlitz' *Poesier*.¹⁰ I Trondheim utga Peter Frederik Suhm *Tronhiemske Samlinger* i årene 1761–65. Her omtalte han 883 bøker under rubrikkene «Om gode nye Bøger» og «Om slette nye Bøger». Både privatpersoner, leseselskap, og klubber abonnerte på aviser og tidsskrifter. De fleste abonnentene var embetsmenn, handelsmenn og bedrestilte håndverkere, som medlemmene i Trondhjems borgerlige klubb.¹¹ Dessuten ble eldre nummer eller hele årganger solgt for en rimelig penge på bokauksjonene.

Noen av bokbindere i Norge, blant disse Schuster i Fredrikshald og Haslef i Christiania, utga kataloger.¹² Likevel var de norske katalogene ikke nok hvis man ønsket å holde seg orientert og nye bøker, man måtte skaffe kataloger fra danske bokhandlere, slik Christopher Hammer gjorde.¹³ Katalogene som ble utarbeidet i forkant av bokauksjonene hadde også stor verdi som informasjonskanal. Dette forstår vi når vi vet at katalogene også ble solgt videre på senere bokauksjoner. De ga helt enkelt en oversikt over bøker som var utgitt, bøker man kunne forsøke å skaffe seg enten via lån, eller på senere auksjoner.

Bokkjøpere

Direktekjøp av nye bøker er i ettertid ofte vanskelig å dokumentere. Annerledes er det med kjøp av brukte bøker på auksjon, siden det ble ført offentlig protokoll over salget. En gjennomgang av kjøperne på elleve utvalgte

auksjoner viser at embetsstanden utgjorde ca 40 %, borgerskapet 25 %, mens lærere og studenter utgjorde snaut 12 %. Tjenestemenn og bestillingsmenn, dvs. de som var i annen manns tjeneste, uten eget embete eller eget borgerskap, utgjorde drøyt 14 %. Kjøpernes yrkestitler gir oss innsikt i et mangfoldig i 1700-tallssamfunn: Politimester, sorenskriver, bokbinder, sekretær, fullmektig, hjulmaker, kammerjunker, vurderingsmann, skoleholder, tegnelærer, prost, klokker, baron, organist, koffardikaptein, handelsbetjent, husmann, grosserer, snekker, kantor, kirurg, styrmann, kjøpsvenn, landmåler, fabrikkieier, sølvverksdirektør, rådstuebetjent, kateket, vognmann, perleinspektør, tambour, biskop, etc etc. Det var mannen som kjøpte, på vegne av sin familie. Derfor finner vi få kvinnelige bokkjøpere, men noen finnes. Primært kjøpte de bøker på auksjoner i eget hjem, etter en avdød far eller ektemann.¹⁴

At også bønder kjøpte bøker, har Jostein Fet påvist.¹⁵ De er mindre tydelige som kjøpere på bokauksjonene, men de finnes, ikke minst på prestegårdsauksjonene. Her kunne de utgjøre opp til 17 % av kjøperne. Vi har dessuten flere eksempler på at enkelte bønder opparbeidet betydelige boksamlinger, som f. eks. Gunder Løvslund fra Finsland i Kristiansands stift, som hadde over 160 bøker da han døde.¹⁶

Avslutning

Mot slutten av 1700-tallet var boken i ferd med å få et langsomt gjennombrudd som massemedium, også i Norge. Latinen var på vikende front, men bøker på tysk, fransk, italiensk, i noen grad på engelsk, nederlandsk og svensk ble kjøpt og lest i Norge på denne tiden. Vi kan trygt slå fast at bokmarkedet var langt mer internasjonalt orientert enn i dag. Til gjengjeld var det primært overklassen som hadde glede av det internasjonale tilbudet. Samtidig ble bøkene spredt til bredere lag av befolkningen enn tidligere. En av grunnene til dette var de mange bøkene på dansk i mindre, og dermed billigere formater. Praktiske opplysningsskrifter, historie, biografier og romaner var populære genre, sammen med de oppbyggelige religiøse tekstene.

Nye bøker ble i stor grad importert fra København, selv om enkelte profesjonelle aktører etablerte seg i Norge. Fortsatt var handel med bøker i all hovedsak en bi-syssetning. Bruktmarkedet var viktig, siden det var lokalt. ■

Noter

- 1 Hovedkilde for denne artikkelen er Byberg, *Brukte bøker for bymann og bonde*. Når ikke kilde er angitt er opplysningene hentet herfra.
- 2 Clarke, *Reise i Norge 1799*, s. 133
- 3 En oversikt over utviklingen av sensuren gis i Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 83–86.
- 4 Worsøe-Schmidt, *1700-tallets danske forfattere og deres offentlighet*.
- 5 Johannesen, *Alltid underveis*.
- 6 Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 136–140.
- 7 Sogneprest Jens Aaborg forteller for eksempel om bøker han har solgt til menigheten i 1720, 1721 og 1722. SAO. *Kirkebok I (1715–23) for Skiptvedt*.
- 8 Dette vet fordi det ble trykket auksjoner i forkant av 154 av disse. Vi vet også at det i tillegg ble det solgt boksamlinger på auksjon hvor vi i dag mangler katalog. Conradine Dunker forteller at hennes fars bøker ble solgt på auksjon da han døde. Dunker, *Gamle Dage*. Det har ikke vært mulig å oppspore en katalog for denne auksjonen.
- 9 Horstbøll, *Menig mands medie*.
- 10 *Nyeste Københavnske Efterretninger om Lærde Sager for Aar 1790*, nummer 2. Som man ser tidsskriftets navn noe endret, hvilket skjedde flere ganger i løpet av utgivelsestiden.
- 11 Statsarkivet i Trondheim. Trondheims borgerlige klubb. Privatarkiv 127. Her gjengitt etter Aase og Hård, «Det norske Athen».
- 12 Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 145–148.
- 13 Hanbetalte en kommisjonær i København hele 15 riksdaler i året for å sende ham nye og aktuelle kataloger, både fra bokhandlere og fra bokauksjoner. Byberg, *Brukte bøker til bymann og bonde*, s. 77–78.
- 14 Byberg, «Jeg gikk i ingen Skole».
- 15 Fet, *Lesande bønder*.
- 16 Byberg, «I bondens hyller».

Litteratur- og kildeliste

- Byberg, Lis. *Brukte bøker til bymann og bonde. Bokauksjonen i den norske litterære offentlighet 1750–1815*. Unipub, Oslo, 2007.
- Byberg, Lis. «I bondens hyller. En 1700-talls bonde og hans bøker». *Heimen*, 1/2011, s. 31–46.
- Byberg, Lis. «Jeg gikk i ingen Skole, hadde min Frihed hele dagen og Nøglen til hans Bogskab. Kvinners lesning på 1700-tallet». *Historisk tidsskrift*, 2/2011. Artikkel under publisering.
- Clarke, Edward Daniel. *Reise i Norge 1799*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Trondheim, 1977.
- Dunker, Conradine. *Gamle Dage. Erindringer og tidsbilder*. Gyldendal, Kristiania og København, 1909.
- Fet, Jostein. *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo, 1995.
- Horstbøll, Henrik. *Menig mands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500–1840*. Det Kongelige Bibliotek/Museum Tusulanum, København, 1999.
- Johannessen, Finn Erhard & Thue, Lars, *Alltid underveis. Postverkets historie gjennom 350 år. B. 1 1647–1920*, Elanders forlag, Oslo, 1997.
- Nyeste Københavnske Efterretninger om lærde sager for Aar 1790*, nummer 2.
- SAO. *Kirkebok I (1715–23) for Skiptvedt*.
- Worsøe-Schmidt, Lisbeth. *1700-tallets danske forfattere og deres offentlighet – forbundet med en komplementær kulturteori*. Danmarks bibliotekskole, København, 1999.
- Aase, Monica, Hård, Mikael. «Det norske Athen. Trondheim, som lærdomsstad under 1700-talets andra hälft». I *Lychnos. Årsbok för lärdomshistoria*. Stockholm, 1998. ■

*'And its heroes, [...]
You have sung them too. [...]'¹*

Mary Renaults forfatterskap

MALI KRISTINE LUNDE, MASTERSTUDENT I HISTORIE VED UNIVERSITETET I OSLO

I 1956 utkom en bok som satte en helt ny standard for hvordan historiske romaner om antikken skulle skrives: *The Last of the Wine*, skrevet av den britiske forfatteren Mary Renault. Den forteller historien om en ung athener av god familie, som gjennomlever noen av de mest dramatiske årene i Hellas' historie; da Peloponneserkrigen raste og Sokrates diskuterte livets spørsmål i Athens gater. Hennes innsikt i hvordan antikkens grekere opplevde seg selv, sine medmennesker og sin verden kom ikke bare til å forandre synet på antikken, men hvordan den historiske romansjangeren med handlingen hentet derfra skal skrives. I dag blir Renaults gjenskapelse av det gamle Hellas fortsatt betraktet som et ideal for bøker lagt til antikken.

Hvem var Mary Renault?

Hennes fødenavn var Eileen Mary Challans, og hun ble født den 4. september 1905 i Nord-London som datter av en lege. Allerede som barn var hun svært annerledes fra sine foreldre. I stedet for å gi etter for presset om å være en snill pike som skulle vokse opp til å ha mann og barn, tilbrakte Mary mye tid alene med bøkene sine. Hun begynte tidlig å dikte sine egne historier, og hennes aller første fortelling var en western, i følge henne selv. Som liten ønsket hun å bli en cowboy, helt til moren hennes fortalte henne at om hun dro til Midtvesten ville hun ikke kunne bli en cowboy, men måtte i stedet holde seg på ranchen for å vaske og lage mat. Da bestemte hun seg for å bli forfatter i stedet.²

Etter 1. verdenskrig ble Mary sendt til Clifton High School, en kostskole, for å «bedre sine utsikter», som det het den gangen. Her leste hun for første gang Platons dialoger, og ble fascinert av dem. Det var her hun første gang begynte å tenke på hvordan det måtte ha vært å leve i denne kulturen som blomstret rundt Middelhavet for 2000 år siden, blant alle disse berømte personlighetene.³

Sin formelle utdannelse fikk hun på St. Hugh's College i Oxford, den gang et rent kvinnecollege, hvor hun tok en grad i engelsk i 1928. Drømmen var fortsatt å bli forfatter, men det var likevel sykepleier hun valgte å utdanne seg som.⁴ Avgjørelsen om å bli sykepleier hadde to grunner:

Én var at hun ikke ønsket å tilbringe livet sitt som den ugifte datteren hjemme hos moren, den andre var at hun

mer enn noe annet ville begynne på forfattergjerningen, men for å kunne skrive troverdig trengte hun erfaring. Hun ble uteksaminert som sykepleier ved Oxford Radcliffe Infirmary i 1937.⁵

Renault fikk sin første roman, *Purposes of Love*, publisert i 1939, en samtidsroman som best kan karakteriseres som en sykehusromanse. Den inneholdt noen vage hint om biseksualitet, så for å spare familien for skandalen og skammen tok hun kunstnernavnet Renault. Til tross for at hun jobbet som sykepleier under hele 2. verdenskrig fortsatte hun å skrive, og de neste romanene hennes hadde også sin handling hentet fra sykehusmiljøet.⁶

I 1948 vant en av bøkene hennes, *Return to Night* (1947), en pris på \$150 000, og for pengene valgte hun å emigrere til Sør-Afrika, hvor hun ville bli boende resten av livet. Det var her Renault endelig kunne begynne å skrive sine historiske romaner, som er dem hun i dag blir husket for. Renault ville likevel skrive en siste samtidsroman, men her ser vi for første gang tydelig inspirasjonen fra det gamle Hellas; *The Charioteer* fra 1953. *The Charioteer* finner sted under 2. verdenskrig, og handler om en britisk soldat, Laurie Odell, som forelsker seg i en sjømannsoffiser. Sammen prøver de å bygge et forhold bygd på det greske idealet om kjærlighet som vi finner hos Platon. Tittelen er hentet fra Platons dialog *Faidros*, hvor en vognkjører blir brukt som et bilde på sjelen: Foran vognen er det spent to bevingede hester, en av god avstamning og lynne, den

andre det motsatte. Den første hesten representerer det rasjonelle og moralske i mennesket, mens den andre er det irrasjonelle og det som får mennesket til å handle galt. De to hestene drar i hver sin retning, og det er vognkjørerens oppgave å få dem til å gå samme vei.⁷ Dette bildet representerer hovedpersonen Lauries kamp for å ta de riktige moralske valgene.

The Charioteer vakte stor oppmerksomhet, og ble boken som fikk Renault virkelig etablert som forfatter. Fra da av var hun et anerkjent navn i litteraturkretser, og det er den eneste av hennes bøker utenom de historiske romanene som fortsatt har en stor leserkrets.⁸

Renaults gjenskapelse av det gamle Hellas

Var veien til Hellas uunngåelig? Nå i ettertid ser vi at hestene var der tidlig, og kanskje så hun dem selv også, men det bemerkelsesverdige ved Renault er at hun ikke hadde noen formell historikerutdannelse å vise til, verken som inspirasjon eller i å få detaljene riktig. Hun var selvlært, men leste sine kilder grundig, kombinert med en stor menneskelig innsikt.

I alt ville Renault skrive åtte romaner om antikkens Hellas, som ville spenne seg over et tidsrom fra den greske bronsealder til begivenhetene etter Alexander den stores død. Om vi skal sette opp bøkene hennes på en tidslinje over når de finner sted i gresk historie, ser det slik ut:

- *The King Must Die* (1958) og oppfølgeren *The Bull from the Sea* (1962)
I disse to romanene gjenfortelles myten om Theseus, hvor handlingen er lagt til mykensk bronsealder, en gang mellom ca. 1450 og 1250 f.Kr.
- *The Praise Singer* (1978)
Hovedpersonen – og fortelleren – er den historiske dikteren Simonides fra Keos (ca. 556–469 f.Kr.), som ble en yndling hos tyrannen Peisistratos og sønnene Hippias og Hipparkos i Athen. Boken ender med drapet på Hipparkos i 514 f.Kr.
- *The Last of the Wine* (1956)
Hovedpersonen er den oppdiktede Alexias, en athener av god familie som vi følger i hans tid som elev under Sokrates (469–399 f.Kr.) og hans deltagelse i Peloponneserkrigen (431–404 f.Kr.).
- *The Mask of Apollo* (1966)
I denne romanen er det greske teatret bakgrunnskulissen. Hovedpersonen er den oppdiktede skuespilleren Nikeratos, som blant annet på sine omflakkinger møter Platon og Dion, og ved enden av sitt liv også den unge makedonske prinsen Alexander som senere vil bli kjent som Alexander den store (356–323 f.Kr.).
- *Fire from Heaven* (1969), *The Persian Boy* (1972) og *Funeral Games* (1981)

Også bare kjent som Alexander-trilogien. Disse tre bøkene tar for seg Alexanders liv og årene rett etter hans død. *Fire from Heaven* tar for seg årene frem til han er atten, og ender ved drapet på Philip II i 336 f.Kr. *The Persian Boy* tar for seg de siste syv årene av Alexanders liv, sett gjennom øynene til den persiske evnukken Bagoas. *Funeral Games* forteller om de turbulente årene etter Alexanders død da arvingene hans slåss om makten.

I alle bøkene er det noen tilbakevendende temaer som definerer Renaults forfatterskap (og årsaken til hennes vedvarende popularitet): Hva er storhet? Hva er skjønnhet? Hva er kjærlighet? Hva er et individ? Hvordan kan hver og en av oss bli moralske individer? Hvilke ansvar har individet overfor samfunnet?

Renaults bidrag til den historiske romansjangeren

De fleste forfattere som skriver historiske romaner velger å skrive om den vanlige mann og kvinne, de som observerer store historiske personligheter og begivenheter på avstand. Grunnen til dette kan være at det er skremmende – og ikke minst en gigantisk utfordring – å skrive troverdig om historiens store personligheter, og det vil garantert medføre kritikk fra et eller annet hold uansett hva du gjør. Renault lot seg imidlertid ikke skremme av slike utfordringer, og gikk alltid i totalt motsatt retning; hun skriver nært om de største personlighetene og heltene i gresk historie: Theseus, Alexander, Sokrates, Platon.

I hennes første roman, *The Last of the Wine*, blir hovedpersonens første møte med Sokrates beskrevet som følger:

I arrived one morning to find the music-class laughing and nudging each other, and giving the master a new name, the Old Man's Teacher. And, in fact, there in the classroom on one of the benches sat a man who, being about forty-five with a grizzled beard, looked certainly rather old to be studying the first thing children learn. [...] He nodded to me, and I stared at him in wonder. At first, this was simply because he was the ugliest man I had seen; [...] for he was the image of the Silenos painted on the big wine-mixer at home, with his snub nose, wide thick mouth, bulging eyes, strong shoulders and big head. He had seemed friendly, so [...] I asked softly if Silenos was his name. He turned to answer me; and I felt a kind of shock, as if a bright light had been shone upon my heart; [...].⁹

Renaults fremstilling av Sokrates holder seg tro mot Platons fremstilling av ham: En veldig stygg mann med et fantastisk intellekt, alltid på jakt etter sannheten. Alexias ►

fortsetter å være en del av kretsen rundt Sokrates gjennom hele romanen, noe vi ser har en positiv påvirkning på ham i møtet med livets utfordringer, enten det er kjærlighet eller krig. I denne kretsen av unge menn stifter vi også bekjentskap med mange av dem Platons dialoger er oppkalt etter: Lysis, Faidros og Faidon, for å nevne noen, i tillegg til den unge Platon selv.

Renault gjorde alltid grundig forarbeid for sine bøker. Hun ville ikke bare *lese* om fortiden hun skulle skrive om, men kunne sitte i timevis og studere klassiske vaser, som avslører ikke så rent få detaljer om dagliglivet og den fysiske siden ved grekernes verden: Av vasene lærer vi hvordan folk var kledd, hva slags redskaper de brukte, hvordan de høstet vindruer og oliven, hvordan de danset, hvordan teatermasker så ut, osv. Noe av det som gjør Renaults bøker så nære, er at leseren føler at han er der, og det skyldes først og fremst hennes evne til å forstå landskapet og de fysiske omgivelsene disse menneskene levde i. Sammen med dette hadde hun en dyp forståelse for det antikke sinn, hvordan disse menneskene tenkte. Denne forståelsen hadde hun fått gjennom å lese Platon, Thukydide, Plutark og andre av antikkens forfattere. At hun hadde fullstendig rett i absolutt alt i sin forståelse av antikken er lite trolig, for å forstå et samfunn fra fortiden fullt og helt er en oppgave ikke en gang den beste historiker noen gang vil mestre, men at hun kom veldig nær er det bred enighet om, også blant historikere.

Kritikk av Mary Renault

Ingen forfattere unnslipper kritikk totalt. I Renaults tilfelle har den hovedsakelig rettet seg mot to forhold: Hennes fremstilling av Alexander, og den til tider tilfeldige omgangen med fakta i Theseus-bøkene. Og Renaults Alexander er absolutt en romantisert og idealisert skikkelse; i hennes bøker er Alexander den store alt en helt skal være: En stor hærfører, en rettferdig konge, snill mot de som var lojale mot ham etc. Det mest romantiske bildet av ham er uten tvil det vi finner i *The Persian Boy*, men her kan det rosenrøde bildet forklares ved at han blir sett gjennom øynene til Bagoas, den persiske evnukken som elsket ham. Kjærlighet kan som kjent male personer i lysere farger enn de fortjener. Men denne heroiske fremstillingen skyldes først av alt Renaults store beundring for Alexander, og kan vel best oppsummeres i avslutningen av hennes aller siste roman, *Funeral Games*, hvor hun legger ordene i munnen på Ptolemaios:

'We were right,' he said, 'to offer him divinity. He had a mystery. He could make anything seem possible in which he himself believed. And he did it, too. His praise was precious, for his trust we would have died; we did impossible things. He was the man touched by a god; we were only men who had been touched by him; but we did not

know it. We too had performed miracles, you see.' 'Yes,' said his son, 'but they came to grief and you have prospered. Is it because you gave him burial here?'

'Perhaps. He liked things handsomely done. I kept him from Kassandros, and he never forgot a kindness. Yes, perhaps ... But also, when he died I knew he had taken his mystery with him. Henceforward we were men like other men, with the limits that nature set us. Know yourself, says the god at Delphi. Nothing too much.'¹⁰

Renault holdt seg alltid svært tro mot kildematerialet, men det er særlig to bøker hun tok seg langt større kreative friheter med enn noe annet sted, nemlig Theseus-bøkene. I *The King Must Die* og *The Bull from the Sea* fortelles den egentlige historien om Theseus, slik den fant sted i bronsealderen, uten monstre med oksehoder eller ville okser som stiger opp av havet. Handlinger er lagt til mykensk tid (ca. 1600–1250 f.Kr.), det som kalles for «heltetiden» i gresk historie, som mange av de greske mytene kan føres tilbake til (det var virkelig et sjøimperium på Kreta, slik myten om kong Minos og labyrinten forteller, det var virkelig et stort palass i Mykene, Troja har virkelig eksistert og ble ødelagt av krig osv). Men det er noen store problemer knyttet til å legge handlingen til bronsealderen, først og fremst at vi vet mye mindre om denne perioden enn for eksempel arkaisk og klassisk tid. Veldig få skriftlige kilder eksisterer, mens arkeologisk materiale er alt vi har å gå ut fra. Renault var flink til å gjette på hva fysiske gjenstander kunne fortelle oss om fortiden, og nyere forskning har av og til gitt henne rett, men Theseus-bøkene er tydelig inspirert av teoriene til Robert Graves, en forfatter som la frem en teori i *The White Goddess* (1948) om at gjennom mesteparten av menneskehetens historie – helt ned til bronsealderen – var samfunnet styrt av en dronning, man tilba én stor modergudinne og kvinnene hadde makten for øvrig, mens kongen var en ung mann som ville bli ofret hvert år for å sikre fred og fruktbarhet. Her har den første boken, *The King Must Die*, hentet sin tittel. Dette matriarkatet ble styrtet, hevdet Graves, da de gresktalende stammene fra nord kom vandrende inn i Hellas på 1600-tallet f.Kr., som brakte med seg en hierarkisk, patriarkalsk krigerkultur og introduserte mannlige guder.¹¹ Graves baserte sin tese på en teori antropologen James George Frazer opprinnelig la frem i sitt hovedverk *The Golden Bough* (1890). Denne teorien har man gått fullstendig bort fra i dag, for all arkeologisk forskning tyder på at kulturene som fantes i Hellas og på de greske øyene før indoeuropeernes ankomst var patriarkalske, gudinner holdt ingen spesiell forrang over mannlige guder, og det eksisterte ikke noen forestilling om én stor modergudinne.

Ikke sånn å forstå at Renault ikke makter å gjenfortelle myten om Theseus realistisk. Detaljen om at atenerne måtte sende syv unge gutter og syv unge piker til Kreta

hvert niende år for å bli ofret til Minotauros, forklarer Renault med at de skulle bli oksedansere i den rituelle sporten som man har funnet avbildet på fresker i Knossos. En teori som ikke er totalt usannsynlig. Den store oxen som Poseidon sendte opp av havet for å drepe Theseus' sønn Hippolytos, er en tsunami som følger rett etter et jordskjelv (Poseidon var også guden som skapte jordskjelv) som kommer overraskende på ham da han kjører langs stranden. Denne tsunamien er med andre ord «the Bull from the Sea».

Renaults realistiske fremstilling av alle livets sider

Det er særlig én side ved livet i det gamle Hellas som de aller fleste forfattere (og historikere helt opp til nyere tid) har hoppet totalt bukk over, plassen sex og homoseksualitet hadde i det greske samfunnet. Mer presist skikken med pederasti. Renault gikk også på dette punktet totalt imot det alle andre gjorde, og skrev åpent og normalisert om det. Allerede i sin første bok gikk hun løs på denne siden ved den greske verden; *The Last of the Wine* er en slags oppvekstroman i Athen på 400-tallet f.Kr., hvor forholdet mellom en voksen mann og en ung gutt ville være en selvsagt del av guttens dannelsen og utdanning. Noe av det som gjør tekstene hennes så realistiske er at hun makter å skrive naturlig om slike sider av oldtidens liv; det som er fremmed for oss var en normal del av tilværelsen for hovedpersonene, men siden fortelleren tar for gitt at det er slik, gjør også leseren det samme.

The Last of the Wine er riktignok blitt anklaget for å romantisere disse forholdene, og det er sant at boken gjør det. Alexias har et forhold til Lysis (som får en dialog av Platon oppkalt etter seg), en mann i 20-årene som er en god venn av Sokrates. Mesteparten av romanen beskriver deres opplevelser sammen i Athen og at de kjemper sammen i krigen; med andre ord har de det idealiserte forholdet – slik det skulle være i teorien – som kildene forteller om. Slik var det imidlertid ikke i virkeligheten, og i dag ville det vært karakterisert som ingenting annet enn pedofili og overgrep. Renault brukte denne muligheten for å slippe vekk fra begrensningene det moderne, kristne moralsynet satte for å utforske maktkonsultasjoner og relasjoner mellom mennesker, og særlig mellom menn. Kvinner har liten plass i Renaults romaner, men det har en veldig enkel forklaring: Vil du skrive historiske romaner, og spesielt om antikken, må du skrive om menn, for kvinnene fikk ikke lov å delta. Men Renault var også veldig fascinert av menn, langt mer enn av kvinner.

Denne forståelsen av kulturelle skikker veves inn med en inngående demonstrasjon av kunnskap om de fysiske omgivelsene, i levende beskrivelser av landskap, rom, gjenstander, mat og klær. Enhver som har lest litt om antikken vil straks nikke gjenkjennende til detaljene hun beskriver,

men Renault lar aldri disse komme i forgrunn for historien. Men gjennom å gi små, men riktige detaljer gjennom hele teksten om verdenen hovedpersonene beveger seg i, får hun leseren til å tenke at når hun får disse småtingene riktig, må resten også stemme:

A lamp was burning inside, with scented oil. [...] Four supper-couches of pale polished pearwood, a sideboard with a fine wine-cooler and red-figured cups, a little gilt Aphrodite on a marble stand.¹²

I denne passasjen beskriver Renault et gjesteværelse, uten tvil etter mange timer med studier av vaser med bankettscener. Men, som alltid, gjør hun ikke noe stort nummer av denne kunnskapen, og i stedet føler leseren at han får et glimt inn i fortiden.

Renaults forhold til det guddommelige og det overnaturlige

Alle Renaults romaner har denne graden av realisme, men de foregår i en tid og en kultur hvor troen på gudene og gudenes inngripen var allestedsværende, og denne siden ved den greske psyken behersket Renault til fingerspissene.

Selv mente hun at det var galt å presse et kristent verdenssyn på den antikke verden, fordi de var ikke kristne eller styrt av kristne verdier, en innstilling hun alltid var nøye på når hun skrev. I et aspekt var oldtidens mennesker som deg og meg, med lignende etiske og moralske problemer, men for dem satt ikke gudene oppe i en fjern himmel; de var her, midt i blant oss, og kunne gripe inn når som helst.¹³ I *The Mask of Apollo* blir forholdet hovedpersonen, skuespilleren Nikeratos, har med sin skytsgud Apollon levende beskrevet i hans behandling av en gammel teatermaske som forestiller Apollon. I antikken så vel som i dag skiftet moten og trendene, og som alt annet forandret også maskene skuespillerne brukte seg i stil over tid. Men denne gamle masken, som blir beskrevet som «a face [...] more for a temple than a stage»¹⁴, er Nikeratos overbevist om at bringer ham lykke, og han fortsetter å ha den med seg hvor enn teatertruppen han er en del av reiser, og bruker den hver gang han har rollen som Apollon. Slik beskrives hans tanker rundt denne masken kvelden før han skal stå på scenen i Delfi:

That evening, when the lamp was lit and the shadows moved with the flame, it seemed to look straight at me with eyes inside its eyeholes, as if to say, 'Nikeratos, you have brought me home. Dionysos' winter reign at Delphi is past and gone. Have you not heard my music on Parnassos? I should like to smell skene-paint again.' It gave me a start. I sat down at the pinewood table, chin in hand, as my father taught me to do before a mask, when one wants to think oneself into it.

'Glorious Apollo,' I said presently, 'are you sure? Wouldn't you like your face to be more in fashion? You could have anything; a solid gold wreath, jewelled earrings; it's nothing to the backers here. And they'll be at the dress rehearsal.' A night breeze blew in from the heights of Korax; the lamp-flame quivered; Apollo looked at me with dark lidless eyes. 'At Phigeleia,' he said, 'you promised to give me something. Have I asked for anything before?'¹⁵

Her lurer det overnaturlige like under overflaten: Gudene er til stede, men deres inngripen er subtil. Det overnaturlige gjør seg mer tydelig til stede senere i boken, da Nike-ratos blir offer for et skipbrudd under overfarten fra Sicilia til Hellas, hvor han har denne drømmen etter å ha blitt reddet i Tarentum:

Once I woke from a dream to see my own body propped in the bed, myself looking down upon it. A priest stood praying that I might be reborn as a philosopher. Then I dreamed I was beside some tomb or grave, holding a skull in my hand. It was clean, and I knew this was a play. Some flashes still come back to me; I was the son of a murdered king whose shade had cried me to avenge him; yet I was not Orestes. It would be nonsense, I suppose, like most dreams, if I could recall the whole.¹⁶

Her må det legges til at menneskene som reddet Nikeratos er pythagoréere, en filosof-mystisistisk gruppe (grunnlagt av matematikeren og filosofen Pythagoras) som trodde på reinkarnasjon.¹⁷ Leseren skjønner med en gang at Nike-ratos ser seg selv i rollen som Hamlet, men siden det er 1900 år til Shakespeare vil bli født, er dette et glimt av et av hans fremtidige liv, hvor han åpenbart fortsatt vil være skuespiller. Her vever ikke bare Renault inn et glimt av det overnaturlige, men demonstrerer også sine grundige kunnskaper om antikken.

Drømmer om fremtidige hendelser dukker også opp i slutten av *The Bull from the Sea*, da en gammel og svekket Theseus har dette synet av det fremtidige Hellas:

It seemed I was wakened by a great din of battle. I [...] was in old Hekaline's cottage, young again, with my arms beside me. I snatched them and ran outside. The sun shone brightly; beached along the strand was a great fleet of warships, full of outlandish warriors scrambling ashore. They were too many for pirates; it was war, and a great one; for all the men of Athens were there, drawn up to defend their fields. As one finds in dreams, there was something quaint about them; they had helms of bronze, with curving crests like the

hoopoe's, and little round shields painted with beasts and birds. But I knew them for my people; and few enough they looked, facing that horde, as we were when the Scythians came. [...] Once more I was the King.

It was a foot-fighting; I don't know where the chariots were. Just then some chief started the paeon, and they gave the war-yell, charging at a run. I thought, 'They know I am with them! Marathon always brought me luck, and I am the luck of Marathon.' [...] I reached the line of the barbarians, in my hands was the sacred axe of Crete, that I used to kill the Minotaur. [...] then the men of Athens knew me, and started to cry my name. The enemy were on the run for their ships, clambering and falling and drowning; it was victory, clear and sure. We gave a great yell of triumph; and my own noise woke me.¹⁸

Scenen som her blir beskrevet er slaget ved Marathon i 490 f.Kr., hvor athenerne drev hele den persiske hæren på flukt. Senere ville seierherrene beskrive hvordan skyggen av Theseus hadde dukket opp på slagmarken for å lede dem, slik englene i Mons skal ha gjort.¹⁹ Med denne vissheten kaster Theseus seg i havet, i viten om at han vil bli husket for alltid.

Mary Renault døde i Sør-Afrika 1983. Hun nyter fortsatt stor popularitet i dag; bøkene hennes er fortsatt i trykk – noe de har vært uten avbrudd siden deres utgivelse – en uvanlig bragd for enhver forfatter. Renaults evne til å gi leseren et glimt av fortiden er å takke for hennes vedvarende suksess, men hvordan hun egentlig gjorde det vil forbli et lite mysterium, for i skrivende stund har ingen klart å etterligne henne. Kanskje det beste er å konkludere som Theseus: «Better then not to question the Immortals, [...]. A bound is set to our knowing, and wisdom is not to search beyond it. Men are only men.»²⁰ ■

Noter

- 1 Renault, *The Praise Singer*, s. 236.
- 2 Intervju med Renault, i dokumentaren *Mary Renault: Love and War in Ancient Greece*, opprinnelig vist på BBC Four 18. april 2006. http://www.youtube.com/watch?v=52p5Hu_Jy3M&feature=related
- 3 *Love and War in Ancient Greece*. http://www.youtube.com/watch?v=52p5Hu_Jy3M&feature=related
- 4 Forfatterintroduksjon i *The Mask of Apollo*.
- 5 *Love and War in Ancient Greece*. http://www.youtube.com/watch?v=52p5Hu_Jy3M
- 6 *Love and War in Ancient Greece*. http://www.youtube.com/watch?v=52p5Hu_Jy3M
- 7 Platon, *Faidros*, s. 38.
- 8 *Love and War in Ancient Greece*. <http://www.youtube.com/watch?v=rX8KCVwV4VY>
- 9 Renault, *The Last of the Wine*, s. 8.
- 10 Renault, *Funeral Games*, s. 270–271.
- 11 Se Robert Graves, *The White Goddess*, 1948.
- 12 Renault, *The Praise Singer*, s. 149.
- 13 Intervju med Renault, *Love and War in Ancient Greece*. <http://www.youtube.com/watch?v=6LR2X17QZF8&feature=related>
- 14 Renault, *The Mask of Apollo*, s. 16.
- 15 Renault, *The Mask of Apollo*, s. 36.
- 16 Renault, *The Mask of Apollo*, s. 127.
- 17 Aubert, «Pythagoras». I *Aschehougs konversasjonsleksikon* Bind 15. (Red. av Arthur Holmesland, Leif Størmer, Egil Tveterås og Hans Vogt), 5. utg., 3. opplag. Oslo, 1974.
- 18 Renault, *The Bull from the Sea*, s. 237.
- 19 «Author's Note» i *The Bull from the Sea*, s. 242.
- 20 Renault, *The King Must Die*, s. 353.

Litteratur- og kildeliste

Aubert, Karl Egil . «Pythagoras». I *Aschehougs konversasjonsleksikon*, Bind 15. (red. av Arthur Holmesland, Leif Størmer, Egil Tveterås og Hans Vogt), 5. utg., 3. opplag, Aschehoug & Co, Oslo, 1974.

Graves, Robert. *The White Goddess: A Historical Grammar of Poetic Myth*. Faber and Faber, London, 1948.

Mary Renault: Love and War in Ancient Greece. Dokumentar, opprinnelig vist på BBC Four 18. april 2006.

<http://www.youtube.com/watch?v=IJLFY2CE5xA>

<http://www.youtube.com/watch?v=9ec-vUHpz08&feature=related>

<http://www.youtube.com/watch?v=uQY1fYjTtak>

http://www.youtube.com/watch?v=52p5Hu_Jy3M&feature=related

<http://www.youtube.com/watch?v=rX8KCVwV4VY&feature=related>

<http://www.youtube.com/watch?v=6LR2X17QZF8&feature=related>

<http://www.youtube.com/watch?v=Sdpo3kAkot8&feature=related>

Platon. *Faidros*. Oversatt av Egil A. Wyller. Bokklubbens kulturbibliotek, Oslo, 2009.

Renault, Mary. *The Bull from the Sea*. Arrow Books, London, 2004.

Renault, Mary. *Fire from Heaven*. Arrow Books, London, 2003.

Renault, Mary. *Funeral Games*. Arrow Books, London, 2003.

Renault, Mary. *The King Must Die*. Arrow Books, London, 2004.

Renault, Mary. *The Last of the Wine*. Arrow Books, London, 2004.

Renault, Mary. *The Mask of Apollo*. Arrow Books, London, 2004.

Renault, Mary. *The Persian Boy*. Arrow Books, London, 2003.

Renault, Mary. *The Praise Singer*. Arrow Books, London, 2004. ■

Kjempefroskens hemmelighet

Dikt, løgn og forundring i renessansens monsterhistorier

ERLING SANDMO, PROFESSOR I HISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO

En mengde gamle tekster forteller historier som åpenbart ikke er sanne slik vi er vant til å bruke begrepet. Samtidig står de i lange tradisjoner, og deres forfattere ville ganske sikkert blitt både forvirret og fornærmet dersom noen anklaget dem for å være løgnere. Hvilke muligheter har vi til å forstå hva disse tekstene egentlig handlet om?

Nils Mattsson Kiöpings reseberättelse från Afrika och södra Asien 1647–1656 (1667) er en tjukk liten bok, typisk for sin tid, med tette bokstaver på sterke, stive sider. Nils Mattsson forteller der om sine omfattende reiser, i stor grad som ansatt i det nederlandske ostindiske kompaniet, men også som en slags offisiell svensk representant: Han hadde fått dronning Kristinas anbefaling som utenriks reisende noen år tidligere, bare 20 år gammel. En sannsynlig forklaring på denne gunstbevisningen er at Nils' mor var uekte barn av dronningens bror. Dermed var han selv en slektning av flere fremtredende adelige – anerkjent, men uten status. Han reiste langs afrikanske og asiatiske kyster i en årrekke og kunne fortelle fra Afrika, Arabia, India, Java, Kina og en mengde andre land og steder. Reisebeskrivelsen er ordnet geografisk, ikke kronologisk, så den gir nok et mer planmessig inntrykk av Nils Mattssons ferd enn det kanskje var grunnlag for. Skjønt hva vet vi? Det er gått tre og et halvt århundre.

På biskopens kjøkken

Forholdsvis tidlig i boken forteller Nils Mattsson om området rundt Bagdad, og ikke minst om hvordan de kristne har det der, under tyrkiske og islamske makthavere. I selve den store byen må man ta seg i akt, sier han, men i forsteder og i andre byer finnes det mange kristne, og til og med menigheter og klostre. Et av disse klostrene ligger i en by som heter Piplipatan, og det ledes av en biskop som har oppsyn med prestene i «Awa, Pegu och China». Det mest oppsiktsvekkende ved dette klosteret finnes på kjøkkenet:

Blant alt annet som kunne sees der i klosteret, hadde biskopen i sitt kjøkken en frosk, som sto bundet om livet med et sølvkjede, og som hadde sitt tilhold under en stein, der hvor alt avfall ble

slått ut. Den var halvannen alen lang, og trekvart bred over ryggen. Når det ble slaktet en sau, så ble innvollene kastet til frosken, som slukte dem straks. Den hadde to øyne i hodet som brant som ild, så store som to alminnelige hønseegg. Når de stakk hånden i munnen på den, diet eller sugde den på den som en kalv. Tidligere har det også vært en firfoting, som da var død, og huden siden fylt opp med bomull. Ettersom den alltid løp fritt både netter og dager, lå den sammen med frosken på nattetid under steinen på kjøkkenet, i tilfelle av at kokkene om kvelden hadde glemt noe på kjøkkenet som skulle låses inn. I særdeleshet ferskt og nyslaktet kjøtt, som vanligvis hang på veggene, stjal denne firfotingen straks bort, og slepte det til frosken, hvilket de siden begge fortærte og åt opp.¹

På storkjøkkenet til biskopen i Piplipatan fantes det altså en slags avfallssjakt som var halvveis dekket av en stein. Under denne steinen bodde det en enorm frosk som var lenket fast og som folk må ha moret seg med å stikke hånden i munnen på. Før hadde det også bodd en «firfoting» der, som hadde stjålet kjøtt og delt det med frosken.

Hva i all verden betyr dette? Er dette en historie vi skal tro på? Var det meningen at noen skulle tro på den i 1667? Er den bare tull? Jeg ble sittende og måpe over boken i Stockholm, på Kungliga bibliotekets spesialesesal, jeg undertrykte latteren, men også bestyrrelsen, forskrekkelsen – ikke bare over den nokså skumle historien, men også over det kalde gufset man av og til kan føle som historiker når man plutselig får et glimt av andre og fremmede verdensbilder. Det er altså verdensbildet man skal prøve å orientere seg i. Men hvordan kommer vi videre?

Jeg har ikke store ambisjoner i denne lille artikkelen. Jeg skal nøye meg med å antyde noen retninger som har vært forsøkt og som helt sikkert vil kunne være fruktbare for den som har lyst til å arbeide mer med slike tekster som dette – og dem finnes det altså ganske mange av, selv om Nils Mattssons bok samtidig er ganske spesiell – igjen, kunne man sikkert si, i likhet med en mengde andre. Mitt spørsmål her og nå er enkelt: Kan vi tro på ham? Hvis ikke: Hva er det han forteller om?

Fra kildekritikk til kontekst

Vi skal lese kilder kritisk. Kildekritikken, altså de spørsmålene historikerne stiller seg for å gjøre det klart hva det egentlig er kildene kan si noe om og i hvilken grad man kan stole på dem, er det ganske enkle grunnlaget for hele fagets metodelære. I tilfellet Nils Mattsson er de opplagte spørsmålene om denne boken virkelig kan være ekte, om han faktisk hadde sett det ha skriver om, om hvilken situasjon teksten ble til i, og endelig om hvilken hensikt han kan ha hatt med å skrive den. Svaret på det første spørsmålet er enkelt nok: Det er ingen tvil om at boken er ekte og at den ble skrevet av Nils Mattsson fra Köping i Västmanland, som levde fra 1621 til 1680 og som hadde reist vidt og bredt i de områdene han skriver om.² Vi vet imidlertid ikke mer om akkurat hvilke steder han oppholdt seg enn det han selv forteller. Dermed blir vi også straks usikre på hva han har sett, og tvilen blir ikke mindre av at han forteller at Bagdad ligger på en øy der hvor de store elvene Eufrat og Tigris løper sammen, eller av at «Piplipatan» er et sted vi ikke kjenner fra noen andre kilder enn denne boken. Jeg har i hvert fall ikke maktet å finne det igjen noe sted.

Selvfølgelig er det også naturlig å spørre seg om det fantes så store frosker i Vest-Asia på denne tiden. Her bør en historiker være fantasifull nok til å stille seg åpen, men også traust nok til å bruke sunt skjønn. Da melder tvilen seg straks: «Alen» er riktignok ikke noe helt entydig lengdemål, men denne frosken må uansett ha vært mer enn en meter lang, om vi skal tro det Nils Mattsson skrev. Da skal vi nok ikke det. Så store frosker fantes ikke, ikke engang på 1600-tallet. Og hva er en «firfoting»? Alt tyder på at den må ha vært et menneske, siden den fikk bevege seg fritt, men det var altså et menneske som gikk på alle fire. Her antyder Nils at også biskopen i Piplipatan og folkene hans hadde sett på firfotingen på kjøkkenet som noe helt eget, siden de hadde stoppet den ut, men han gir ikke noe klart svar på om han hadde sett den.

Hvorfor fortalte Nils Mattsson denne historien? Var han bare ute etter å underholde? Det virker usannsynlig. I innledningen til reisebeskrivelsen understreker han sterkt hvordan beskrivelser av fjerne land har vært tillagt stor verdi, fordi de kan gi leserne kunnskap de ikke vil kunne skaffe seg uten å reise selv, og lesningen kan være en spore til nye, allmenntilgjengelige oppfinnelser. Hans eget nye verk

skal gi svenske lesere del i denne nytten og kunnskapen. Så boken var med andre ord neppe ment bare til lyst, verken av Nils Mattsson, eller av hans slektning, greven Per Brahe, som sørget for at boken ble trykket. Men det er ikke lett å forstå hvordan denne historien om frosken og firfotingen kunne være til nytte for noen – så hva var hensikten med den?

Hva Nils Mattsson og hans hjelpsomme greve egentlig ville, kan vi ikke si noe sikkert om. Nils skrev altså selv at boken formidlet kunnskap en leser ellers i prinsippet ville kunne skaffe seg ved selvsyn, og at kunnskapen var nyttig og verdifull. Det er et utsagn vi ikke kommer bakenfor. Kanskje han lo da han skrev det. Men 1600-tallet var en tid da løgnen var en dødssynd, og det er lite trolig at Nils, og kanskje enda mindre Grev Brahe, ville bli assosiert med ville påhitt. Vi må gå ut fra at Nils, hans hjelpere og hans lesere alle var i god tro. Samtidig er det altså usannsynlig at Nils virkelig hadde sett denne frosken. Kan han ha hatt den fra et annet sted? Kan den ha vært noe han hadde hørt om – eller lest om i andre bøker?

Jeg vet ikke noe konkret om Nils Mattssons eventuelle personlige hensikter med å fortelle om frosken og har antakelig ingen mulighet til å finne ut av dem. I stedet kan jeg prøve å etablere en ramme, en *kontekst* for historien. Det betyr at jeg vil se på denne boken som et produkt av sin tid, og ikke først og fremst av Nils Mattsson.

Monstrenes historie

Historikere kommer ikke forutsetningsløse til kildene sine. Det gjorde ikke jeg heller i dette tilfellet. Jeg hadde jo for eksempel funnet frem til Nils Mattssons bok fordi jeg var interessert i reisebeskrivelser fra en bestemt periode, og jeg visste noe om sjangeren. Jeg visste at de ofte er fulle av merkevordigheter. Hvis vi ser på kart – gjerne de som er enda eldre enn denne boken – vil vi ofte finne tegninger av merkelige skapninger, monstre, som lever i de delene av verden som er lengst borte fra den som tegnet kartet og fra de som skulle se på det. Middelalderske verdenskart var enestående kunstverk: De fantes bare i ett eksemplar og var permanent plassert på ett sted. Det mest berømte av dem alle ble laget omkring år 1300 og henger fremdeles i domkirken i Hereford, nær den engelske grensen mot Wales. Her finner vi en mengde av tidens monstre på forskjellige steder, og da typisk lengst fra det som var kristenhetens og dermed kartets sentrum, Jerusalem: akefaler, altså mennesker uten hode, men med ansiktet på magen, enhjørninger, drager, enfotinger, mennesker med fuglehode, kjemper.³ Disse skapningene er også gjengangere i middelalderens reisebeskrivelser. En av de mest leste av disse, er *Mandevilles reiser*, antakelig skrevet i Frankrike i andre halvdel av 1350-tallet. ►

Menneskeaktig skapning med fuglehals og nebb, *Liber Chronicarum*, 1493. (Lisensiert via Wikimedia Commons)

Akefal fra Hartmann Schedels *Liber Chronicarum* (*Nürnbergerkroniken*), 1493. Kroniken inneholder flere bilder av menneskelignende skapninger, som kan sies å være typiske for det man på denne tiden mente fantes i fjerne verdensstrøk. (Lisensiert via Wikimedia Commons)

Den ukjente forfatteren av *Mandevilles reiser* skriver om enda mer fantastiske og eventyrlige steder enn Nils Mattsson. Ikke minst forteller han om en mengde forskjellige øyer i det fjerne østen hvor det bor de mest utrolige folkeslag. En av øyene heter Nacumera, «og alle mennene og kvinnene på den øya har hundehoder, og de blir kalt *canopholos* ... Hvis de tar en mann til fange i krig, eter de ham straks.»⁴

Mandevilles reiser er en av de helt store suksessene i europeisk litteraturhistorie. I løpet av et århundre var den blitt oversatt til latin, engelsk, høy- og lavtysk, dansk, tsjekkisk, italiensk, spansk og irsk, og det er bevart omtrent 250 ulike manuskriptversjoner. Selv om vi nå holder det for usannsynlig at forfatteren noen gang hadde vært utenfor Europa, fikk boken langt større betydning for europeernes bilde av resten av verden enn Marco Polos beretning, for eksempel, selv om Marco Polo faktisk hadde reist gjennom Asia til Kina og vært i den mongolske khanens tjeneste der i mange år. Ikke minst var *Mandevilles reiser* viktig for populariseringen av kunnskapen om at jorden var rund. Da Christopher Columbus seilte mot vest i 1492 for å komme til India, var han da også vel fortrolig med boken, og hans forestillinger om hvordan det egentlig var på de vestindiske øyene han kom til, harmonerer godt med dens beskrivelser av underlige øysamfunn i de områdene som Columbus trodde at han var kommet til. I dagbøkene uttrykker han både sin overraskelse over at de ikke har støtt på folk med hundehoder og sin visshet om at de han faktisk støtte på, var menneskeetere. Noen historikere har spekulert på om det ikke er en sammenheng mellom Mandeville-bokens «*canopholos*» og ettertidens begrep om «kannibal».⁵

Frosken i Piplipatan hører hjemme i denne tradisjonen. Når vi vet det, skjønner vi litt mer av Nils Mattsson. Det fantes en sterk og populær tradisjon for å fortelle om fantastiske skapninger langt borte. Ja, vi kan si det sterkere: Det vi nå regner som skrøner og fabeldyr, fungerte tidligere som beviser på at fremstillingen var sann.⁶ De ville mangle om de ikke var der, på samme måte som det ville vært påfallende og merkelig for oss hvis en beskrivelse av en polarekspedisjon ikke nevnte kulde med et ord. Troverdighet handler jo ikke minst om å bekrefte det man vet fra før. Og skal vi forstå noe av fortiden, må vi forsøke å innforlive oss med det folk den gangen regnet for sant og selvsagt.

Det bemerkelsesverdige merkevordige

Men her skal vi passe oss for å se på fortiden som et hele. Nils Mattssons reisebeskrivelse hører nok hjemme i den samme sjangeren som *Mandevilles reiser*, men det er godt og vel 300 år mellom de to bøkene. Det vil si at det er nesten like stor avstand i tid mellom Mandeville og Nils Mattsson som det er mellom Nils Mattsson og oss. Og i løpet av de 300 årene som var gått siden Mandeville, hadde europeerne oppdaget og kolonisert Amerika, funnet sjøveien til India, etablert forbindelser med Kina og skaffet seg detaljerte kunnskaper om hele den afrikanske kysten. De stedene Mandeville hadde beskrevet, var nå kartlagt og utforsket – eller avslørt som myter og fiksjoner. Interesserte lesere kunne skaffe seg mengder av ferske reisebeskrivelser, kart og bilder, som ga et helt annet bilde av verden enn dem man hadde hatt i middelalderen. Nils viser jo nettopp til hvor viktig denne litteraturen er blitt i sitt eget forord, og boken hans ble utgitt i et samlebind der det også fantes to kortere beskrivelser av Japan og en kort

beretning om en reise gjennom Russland til Kina. Han måtte med andre ord ta for gitt at leserne hans ville ha kjennskap til andre, moderne reisebeskrivelser. Men han fortalte dem om frosken og firfotingen likevel.

Monstre inngikk da også i andre sammenhenger enn kunnskapen om land langt borte. Ikke minst på 1500-tallet hadde merkverdige skapninger vært en viktig del av det religiøse livet og av den religiøse propagandaen. Vanskapte dyr, uvanlige krysnings og ukjente vesner man hadde sett et glimt av ute på havet ble tolket som tegn på noe annet og større, og først og fremst på Guds vrede – på samme måte som stjerneskudd, underlige skyformasjoner og farlige sykdommer. Protestantene gjorde flittig bruk av slike jærtegn, og mange steder trykket de opp flygeblader i store antall med bilder av det noen hadde sett, utstyrt med en enkel tekst som forklarte at dette var et tegn på Guds misnøye med pavekirken.⁷

Frosken og firfotingen som Nils Mattsson fortalte om, holdt til i et kloster. Det er tenkelig at historien har en religiøs dimensjon. Klostre var katolske, og bemerkningen om at biskopen hadde oppsyn med prester i Kina, kan være et hint fra Nils' side om at han hadde tilknytning til jesuittene, en orden som var den katolske kirkens elitestyrke i kampen mot protestantismen. De hadde nemlig etablert seg der, og jesuittene var fryktet og hatet i hele det protestantiske Nord-Europa. Var Nils' poeng at frosken og firfotingen var tegn på at jesuittenes lære var i strid med sann kristendom? Det kan tenkes. Men han sier ikke noe om det.

Da må vi fortsette å lete etter forklaringer selv, og etter andre svar på hva monstre betydde. Da kan vi se på hvordan 1600-tallet var en periode da naturvitenskapene var i hurtig utvikling i Europa. Det ble dannet vitenskapelige selskaper og bygget opp naturhistoriske samlinger hvor fremstående menn kunne skaffe seg kunnskap om naturen. Det mest berømte av disse selskapene, det engelske Royal Society, var blitt etablert i 1660, altså bare noen få år før Nils' bok kom ut. Denne tidens måter å interessere seg for naturen på var likevel annerledes enn de som er vanlige nå. Først og fremst må vi ha for øye at folk da var dypt religiøse, og at de så på naturen som en gjenspeiling av det guddommelige. Dette utgangspunktet gjorde at de fattet en helt spesiell interesse for monstre, uhyrer og vanskapninger: Den som studerte naturens avvik, kunne få særlige innsikter i naturens grunnleggende oppbygning og dermed i Guds tanke og plan. Men Nils sier ingenting om hva han mener at frosken og firfotingen betød, eller om de betød noe som helst.

Slik kan vi lete etter mulige forklaringer på vår merkelige historie. Måten jeg har lett på her, har vært å plassere den i forskjellige historiske kontekster for å se hvor den passer best, hvor den blir mest meningsfull. Jeg kunne fortsatt om fortsatt, for Nils Mattssons reisebeskrivelse inngår i en

mengde mulige historiske sammenhenger. For eksempel er det interessant at han jobbet for det nederlandske ostindiske kompaniet, som er det første aksjeselskapet vi kjenner til. Kompaniet hadde svært mange skandinaviske sjøfolk på mannskapslistene sine. Det er viktig kunnskap både for den som vil studere nordiske oppfatninger av det fjerne Østen og for den som vil forstå forholdet mellom Skandinavia og det kontinentale Europa på 1600-tallet.

Makt og forundring

En annen opplagt assosiasjon i vårt tilfelle er oppdagelsen av det amerikanske kontinentet. Den ga ny næring først til forventningene om å møte monstre – og senere til fortellingene om at man faktisk *hadde* møtt dem. Walter Raleigh kunne for eksempel berette om dem i sin berømte bok om oppdagelsen av Guyana:

Ved [den bielven til Arui som heter] *Caora* finnes det en nasjon av folk, hvis hoder ikke hever seg over skuldrene. Selv om man kan mene at dette ikke er annet enn en fabel, er jeg selv fast overbevist om at det er sant, fordi hvert et barn i provinsene *Arromaia* og *Canuri* kan bekrefte det. De kalles *Ewaipanoma*. Det fortelles at de har øynene sine på skuldrene, og munnene midt på brystet, og at de har langt hår som vokser bakover fra mellom skuldrene.⁸

Raleigh la ikke skjul på at denne historien hadde vært fortalt før. Han oppga selv umiddelbart at han hadde lest den hos Mandeville – og Mandeville var ikke den første: Både Herodot og Plinius d.e. forteller om hodeløse menn.⁹ Hos Raleigh og andre av de europeiske oppdagerne som skrev de tidlige tekstene om Amerika, har beskrivelsene av hodeløse mennesker og andre merkelige skapninger likevel spilt en annen rolle. På litt ulike måter har flere av de historikerne som har skrevet om de første beskrivelsene av Den nye verden fremhevet hvordan skildringene av det monstrose, merkverdige og uhørte både knyttet an til eldre litteratur og tjente til å legitimere den koloniseringen og utbyttingen som skulle følge. Flere har også betonet spesielt at forundringens retorikk er en særegen del av den europeiske ekspansjonen.¹⁰ Men hjelper dette oss til å forstå hva Raleigh faktisk så og faktisk ble fortalt – «av hvert et barn»? Hjelper det oss til å forstå hva det var Nils Mattsson drev med?

Jeg tror noe av det vidunderlige med frosken til Nils er at vi aldri vil få vite hva i all verden det var han hadde sett eller hørt om i Piplipatan. Han lar seg ikke engang plassere helt enkelt inn i teoriene om at forundringen er koloniseringens første stadium, for Sverige hadde overhodet ingen tanke om å gjøre seg til herrer i Midt-Østen. Selv fortalte han heller aldri noe mer om det han hevdet å ha opplevd: Han skrev ikke noe mer og greide aldri å spille noen viktig rolle i Sverige etter at han kom hjem fra sine reiser, ►

til tross for boken. Det kan jo i seg selv bety at den ikke ble noen suksess, kanskje fordi den ikke ble oppfattet som særlig god, aktuell eller troverdig. Nils stiftet familie og slo seg til på Södermalm i Stockholm, men han var fattig og helt avhengig av en beskjedne støtte fra sin slektning, greven. I 1680 druknet Nils Mattsson Kiöping, en mann som hadde krysset verdenshavene, i byens havnebasseng.¹¹

Vi kommer ikke til svaret – eller til den enorme frosken, eller til dens venn, firfotingen. Poengene må bli mer allmenne. Kanskje kommer vi ikke nærmere noen konklusjon enn å slå fast at denne teksten, i likhet med alle de andre utrolige og på noen veldig enkle plan usannferdige renessansetekstene om fjerne steder og rare skapninger, ikke har én, fast definert mening. Meningen er avhengig av hvilke kontekster den settes inn i. Disse kontekstene er i stor grad ettertidens og historikernes konstruksjoner. Nils Mattsson tenkte neppe at det han skrev, inngikk i en større historie om monstre, religion, vitenskap eller forholdet mellom kulturer. De historiske sammenhengene mellom tekster, gjenstander og begivenheter, er med andre ord noe som skapes i ettertid.

Et annet poeng er at folk før oss har vært opptatt av verden på ulike og skiftende måter. Fra Mandeville til de vitenskapelige selskapene var folk opptatt av monstre, men monstre hadde ulike betydninger for ulike grupper og til ulike tider. I de siste århundrene har folk vært mindre opptatt av monstre, og da først og fremst som underholdning. Deres historier er omskiftelige og kan sees og skrives på mange forskjellige måter, avhengig av hvilke synsvinkler vi anlegger.

Eksemplet Nils Mattsson Kiöping viser oss også hvor forskjellige fortidens mennesker kan være fra oss. Det å anerkjenne disse forskjellene, er en absolutt forutsetning for å kunne tenke historisk. Og det er ikke bare folk før som er annerledes: Vi er annerledes. Og på samme måte som vi er forskjellige, er de menneskene vi møter i arkivene, på bildene, i historiebøkene forskjellige. Mye tyder på at Nils Mattsson ikke var i takt med de siste intellektuelle trendene på 1660-tallet, og at noe av det rare med fortellingen om frosken og firfotingen er at den var så gammeldags, allerede i 1667. Alle tider og alle historiske kulturer er sammensatte, usamtidige, uoversiktlige. Det er det som gjør dem så interessante, men det er også det som gjør så mange av deres levninger så uforståelige. Og Nils Mattssons beretning er og blir uforståelig, når alt kommer til alt. Vi vil aldri få vite hva det var som fantes under den store steinen i kjøkkenet til biskopen i Piplipatan – hvor nå det kan ha vært, om noe sted.

Sitter vi da igjen med noe som helst? Jeg vil si at det vi sitter igjen med, er viktig: gleden ved å komme over noe forunderlig, og erkjennelsen av at også forundringen har sin egen forunderlige historie. ■

Noter

- 1 Kiöping, *Een kort Beskriffning Uppå Trenne Resor och Peregrinationer, sampt Konungariket Japan*, kap. 48 (Min oversettelse).
- 2 Jfr. Nils Mattsson Kiöping, *Nils Mattsson Kiöpings självbiografi* og Almqvist, «Nils Matsson Kiöping och hans mecenat».
- 3 Den viktigste studien av Hereford-kartet er Westrem, *The Hereford Map*. Se også Hoogvliet, «Animals in Context».
- 4 Sir John Mandeville, *Mandeville's Travels*, s. 134.
- 5 Se Lestringant, *Cannibals*.
- 6 Se Gillies, *Shakespeare and the Geography of Difference*.
- 7 Se Park og Daston, «Unnatural Conceptions».
- 8 Sir Walter Raleigh, *The Discovery of the large, rich and beautiful empire of Guiana*, s. 85.
- 9 Herodot, *Historie*, bok 4, kap. 191; Plinius d.e., *Natural History*, bok 5, kap. 44. Raleigh refererer eksplisitt til Mandeville, og sier at Mandevilles beretninger lenge har vært regnet som «fables», men at de nå må kunne revurderes (Sir Walter Raleigh, *The Discovery of the large, rich and beautiful empire of Guiana*, s. 86, jfr. Sir John Mandeville, *Mandeville's Travels*, s. 145.) Det er interessant her at Mandeville knytter de hodeløse til etterkommerne av Noahs sønn Kam, som i tillegg var det etymologiske opphavet til mongolenes herskertittel Khan. Troen på en forbindelse mellom Khan og kannibal har også vært fremhevet som en avgjørende del av den helt tidlige europeiske troen på at det levde kannibaler på de vestindiske øyene. Jfr. Lestringant, *Cannibals*.
- 10 Jfr. Her for eksempel Greenblatt, *Marvellous Possessions*, Gillies, *Shakespeare and the Geography of Difference*, Sell, *Rhetoric and Wonder* og Oldenburg, «Headless in America».
- 11 Se Almqvist, «Nils Matsson Kiöping och hans mecenat».

Litteratur- og kildeliste

Almqvist, Sven. «Nils Matsson Kiöping och hans mecenat» i *Lychnos, Lärdomshistoriska Samfundets årsbok* 1965–66. Uppsala 1966.

Gillies, John. *Shakespeare and the Geography of Difference*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Greenblatt, Stephen. *Marvellous Possessions: The Wonder of the New World*. The University of Chicago Press, Chicago, 1991.

Herodot, *Historie* (ca. 420 f.Kr.)
De norske Bokklubbene, Oslo, 2004.

Hoogvliet, Margriet. «Animals in Context: Beasts on the Hereford Map and Medieval Natural History», i P.D.A. Harvey, *The Hereford World Map: Medieval World Maps and their Contexts*. The British Library, London, 2006, ss. 137-152.

Sir John Mandeville. *The Travels of Sir John Mandeville* (ca. 1350). Penguin, Harmondsworth, Penguin, 2005.

Lestringant, Frank. *Cannibals: The Discovery and Representation of the Cannibal from Columbus to Jules Verne*. Polity Press, Los Angeles, 1997.

Nils Matsson Kiöping. *Nils Matsson Kiöpings självbiografi för åren 1647–1658* i Samuel Loenbom (red.), *Anecdoter om namnkunniga och märkvärdiga svenska män*. Carlbohm, Stockholm, 1773, b. 2, s. 25–40.
Tilgjengelig på <http://www.algonet.se/-arador/nmkbiografi.html>

Nils Matsson Kiöping. *Een kort Beskriffning Uppå Trenne Resor och Peregrinationer, sampt Konungariket Japan*. Johann Kankel, Visingsö, 1667.
Tilgjengelig på <http://www.algonet.se/-arador/nmk1667.html>

Oldenburg, Scott. «Headless in America: The Imperial Logic of Acephalism» i Helen Ostovich, Mary V. Silcox og Graham Roebuck (red.), *The Mysterious and the Foreign in Early Modern England*. Associated University Press, Cranbury, N.J., 2008.

Park, Katharine, og Lorraine Daston. «Unnatural Conceptions: The Study of Monsters in Sixteenth- and Seventeenth-Century France and England» i *Past & Present* 92, 1981, ss. 20–54.

Plinius d.e. *Natural History: A Selection* (sent 70-t. e.Kr.). Penguin, Harmondsworth, 2004.

Sir Walter Raleigh. *The Discovery of the large, rich and beautiful empire of Guiana, with a relation of the great and golden city of Manoa (which the Spaniards call El Dorado), etc. performed in the year 1595* (1596). The Hakluyt Society, London, 1848.

Sell, Jonathan P.A. *Rhetoric and Wonder in English Travel Writing 1560–1613*. Ashgate, Aldershot, 2006.

Westrem, Scott D. *The Hereford Map: A Transcription and Translation of the Legends with Commentary*. Brepols, Turnhout, 2001. ■

«Blott til lyst»¹

Om hvorfor du bør kjenne et historisk sus når du en gang skal gå i Dronning Eufemias gate

HENRIETTE MIKKELSEN HOEL, MASTERSTUDENT I HISTORIE, UNIVERSITETET I OSLO

Oslo er i ferd med å utvikle en ny bydel, Bjørvika, som får en aveny oppkalt etter en norsk dronning fra middelalderen – Dronning Eufemias gate. Gaten blir 43 meter bred og 700 meter lang, den skal strekke seg fra Prinsens gate i vest til Bispegata i øst² og skal ferdigstilles i 2013.³ Eufemia er dermed igjen aktuell for Oslo og Norge, men hvem er egentlig denne dronningen som har gjort seg fortjent til å få en aveny oppkalt etter seg?

I januar hadde VG et fire siders oppslag om nye Bjørvika hvor de hevdet at du like godt kan lære deg navnet på den nye avenyen, og 26. januar 2011 skrev Yngve Kvistad en kommentar i VG om oppslaget. Her hevdet han at mange kan mye om dem de forskjellige gatene i Oslo er oppkalt etter, men det er få som i det hele tatt vet hvem dronning Eufemia var. Det kan han, og andre som hevder det samme, ha rett i. I utgangspunktet er det bare bruddstykker vi i dag vet sikkert om livet hennes. Derfor synes jeg det er spennende at jeg gjennom arbeidet med masteroppgaven min om «Dronning Eufemias politiske og kulturelle rolle i Norge» har mulighet til å lete etter kilder som omtaler henne og hennes omverden, samt at jeg bruker kilder fra Rügen og Nord-Tyskland som tidligere har blitt lite brukt i Norge, for så å plassere disse i en kontekst, slik at vi kan si mer om denne for en del ukjente dronningen.

En fyrstedatter fra Rügen

Eufemia giftet seg med Håkon V Magnusson⁴ på vårparten i 1299, og ble dronning av Norge samme år. Med det fikk Norge den første tyskfødte kvinnen som ble kronet til dronning. Eufemia var rügisk fyrstedatter, og ble født omkring 1280.⁵ Hun var oppkalt etter farmoren sin, Eufemia, som var gift med fyrst Jaromar II av Rügen, men hun døde i 1270, altså før den kommende norske dronningen ble født. Faren hennes var fyrst Vitslav II⁶ av Rügen. Han var en viktig brikke i det europeiske stormaktspelet på 1200-tallet, og frem til sin død i 1302.⁷

Det har vært diskutert hvem faren til Eufemia egentlig var. Peter Andreas Munch baserte seg på islandske årbøker og en senere tysk krønike som hevdet at Vitslav var Eufemias morfar. Faren hennes skal i følge disse kildene ha vært grev Günther av Arnstein og Lindow – og av Ruppín, men hun skal angivelig ha vokst opp hos morfaren sin,

Vitslav II av Rügen. Munchs tolkninger har gjort seg gjeldende lenge, og flere holder fortsatt på disse. Blant de som gjør det er Nils Petter Thuesen og Steinar Imsen. I *Norges dronninger gjennom 1000 år* omtaler Nils Petter Thuesen Eufemia som *Eufemia av Ruppín*, mens Steinar Imsen omtaler Eufemia som *Eufemia av Arnstein og Ruppín i Våre dronninger*. I boka *Alv Erlingsson* av Tore Skeie kan vi i epilogen lese om Eufemia. Også Skeie baserer seg på P.A. Munchs tolkninger når han omtaler Eufemia som Vitslavs barnebarn. I dag kan vi se vekk fra P.A. Munchs antagelser, siden rügiske dokumenter oppgir Vitslav II som Eufemias far. Disse dokumentene er samtidige og nærmere Vitslav II og Eufemia geografisk, noe som gjør dem mer troverdige enn de Munch baserte seg på. Moren til Eufemia var Agnes av Braunschweig-Lüneburg. Hun ble født ca 1245, og var datter av Otto I, den første hertug av Braunschweig-Lüneburg, og Mathilda av Brandenburg.⁸

Giftemålet mellom Eufemia og Håkon (1270–1319), som på dette tidspunktet fortsatt var hertug, ble bestemt på et forliksmøte i Stralsund høsten 1298 hvor Vitslav II selv deltok som garant, og bryllupet ble holdt i Oslo på vårparten 1299.⁹ Bakgrunnen for ekteskapet var storpolitisk, og det signaliserte en ny kurs i utenrikspolitikken. Norge hadde lenge vært i konflikt med Danmark, og Vitslav II var alliert med den danske kongen. Fyrsten av Rügen var involvert i politikken med hansabyene, som Norge også hadde hatt konflikter med. Kanskje følte han at støtten fra dansk kongen Erik Menved i stridighetene mot hansabyene og Den tyske orden i Øst-Pommern var mindre enn ønsket da han vendte seg mot Norge for å danne en allianse. Det endte som nevnt med et giftemål, en oppsiktsvekkende allianse mellom Norge og Rügen, som kunne endre maktbalansen i trekantdramaet mellom Norge, Danmark og hansabyene.¹⁰

Med seg inn i ekteskapet fikk Eufemia 3000 mark i kølnsk vekt fra Vitslav II, og disse gikk hovedsakelig til å sikre og fremme norske interesser i Danmark. Håkon ga sin hustru en fast inntekt på 1200 mark i morgengave, samt Bygdøy ved Oslo med alle tilhørende rettigheter.¹¹ 15. juli 1299 døde kong Eirik II uten en sønn til å arve tronen. Det førte til at Håkon, hertug av Norge med hovedsetet sitt i Oslo, ble Norges konge, og Eufemia ble dronning nesten med en gang hun kom til Norge. Kroningen fant antageligvis sted i Oslo 1. november.¹² Dette var siste gang en dronning ble kronet i Norge på flere hundre år. Som konge fortsatte Håkon V å ha hovedsetet sitt i Oslo, noe som gjorde at også Eufemia fikk en sterk tilknytning til middelalderbyen.

Eufemias tid som dronning

Det er noen hendelser vi med sikkerhet kan knytte opp mot Eufemias tid i Norge. Vi vet at hun deltok i leidangstoget til Håkon V i 1300, og at hun på denne turen den 22. juni signerte et gave- og privilegiebrev som ble utstedt til Mariakirken i Oslo. Den ene delen av kirografen ble oppbevart «i Akersnes».¹³ Med det kan man trekke slutningen at byggingen av borgen oppført på Akersneset (i dag Akershus slott) under Håkon V var kommet så langt i juni 1300 at borgen var sterk nok til å kunne fungere som kongelig arkiv.¹⁴

Vi vet også at dronning Eufemia var til stede i Jonskirken i Bergen desember 1305 sammen med Håkon V og enkedronning Isabella, da Arne Sigurdsson ble vigslet til ny biskop av Bergen.¹⁵ Ved denne anledningen signerte 16 geistlige og verdslige herrer et vitnebrev hvor de lovet å respektere kongens bestemmelser vedrørende dronningens underhold, og i 1307 kunngjorde domkapitlet i Nidaros at det til gjengjeld for Håkon Vs velvilje og gaver, skulle leses sjelemesse til evig tid for han og dronning Eufemia på dødsdagene deres.¹⁶

I middelalderen var kvinnes fremste oppgave, i tillegg til å danne allianser gjennom ekteskap, å føde barn - og aller helst skulle det være sønner. Dette gjaldt også dronningene. Eufemia og Håkon fikk bare ett barn sammen, datteren Ingebjørg Håkonsdatter (1301–1361). Fra før hadde Håkon en datter som het Agnes. Da Ingebjørg var ett år gammel ble hun trolovet med hertug Erik av Sverige som var broren til hertug Valdemar av Finland og kong Birger av Sverige. Alle tre var sønner av Magnus Ladulås av Sverige. Trolovelsen ble bestemt i Elvesysle på Mikkelmesse i 1302 da det ble inngått en freds- og forbundstraktat mellom kong Håkon av Norge og kong Birger av Sverige. Som en del av avtalen ble Ingebjørg Håkonsdatter festet bort til hertug Erik.¹⁷ Ved dette møtet var også fyrst Vitslav II til stede, noe han også var ved julefeiringen i Oslo i 1302. Under dette oppholdet døde Vitslav II, og han ble gravlagt i Mariakirken i Oslo.¹⁸ Fortsatt er han den eneste utenlandske stormann som er gravlagt i Norge.

Ved julefeiringen i 1302 var også hertug Erik til stede ved hoffet i Oslo. I den anledning var det en markering av det kommende giftemålet, og hertugen fikk hilse på sin vordende brud. Hertug Erik, kong Håkon V og dronning Eufemias fremtidige svigersønn, har blitt fremstilt på ulikt vis. Halvdan Koht beskriver ham slik:

*Denne hertog Erik er rett ein type på ein vyrlaus adelsmann frå dei dagane, ein kar som berre tenkte på makt og ære for seg sjølv, og som for den skuld korkje brydde seg um ord eller lov eller skyldskapsband.*¹⁹

Koht beskriver altså hertugen som en kynisk mann som bare tenker på egen vinning, men *Erikskrönikan*²⁰ derimot beskriver hertugen med helt andre ord. Krøniken beskriver hertug Erik som en mann som levde opp til ridderidealene – han var fryktløs, men likevel mild og ærbødig, og behandlet kvinnene galant. *Erikskrönikan* forteller også om forholdet mellom dronning Eufemia og hertugen. Den forteller at Eufemia tok godt imot hertugen, og at de hadde et nært forhold – så nært at dronningen la inn gode ord for ham til kongen.²¹ *Erikskrönikan* beskriver Eufemias mottakelse av hertugen ved julebesøket i 1302 slik:

*Tha gik han tiit som drotningen war
Med tukt som honom til retta baar.
Hon utfik han wel som hon wel kunne
Med söth ordh ok rödhom munne,
The affhiertans kerlek gingo.*²²

Kildene sier ikke mye om Håkon Vs personlige forhold til hertug Erik, men ved å lese dem kan man i hvert fall danne seg et bilde av hva han mente om hertugen basert på utenrikspolitikken. De politiske forholdene i Sverige var preget av konflikter, og hertugen var en av hovedaktørene i det politiske spillet som foregikk. Han kom i strid med broren sin, kong Birger av Sverige, og i 1304 måtte han rømme til Norge. I 1307, da Ingebjørg var seks år gammel, yttret hertug Erik ønsket om å gifte seg med henne. Da sa Håkon V nei, og i 1308 ble avtalen mellom dem brutt.²³

Etter store konflikter mellom kong Håkon og hertug Erik, kom hertugen til Oslo våren 1310, og det ble fred mellom partene.²⁴ Og igjen ble det inngått avtale om giftemål mellom prinsesse Ingebjørg og hertug Erik. Eufemia skal ha vært svært fornøyd med det kommende giftemålet mellom hertug Erik og datteren Ingebjørg, siden hun i følge *Erikskrönikan* støttet hertugen og angivelig var en pådriver for giftemålet. Eufemia selv fikk aldri oppleve bryllupet og festen som ble holdt i borgen på Akersneset på Mikkelmesse 29. september 1312.²⁵ Dronning Eufemia døde 1. mai 1312, og ble gravlagt i Mariakirken i Oslo. I dag er hennes levninger gravlagt på Akershus slott. ➤

Eufemiavisene

Selv om det ikke er mange kilder som kan fortelle i detalj om Eufemias liv, etterlot Eufemia seg en viktig kulturarv som *også* kan ha fungert som et diplomatisk hjelpemiddel. De som kjenner til Eufemia knytter henne gjerne opp mot *Eufemiavisene*. *Eufemiavisene* er tre episke verseromaner dronning Eufemia var oppdragsgiver for å få oversatt – *Hertug Frederik av Normandie*, *Yvain Løveridderen* og *Flores og Blancheflor*. I Eufemias tid som dronning blomstret det norske hoffet, og det ble blant annet beriket med fransk-tyske ridderlitteraturtradisjoner. Eufemia hadde vokst opp i et miljø hvor ridderlitteraturen ble dyrket, og mye tyder på at det påvirket henne som dronning i Norge – blant annet at hun fikk oversatt disse tre ridderromanene fra fransk og tysk.

Motiv og tidspunkt for oversettelsene strides både historikere og filologer om. Samtlige av *Eufemiavisene* ble oversatt til svensk etter Eufemias ønske, men antageligvis ble de først oversatt til østnorsk og deretter til svensk. En versjon av *Yvain* og trolig også *Flores og Blancheflor* forelå allerede på norrønt, men disse ble antageligvis bearbeidet og modernisert i forbindelse med Eufemias prosjekt.²⁶ *Yvain Løveridderen* og *Hertug Frederik av Normandie* springer ut av Artur-diktningen, og heltene i begge romanene beveger seg i fransk-keltisk land. *Yvain Løveridderen* dyrker heltemotet, *Hertug Frederik av Normandie* det dristige og burleske, mens *Flores og Blancheflor* er en kjærlighetshistorie hvor den ekte kjærligheten seirer til slutt. Eufemias oversettelsesprosjekt settes gjerne i sammenheng med giftemålet mellom datteren Ingebjørg og hertug Erik. P.A. Munch mente oversettelsene kan ha bli gjort for å hedre den kommende svigersønnen, og for å pleie det i en periode skrantende forholdet mellom hertugen og Håkon V.²⁷

Samtlige av *Eufemiavisene* har epiloger som forteller om Eufemia som oppdragsgiver og årstall for oversettelsene. *Yvain Løveridderen* dateres til 1303 og settes i sammenheng med markeringen av det kommende giftemålet, *Hertug Frederik av Normandie* til 1308 og *Flores og Blancheflor* til 1312 som settes i sammenheng med bryllupet som snart var i vente. Dette er riktignok ikke uproblematisk, og spesielt gjelder dette ridderromanen *Hertug Frederik av Normandie*. Ingen av originalmanuskriptene fra dronning Eufemias tid er bevart – bare senere avskrifter. Det er bevart syv manuskripter av *Hertug Frederik av Normandie*,

men her er det ikke enighet om datering av originaloversettelsen.²⁸

Narve Bjørge skriver i presentasjonen av Eufemia i *Norges konger og dronninger* at «det er neppe tvil om at Eufemia var ein romantisk beundrar av hertug Erik», og han hevder også at den åpenbare beundringen hun hadde for hertug Erik var en sterk medvirkende grunn til oversettelsesarbeidet.²⁹ Var motivet for oversettelsene så enkelt? Eufemia

kom fra en familie hvor litterære interesser stod sterkt. På slutten av 1200-tallet reiste minnesangere rundt til fyrstehoffene i Tyskland, og blant dem som diktet sanger om hofflivet, finner vi fyrst Vitslav III av Rügen. Han var Eufemias storebror, og i alt 27 av sangene hans er bevart.³⁰ Antageligvis underholdt han med disse sangene på festligheter på slottene i Hertzburg og Barth. Etter alt å dømme brakte Eufemia med seg denne litterære interessen til Norge, og kanskje hadde hun tanker om

å videreføre noen av Håkon IV Håkonssons arbeid med å oversette utenlandsk høvisk litteratur til norrønt.³¹

Kanskje tenkte hun også på Ingebjørgs fremtid da hun fikk de tre ridderromanene oversatt til svensk - i hvert fall hvis dateringene 1303, 1308 og 1312 stemmer. Med et giftemål med den svenske hertugen ville Ingebjørg forlate det norske hoffet til fordel for et liv i Sverige. I følge William Layher³² kan det hende Eufemia fikk *Eufemiavisene* oversatt for å sikre Ingebjørgs fremtid. Ikke bare hedret og pleiet hun forholdet til sin kommende svigersønn med oversettelsene, men hun brakte også en viktig kulturarv til Sverige med *Eufemiavisene*, noe som kunne gjøre det lettere for Ingebjørg å posisjonere seg i sitt nye hjemland dersom hun ønsket å videreføre den litterære arven fra moren.

Dronning Eufemias gate

Når Dronning Eufemias gate blir ferdigstilt vil den ligge i et område av Oslo Eufemia selv hadde nær tilknytning til, og avenyen blir altså oppkalt etter en dronning som hadde sterke litterære og kulturelle interesser – og kanskje politiske ambisjoner. Det vil den videre forskningen bidra til å gi svar på. Plasseringen av bygninger som skal gi rom for kulturell virksomhet i områdene rundt avenyen, passer godt med de kulturelle verdiene dronning Eufemia overførte i sin tid som Norges dronning. ■

Gravplate for kong Håkon V Magnusson og dronning Eufemia, fra Akershus slott. (Foto: Henriette Mikkelsen Hoel)

Noter

- 1 Helge Nordahls beskrivelse av fortellerens ambisjoner i *Hertug Frederik av Normandie* i innledning til nevnte verk utgitt i 1988.
- 2 <http://www.vegvesen.no/Vegprosjekter/Bjorvika/Bygatene/Dronning+Eufemias>. 5. oktober 2010
- 3 Verdens gang, 26. januar 2011
- 4 Sønnen til Magnus Lagabøte og Eirik II Magnussons yngre bror
- 5 Det opereres med forskjellige årstall for når Eufemia ble født, og nøyaktig årstall lar seg ikke gjøre å oppgi
- 6 Fyrstens navn er skrevet på ulike måter i både historiebøker og i *Regesta Norvegica*. Jeg har valgt å bruke Vitslav som en norsk form.
- 7 Hoel. «Eufemia – fyrstedatteren fra Rügen»
- 8 Hoel. «Eufemia – fyrstedatteren fra Rügen»
- 9 RN II 968
- 10 Hoel. «Eufemia – fyrstedatteren fra Rügen»
- 11 RN II 307
- 12 RN II 1013
- 13 RN II 1041
- 14 Tschudi-Madsen. *Akershus slott – vårt riksklenodium*, s. 10
- 15 RN III 304
- 16 RN III 428
- 17 RN III 56
- 18 RN III 66
- 19 Koht, *Våre dronninger*, s. 40
- 20 *Erikskrönikan* tar for seg Sveriges politiske historie fra 1229 til 1319, og er trolig skrevet på 1320-tallet. Krönikens historiske kildeverdi er omdiskutert, siden den antageligvis har en forfatter tilknyttet hertug Eriks nærmeste krets.
- 21 Hoel. «Eufemia – fyrstedatteren fra Rügen»
- 22 Sven-Bertil Jansson (red), *Erikskrönikan*, s. 90–91
- 23 Hoel. «Eufemia – fyrstedatteren fra Rügen»
- 24 RN III 642
- 25 Tschudi-Madsen. *Akershus slott – vårt riksklenodium*, s. 29.
- 26 Halvdan Koht, *Norske dronninger*, s. 42
- 27 Halvdan Koht, *Norske dronninger*, s. 43
- 28 Av disse er det to manuskripter som kan fortelle at oversettelsen av *Hertug Frederik av Normandie* fant sted på andre tidspunkt. Det kaster nytt lys på motiv for oversettelsene, og blant annet dette blir drøftet i masteroppgaven min som skrives ferdig høsten 2011.
- 29 Narve Bjørge, *Norges konger og dronninger*, s. 264–265
- 30 Barbara Garvey Seagrave og Wesley Thomas, *The Songs of the Minnesinger: Prince Wizlav of Rügen*.
- 31 Håkon IV fikk oversatt blant annet *Ereks saga* og *Parcevals saga*.
- 32 William Layher, *Queenship and Voice in Northern Medieval Europe*.

Kilde- og litteraturliste

- Berdal, Olaug og Helge Nordahl (oversettelse). *Flores og Blanchefflor*. Akershus Slotts Venner og Aschehoug, Oslo, 1985.
- Berdal, Olaug og Helge Nordahl (oversettelse). *Hertug Fredrik av Normandie*. Akershus Slotts Venner og Aschehoug, Oslo, 1988.
- Bjørge, Narve. «Eufemia». I *Norges konger og dronninger*. Jon Gunnar Arntzen (red). Aschehoug, Oslo, 2005.
- de Troyes, Chrétien. *Yvain Løveridderen*. Akershus Slotts Venner og Aschehoug, Oslo, 1986.
- Erikskrönikan* – redigering, innledning och kommentar Sven-Bertil Jansson. Tiden, Stockholm, 1987.
- Hoel, Henriette Mikkelsen. «Dronning Eufemia – fyrstedatteren fra Rügen». Artikkel fra www.middelaldernett.com Publisert 19. oktober 2010.
- Imsen, Steinar. *Våre dronninger: Fra Ragnhild Eriksdatter til Sonja*. Grøndahl og Dreyer, Oslo, 1991.
- Koht, Halvdan. *Norske dronninger*. Samlaget, Oslo, 1926.
- Layher, William. *Queenship and Voice in Medieval Northern Europe*. Palgrave Macmillian, New York, 2010.
- Regesta Norvegica*. Bind II 1264–1300. Sverre Bagge og Narve Fulsås (red). Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, 1978.
- Regesta Norvegica*. Bind III 1301–1319. Sverre Bagge og Arnved Nedkvitne (red). Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, 1983.
- Seagrave, Barbara Garvey og Wesley Thomas. *The Songs of The Minnesinger, Prince Wizlav of Rügen*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1967.
- Skeie, Tore. *Alv Erlingsson – Fortellingen om en adelsmanns undergang*. Spartacus, Oslo, 2009.
- Tschudi-Madsen, Stephan og Harald Moberg. *Akershus slott – vårt riksklenodium*. Aschehoug, Oslo, 1999.
- Thuesen, Nils Petter. *Norges dronninger gjennom tusen år*. Tiden, Oslo, 1991.

Norgeshistorie – en levende genre?

HANS JACOB ORNING, FØRSTEAMUENSIS I HISTORIE, HØGSKULEN I VOLDA

I år skal en ny norgeshistorie lanseres. Som redaktør og medforfatter av dette verket, vil jeg her reflektere litt om hvilke muligheter og begrensninger det ligger i å skrive innenfor denne genren. Diskusjonen konsentrerer seg om fire aspekter: stedet (Norge og andre fellesskap), tiden (fortiden som annerledes), tema (mennesket som politisk dyr) og metode (eksemplets makt).

Aschehoug forlag har et drøyt tiår etter at forrige norgeshistorie så dagens lys, tatt initiativ til å få skrevet et nytt verk.¹ Bakgrunnen fra forlagets side er grei nok: interessen for denne typen verk er stor, og den forrige norgeshistorien har nå utspilt sitt salgsmessige potensiale.² Men finnes det tungveiende *faglige* argumenter for å utgi en ny norgeshistorie så kort etter den siste? Det kan være grunn til å være skeptisk til dette. Omtalen av det nye tiåret vil volummessig nesten ikke merkes i et verk som skal ta for seg over tusen års historie – i dette verket vil det dreie seg om rundt 20 sider av totalt over tusen sider. Dessuten er det spesielt vanskelig å skrive om den aller nyeste tiden. Det siste bindet av forrige verk fikk til dels hard medfart i mediene for sine dystopiske avslutningsord.³ En historiker er ingen spåmann, og det er vanskelig å vurdere helt ferske begivenheter fra det distanserte perspektivet vi historikere liker å ha på fortiden.

Har det kommet ny forskning det siste tiåret som har kullkastet tidligere resultater i et så stort omfang at en nyskriving av norgeshistorien er nødvendig? Pendelen svinger. Mens dansketida for 10–15 år siden ble oppfattet mer «romantisk», og nasjonal identitet som en moderne oppfinnelse, er tendensen nå snarere å understreke utbyttingen i dansketida og vår nasjonale identitets dypere historiske røtter.⁴ De skiftende oppfatninger skyldes likevel ikke så mye at ny informasjon har kommet fram, som at helhetstolkningene har skiftet. Det samme kan trolig sies om de fleste feltene og periodene innenfor norsk historie: Det er vanskelig å peke på *enkeltfunn* som har endret det rådende bilde av fortida radikalt. Men også når det gjelder de mer helhetlige oppfatningene er det usikkert hvor mye som har forandret seg. Historikere liker sjelden å ta store ord som «paradigme» i sin munn. Paradigmeskifter hører til naturvitenskapene, mens vi i høyden vil snakke om «vendinger» og «retninger».

En vending som var sterk på 1990-tallet, da den forrige norgeshistorien ble skrevet, er det som ofte omtales som

den «postmodernistiske» eller «dekonstruktivistiske» vendingen. Mer faginternt var det vanligere å bruke merkelappen «ny kulturhistorie», riktignok gjerne i en noe bredere betydning som en brobygger mellom ytterpunktene. Debattene gikk høyt i historiemiljøet rundt spørsmålet om relativisme. Er det mulig å gripe fortida? Hvis ikke, er idealet om objektivitet ønskelig som mål? Eller er det bare en måte å tilsløre at vår kunnskap er situert? Ingen som praktiserte historie på 90-tallet kunne unngå å bli merket av disse spørsmålene. Reaksjonene var imidlertid nokså polariserte: Noen ble begeistret over den nye vendingen, mens andre var skeptiske og mente enten at lite var nytt med den (forkledd sosialhistorie), eller motsatt at det ville være helt umulig å være historiker dersom man skulle ta relativitetsspørsmålet på alvor. Det er ingen grunn til å gå i detalj om disse diskusjonene her. Min mening er at det til tross for tendenser til skyttergravskrig kom mye godt ut av disse debattene. Når de har stilnet på 2000-tallet, skyldes det mindre resignasjon, enn at mange av innsiktene fra den nye kulturhistorien er blitt innlemmet i historiefaget (om enn bare som metodologi, og ikke som teori, slik Erling Sandmo har hevdet).⁵

Leser man Aschehougs norgeshistorie, som ble skrevet midt oppi dette stridsnyet, er det imidlertid få spor etter disse debattene. Kanskje er det fordi historikeren i praksis må finne sitt perspektiv, og dermed frigjøre seg fra det mylderet av stemmer som preger historikerdebattene. Eller er det fordi genren norgeshistorie er uforenlig med de nye impulsene som kom fram i debattene? Det er lett å kritisere verk for hva de ikke er. Det kan også være urettferdig å kritisere den forrige norgeshistorien for ikke å tilhøre eller reflektere sin egen tids stemmer. Coveret på bindene, med sine forgylte vikingskip, er selvfølgelig et nærliggende ankepunkt, selv om det etter sigende skal ha vært forlaget som presset på for dette – dette var tross alt bare noen få år etter at vikingskipet hadde blitt bærende symbol (og arena) for De olympiske leker. Forordet i norgeshistorien trakk fram miljø- og kulturhistorie, folkets historie og den

globale historien som viktige perspektiver. Mange anmeldere påpekte at dette knapt var blitt fulgt opp i praksis.

Med slike lærdommer i bakhodet er det grunn til å spørre hvorfor en ny norgeshistorie skal se dagens lys. Som redaktør er jeg neppe den mest upartiske i dette spørsmålet, men rollen har også gitt meg god anledning til å reflektere over hva denne genren kan romme, og hva som er dens begrensninger. Jeg skal i tur og orden drøfte hvordan vi har tatt stilling til fire begrensninger som denne genren stiller: stedet, tiden, tema og tilnærming. Jeg vil legge mest vekt på eldre historie, der jeg har min faglige tilhørighet, og der noen av disse spørsmålene blir aller mest aktualisert. I og med at verket ennå ikke foreligger, finnes det ingen garanti for at dette er mer enn fagre og uforpliktende ord. Samsvaret mellom teori og praksis får det bli opp til leseren selv å trekke når verket foreligger.

Norge og andre fellesskap

En norgeshistorie har en gitt geografisk ramme: Norge. Det betyr ikke nødvendigvis at det er dagens Norge som setter grensene: Middelalderens Norge innbefattet til tider også Jemtland, Herjedalen, Båhuslen og vesterhavsøyene, samt deler av Nordkalotten (grensene var i lang tid vagt definerte). Sett ut fra et moderne ståsted er Norge en meningsfull enhet å skrive om. I kjølvannet av nasjonalstatens framvekst de siste par hundreår har nasjonen blitt en stadig mer avgrenset enhet, der mange prosesser løper sammen. I førmoderne historie er det et mer åpent spørsmål hvorvidt Norge er en slik avgrenset enhet det gir mening å skrive om. I danskertiden risikerer man å skrive om en periferi uten senter (som lå i København), og i tidlig middelalder/vikingtid og lenger tilbake er riksenheten så svak at det knapt gir mening om å omtale den som en viktig ingrediens i folks liv.

Hvordan skal man løse problemet med at Norge som en stedsmessig enhet først og fremst er blitt viktig de siste hundreår? Vår viktigste metode har vært å fokusere på ulike typer fellesskap. Det at vi skriver norgeshistorie betyr ikke at det bare er det nasjonale fellesskapet vi skal skrive om, for norgeshistorie handler om de menneskene som bodde i Norge. I og med at det er deres liv som står i sentrum, må vi ta utgangspunkt i hvilke fellesskap de opplevde som viktige til enhver tid.

De viktigste fellesskapene er de lokale. Folk preges av stedet de bor på og av menneskene de har rundt seg.⁶ 90 % av befolkningen i middelalderen var *búandi* – bønder, bofaste. I den grad de reiste, var det for å avhende eller skaffe seg varer som var viktige i husholdningen. Folk som virkelig reiste langt ble kalt *peregrini* – fremmede, som etter hvert ble betegnelsen på pilegrimer. Håvamål gav en idealisert framstilling av hvor gjestfritt fremmede skulle mottas – mer typisk var nok rettarbøtene som forteller om

gjensidig mistenksomhet mellom reisende og fastboende. En norgeshistorie må innreflektere det forholdet at folk flest gjennom det meste av historien har funnet sin viktigste mening i lokale fellesskap. I Norge vil det som oftest si i bygda. Menneskenes omgangskrets bestod av slektninger, venner, naboer, høvdinger, ombudsmenn for kirke og kongemakt, naturvesener og hellige menn og kvinner.

Fokuseringen på fellesskap innebærer ikke et premiss om at forholdet innad og mellom disse forløp problemfritt. Bygda var ingen idyll (like lite som den bare preges av «bygdedyret») – gnisninger og konflikter i lokalsamfunn kan vi spore så langt tilbake i tid som det finnes skriftlige kilder. Fellesskap forutsetter også at noen defineres som utenfor. Det kan dreie seg om omreisende, folk fra andre steder, eller etnisk ulike grupper – ordet «nordmann» ble første gang brukt for å avgrense dem fra «samer» (Ottars beretning). De lokale fellesskapene var heller ikke isolerte eller fullstendig selvforsynte. Fra langt tilbake har det foregått regional utveksling av varer, ideer og tjenester i Norge. Jakt, fiske og setring innebar bevegelser over større områder, og kontakt med flere mennesker. I tidlig nytid kan vi følge regionale handelsnettverk over lange distanser, men de følger ikke nasjonale grenser.

Det andre ytterpunktet er globale fellesskap. Det er lett å tenke at globalisering er et moderne fenomen, og det er utvilsomt riktig i den forstand at kommunikasjon og samhandling over lange avstander har økt drastisk de senere århundrer. Noen vil også mene at det ikke gir mening å snakke om en global dimensjon før 1492, da hele det amerikanske kontinentet var isolert fra Eurasia. Men menneskene levde også før dette i det de oppfattet som globale fellesskap. Middelalderkirkens mål var å være et universelt trosfellesskap. I det lengste ble en gjenforening med den østlige kirken forsøkt (det strandet i 1054), og helt fram til Luthers lære vant endelig gjennomslag midt på 1550-tallet, var den katolske kirkens mål å samle alle troende. Menneskene i middelalderen hadde til felles at de deltok i et universelt historisk drama som utspilte seg mellom syndefallet og dommedag. Kongekroniker kunne ha nasjonalistiske islett, men de ble satt inn i denne kristne, kronologiske rammen.

Også i det praktiske livet spilte det religiøse fellesskapet en toneangivende rolle. Menneskenes liv var styrt av kristendommen fra vugge til grav. Detaljerte bestemmelser om dåp fra gammelnorske lover forteller sitt tydelige språk om hvor viktig det var at nyfødte barn ble føyd inn i det kristne fellesskapet – som nyfødte var de særlig sårbare overfor djevelens påfunn. Derfor tillot Gulatingsloven at barn kunne døpes med smeltet snø eller med spytt, og til og med kvinner kunne døpe barn (kvinnelige prester har vel her sine eldste forgjengere). Det fantes omtrent 1000 kirker og 2000 geistlige i Norge i høymiddelalderen, hvilket vil si omtrent 200 personer på en prest. I dag har tallet ►

på prester sunket til rundt 1400, det vil si at det går 3000 mennesker på en prest.

Fellesskapet på mellomnivået – staten – har til sammenlikning økt sin andel fra ca. 300 ansatte i høymiddelalderen (ca. en per 1500) til 140 000 i dag (en av 30). Selv om slike tall kan tolkes på ulike måter, sier selve størrelsene noe om kirkens og statens rolle i middelalderen og i dag. Det er lett å projisere dagens stat bakover i tid, og norsk historieforskning er ofte blitt anklaget for å ha en utpreget «sekulær» holdning.⁷ Genren norgeshistorie gjør at en her stilles overfor et dilemma: Skal man bruke mest plass på de 300 statsansatte, på de 2000 kirkelig ansatte, eller på den øvrige befolkningen på rundt 400 000 mennesker i høymiddelalderen? Staten er likevel viktigere enn prosentandelen angir, for den klarte å gjøre seg gjeldende på en rekke felter, selv om dette før 1600-tallet primært skjedde gjennom å samarbeide med lokale organer og aktører.

Statsutviklingen danner derfor en rød tråd i den historiske utviklingen i Norge. Utfordringen i eldre tid er å få fram hovedtrekkene i denne utviklingen, samtidig som man tydeliggjør hvor relativt sett uviktig kongedømmet var for folk flest sammenliknet med andre fellesskap som de tok del i. Én måte å få fram dette på, er å skille tydeligere mellom den ideologiske og institusjonelle utviklingen av riksorganer på den ene siden, og folk flests hverdag – inkludert deres samrøre (og mangel på det) med kongelige og kirkelige representanter – på den andre. Det er av åpenbare kildemessige grunner vanskelig å se «historien nedenfra» i eldre tid, men det er mulig å komme et stykke på vei gjennom å ta utgangspunkt i det som var folks umiddelbare hverdag: At de måtte skaffe seg det de trengte selv, og at de måtte sørge for å ha venner og allierte i utrengsmål. Med et slikt utgangspunkt er det mulig å bruke brokker av informasjon fra ulike sammenhenger for å få et mer finkalibrert forhold mellom ulike faktorer som spilte inn i folks liv.

Fortiden som annerledes

Langsomt ble landet vårt eget var Sverre Steens fengende tittel på en serie radioprogrammer fra slutten av 1960-tallet, og etter hvert en bok, som ble allemannseie. Tittelen speiler en viktig forutsetning ikke bare for å skrive norsk historie, men også for historikere generelt: Vi er glade i utvikling, og helst den som befinner seg et sted mellom det abrupte brudd og den komplette stillstand. Middelalderhistorien har i Norge som i mange andre europeiske land spilt rollen som «spiren» eller «roten» til den senere utvikling (metaforbruk blir uunngåelig i slike tilfeller). Institusjoner som hirden og kongsrådet blir forløpere for byråkrati og regjering, ønsket om å sikre handel langs norskekysten er blitt lansert som en viktig årsak til den første norske rikssamlingen.

Norgeskart fra 1761 (Fra US. Library of Congress. Lisensiert via Wikimedia commons)

I Ernst Sars' norgeshistorie ble en lang linje trukket helt fra vikingtid til dagens samfunn. Senere norgeshistorier har ikke klart å skape tilsvarende synteser, dels fordi de er blitt skrevet av mange ulike forfattere, dels fordi de syntetiske ambisjoner etter krigen har blitt nedjustert til fordel for en mer «kritisk empirisk» tilnærming. Men tanken om at fortiden er både gjenkjennelig og begripelig, har likevel preget de historiske framstillingene. Knut Helle var redaktør for den forrige norgeshistorien, og skrev bindet om høymiddelalderen, som ble kritisert av mange for å gjøre Norge for «moderne».⁸ Nylig har Helle gått til felts mot det han oppfatter som for mye «annerledeshet» i norsk middelalderforskning, noe han ser som et resultat av for ukritisk bruk av antropologiske modeller på norsk materiale.⁹

Jeg mener denne kritikken er feilslått og at norsk middelalderforskning trenger mer, og ikke mindre, annerledeshet.¹⁰ Dette er dels inspirert av antropologiske undersøkelser, men også av mentalitetshistorien, som på 1970- og 80-tallet stod for en tenkning der materielle og åndelige forhold må sees i sammenheng, og at middelaldersamfunnet med sitt radikalt ulike materielle grunnlag fra dagens samfunn derfor måtte være preget av en radikalt annerledes mentalitet.

Gjennom mentalitetshistorien ble fortiden underliggjort, og vanlige menneskers tenkemåter gjort til gjenstand for forskning. Dette betydde et oppbrudd fra den politiske historien med sitt fokus på det øverste sjiktet av ledende menn og på konstitusjonelle spørsmål. Kanskje drev mentalitetshistorien sitt prosjekt for langt i motsatt retning –

det oppstod i hvert fall debatter om hvorvidt det var mulig å forstå og studere radikal annerledeshet, og noen mente begrepet mentalitet ble så deterministisk at menneskenes frihet – som var noe av det denne retningen ville gjenreise – forsvant i dragsuget. Senere retninger, som ny kulturhistorie og antropologisk historie, har myket opp i mentalitetsbegrepet og gjort menneskene til mer aktive aktører med større valgmuligheter, men like fullt holdt fast ved den annerledesheten som mentalitetshistorien introduserte.

Jeg vil bruke høymiddelalderdelen i den nye norgeshistorien som eksempel og utgangspunkt for en drøfting av hvordan ideen om fortidens annerledeshet kan inkorporeres i genren norgeshistorie. Dette har skjedd på to måter. Først har jeg framstilt statsutvikling i større grad enn tidligere som et eliteprosjekt med kirke og kongemakt i spissen, med mål om å transformere samfunnet. Det er ingen grunn til å betvile de politiske endringene historikerne har funnet i høymiddelalderen, men det kan være grunn til å stille spørsmål ved rekkevidden av dem. I og med at en norgeshistorie omhandler folkets historie, blir spørsmålet hva denne statsutviklingen innebar for folk flest. Betyr dette at kongemakten og kirken nå hadde oppnådd å bli de eneste beskytterne folk trengte i hverdagen? Selv om det neppe er noen som har ment at dette virkelig skjedde, er det få som har tatt konsekvensen av dette gjennom å undersøke begrensningene i de to sentraltmaktenes innvirkning på folks liv, og i forlengelsen av det – hvilke andre beskyttere folk hadde. Nettopp dette er et hovedtema i resten av høymiddelalderdelen, der jeg forsøker å se virkeligheten fra vanlige folks ståsted, med fokus på hvilke behov det var de hadde, og hvordan de søkte å få dem oppfylt.

I delen «Behovet for beskyttelse» diskuterer jeg folks forhold til verdslige og religiøse beskyttere (stormenn og helgener). En avgjørende måte middelaldermennesker skiller seg fra moderne mennesker på ligger i deres svake tiltro til deres egne muligheter til å påvirke omverdenen, og i at deres behov for beskyttelse ikke er dekt gjennom formelle ordninger (tilhørighet i en stat med definerte regler), men hele tiden må opprettes, vedlikeholdes, og om mulig forbedres. En følge av at verken kongemakten eller kirke hadde monopolisert voldsbruken eller beskyttelsesfunksjonen, var at folk kivet seg imellom om makt, prestisje og ære. Noen ganger resulterte dette i voldelige feider, som ofte blitt forstått som resultat av sammenbrudd av offentlig orden, og som uttrykk for vill og uhemmet ættehevn. Men aktørene i slike konflikter hadde en rekke valg for hvordan de skulle handle, og manøvrering og maktkamp var et vedvarende kjennetegn i lokalsamfunnene langt opp i tid, selv om det fantes en rekke bremsemekanismer som vanligvis trådte i kraft når konflikter eskalerte. En konsekvens av denne tilnærmingen til fortiden, som tar utgangspunkt i vanlige folks livsbetingelser, er at fortiden framstår som annerledes, man kunne gjerne sagt eksotisk.

Mennesket er et politisk dyr

Alle norgeshistorier før oss har hatt som mål å fortelle «vanlige folks» historie. Hva slags forutsetninger har vi for å gjøre dette noe bedre enn forgjengerne? Igjen er det snakk om kompromissets kunst: Det er – og bør være – umulig å skrive en norgeshistorie som *bare* handler om folket. Man trenger ikke være elitist for å innse at folk vanligvis blir styrt av et lite mindretall. Det betyr ikke at det bare er lederne som er interessante, eller at folket er totalt uegnet til å styre seg selv, men at «konger og kriger» har betydning for mer enn et lite segment av samfunnet.

George Iggers innevarslet allerede under de heftigste debattene om postmodernisme på 1990-tallet at det ville komme en reaksjon i form av en «return of politics».¹¹ Denne tilbakevendingen til politikken har imidlertid ikke betydd at den eldre konstitusjonelle og nasjonalt orienterte historieskrivningen har blitt reetablert. Politikk er noe langt mer enn konger og kriger. «Mennesket er et politisk dyr,» uttalte Aristoteles. De ønsker å gjøre det beste ut av de situasjonene de havner i. Men disse situasjonene er ikke like gjennom historien.

Det politiske spillet i middelalderen var i liten grad formalisert, og i den grad det var det, var det i forhold til helt andre regler enn de vi forbinder med en stat. Lengst i denne retningen har kanskje den «nykonstitusjonelle» tyske historikeren Gerd Althoff gått – det konstitusjonelle ligger i at et rammeverk omgir middelalderens politiske aktørers handlinger; det «nye» i at dette rammeverket består av storslåtte, offentlig regisserte tilstelninger, der partene gjennom ritualer framviser sin over- og underordning for omverdenen.¹² Althoff beskriver stater uten statlige institusjoner, men som til gjengjeld har et helt arsenal av ritualer ment å formidle den aura av respekt herskeren har krav på.¹³

Karakteristisk for denne nye, ofte antropologisk inspirerte tenkningen rundt politikk, er at politikk blir en langt mer kulturspesifikk aktivitet enn hos en tidligere generasjon historikere, som langt på vei sidestilte politikk med offentlige institusjoner og formelle posisjoner. Dette innebærer også at politikk blir et langt bredere begrep. I en viss forstand blir alle mennesker politiske vesener, ved at de alle manøvrerer i det politiske feltet de tilhører – det være seg lokalt, regionalt eller på nasjonalt nivå, med den hensikt å befeste eller forbedre sin stilling.¹⁴

Gevinsten ved å operere med et kulturspesifikt begrep om politikk er dermed at «vanlige mennesker» blir innlemmet i den store historien. De er politiske aktører på samme måte som kongene og krigsherrene er det, men på et annet og mer lokalt nivå. Menneskene overskuer ikke alle konsekvenser av sine handlinger, og de er underlagt begrensninger som gjør at de er langt fra å kunne handle fritt. Like fullt er det deres handlinger som danner grunnlag for den historiske utviklingen, og det at de ikke har full frihet eller ►

oversikt innebærer ikke motsatt at de er bundet og uten mulighet til å påvirke historiens gang. Harald Hårfagres samling av Norge var resultat av en mange århundrer lang prosess der høvdinger hadde kivet med hverandre om herredømme langs kysten av Vestlandet. Når han lyktes, var det imidlertid ikke bare fordi han fulgte i fotsporene til og gjorde det samme som mange andre høvdinger før ham, men også fordi han var enda dyktigere enn dem i dette maktpillet. Ville Norge blitt samlet uten Harald Hårfagre?

Eksemplets makt

Denne nye norgeshistorien befinner seg i en velkjent løype, som er gått opp av mange lyse(re) hoder før oss. Vi kunne som Bernard av Chartres på 1100-tallet forsvart våre handlinger med at selv om vi bare er dverger sammenliknet med fortidens giganter, så står vi tross alt på skuldrene deres slik at vi kan se lenger enn dem. Men vi er også dverger på det viset at vår norgeshistorie bare blir en brøkdel i volum av de tidligere verkene. Aschehougs forrige norgeshistorie var på 12 tykke bind, vår blir på fire langt kortere bind.¹⁵ Det kortere omfanget gir oss noen fordeler sammenliknet med tidligere flerbindsverk. Vi er tre og ikke 12 eller 15 forfattere, og det betyr at vi har kunnet arbeide tettere for å skape en felles plattform, og sikre at dette følges opp av hver enkelt.

Det mindre omfanget gir oss større mulighet til å velge ut og følge noen lange linjer. Folks grunnleggende materielle hverdag forandret seg ikke radikalt før på 1800-tallet. Den var ikke uforanderlig – vekslende ressurspress og krav fra øvrigheten, økende integrasjon i økonomiske nettverk, samt regionale variasjoner spilte inn, men disse endringene blir likevel småtterier sammenliknet med følgene av moderniseringen på 1800-tallet. Denne lokale konteksten trenger ikke beskrives på nytt hver gang. Med tre forfattere blir det dermed mulig å foreta en finere kalibrering av forholdet mellom kontinuitet og forandring i hver enkelt periode og over de riktig lange tidsspenn, slik at ikke hvert bind tegner en utvikling fra start til mål, før så neste forfatter starter på null igjen.

Det begrensede omfanget stiller oss imidlertid overfor større utfordringer. En norgeshistorie er i utgangspunktet en syntetisert framstilling, og i dette tilfellet blir kravet til utvalgelse enda strengere. Vi kunne ha valgt osthøvelprinsippet – litt om alt, men vi endte i stedet med den motsatte tilnærmingen – mye om litt, gjennom å finne fram til de gode eksemplene. Samtidig har vi ambisjoner om å skrive en sammenhengende historie, der eksemplene settes inn i en bredere historisk kontekst. Den store utfordringen blir å knytte forbindelsen mellom det spesifikke og generelle. Kan eksemplet bære en så tung bør?

I 1743 satte den dansk-norske kongen i gang en større kartlegging av ressurser og produksjon i Norge, der pre-

ster og amtmenn fikk i oppgave å besvare etter beste evne 43 spørsmål om historie, skikker, topografi og næringsliv i sine sogn og amt. Hundrevis av rapporter innsendt fra hele landet er bevart, og de gir et unikt bilde av landet på dette tidspunktet.¹⁶ Hvordan formidle et slikt omfattende materiale på så liten plass som vi har til rådighet? Én løsning er å gjengi et statistisk tverrsnitt av svarene, slik at de til sammen gir et helhetsbilde av landets ressurser og aktiviteter. Slik var tallene ment å brukes, og slik blir de også brukt i vår framstilling.

Men innrapporteringene kan fortelle mer – de kan fortelle om enkeltsogn, ja endog om enkeltmennesker, som presten Hannibal Hammer på Gran på Hadeland, som niti-dig skrev ned sine observasjoner om sognet og sognebarna. Ved å gå løs på de bitte små og trivielle detaljene sammen med Hannibal, som for eksempel alle fuglene folk jaktet på – tiur og røy, orrhane og orrhøne, rype, gjerpe, skogsduer og alskens kramsfugler, og dessuten gråtrost, svarttrost, måltrost, sidensvans, myrsnipen, gråspurv og gulspurv; eller hvordan de kurerte sykdom – et barkavkok blandet med furu- og granknopper, multer og karse ble inntatt for å forhindre skjorbuk, og tørket geiteblod fra en hvit bukk blandet i øl for å unngå lungebetennelse, kan man – tror jeg – komme menneskene nærmere inn på livet enn dersom vi bare kort nevner hovedtrekkene i hans beskrivelse.

På den måten blir Hannibal Hammer et *eksempel* på en mye bredere prosess. Alle var ikke like samvittighetsfulle som ham, og ingen hadde akkurat det samme å fortelle som ham – både næringsgrunnlag og observasjonsevne varierte fra sted til sted og person til person. Men sett i lys av de over 250 årene som skiller Hannibal fra oss, blir han likevel representativ for flere enn seg selv, ved at han framstår som ett av de mange hjulene som holdt samfunnet i gang, og som en av brobyggerne mellom de sentrale myndighetene og menneskene rundt om i landet. Hannibal Hammer er en statstjener som i sin rutinemessige pliktfølelse utfører et arbeid vi kjenner igjen, med en nidkjærhet vi kunne ønsket oss – men i en aktivitet som er så tidsbundet at vi uvilkårlig ser århundrenes gang passere i ett stort jafs forbi oss. Mange har kanskje vært i Søsterkirken som Hannibal reklamerer stolt for overfor kongen, men de færreste av oss har jaktet på sidensvans, myrsnipen eller gråspurv – verken i hadelandske eller andre skoger – for å sikre oss til livets opphold.

Det er også en mer pragmatisk grunn til å bruke eksempler: De lever opp framstillingen. Det er ikke akkurat god tone i historikerkretser å vise til Karsten Alnæs' *Historien om Norge* som et ideal etter plagiatstriden som oppstod rundt verket. Mye kan sies om kildebruken, men som historikere tror jeg vi har mye å lære av skjønnlitterære forfattere når det gjelder det framstillingstekniske. Fra vi får våre første oppgaver ved universitetet lærer vi opp til å skrive «akademisk». For menigmann ville nok en mer

treffende betegnelse være «kjedelig». Monotoni er en akademisk dyd. Å skrive akademisk innebærer å analysere og syntetisere, men alltid i det samme stilleiet. Blant historikere har det riktignok vært en tradisjon for å skrive underholdende – med Sverre Steen som en typisk eksponent. Én ting jeg mener vi kan lære av Karsten Alnæs, er variasjon i bruk av virkemidler. En framstilling som veksler mellom det generelle og det helt spesifikke er ikke en vinglete framstilling, men en levende framstilling.

Å bruke eksempler innebærer også at utviklingen åpnes, ved at menneskers avgjørende rolle i den historiske utvikling går tydelig fram. På den måten kan man unngå det Pierre Bourdieu omtalte som «the retrospective illusion of finality». En viktig grunn til at Harald Hårfagres rikssamling i det hele tatt ble en viktig hendelse, var at Knut den mektige døde i 1035. Før det var Norge på god vei til å bli del av det danske riket, og i så fall ville Harald Hårfagres innsats trolig blitt marginalisert av herskerne og skjøvet ut av det kollektive minnet. Men da Knut døde var ingen av hans sønner i stand til å ta over hans rike, og en kult rundt Olav Haraldsson og det norske kongedynastiet dannet utgangspunkt for en «gjenreisning» av det norske kongedynastiet, med Hårfagre som stamfar.

Som historikere vet vi hvordan det gikk. Og det er alltid en grunn til at det går som det går. Dette gir oss en fordel sett i forhold til de som levde midt i stridsgnyet og verken kunne overskue konsekvensene av egne handlinger eller forutse samfunnets videre gang. Samtidig bør vi vokte oss for å innta for store doser av etterpåklokskap. En forklaring som får alle bitene til å falle på plass er intellektuelt tilfredsstillende, men risikerer å utviske de løse trådene, blindsporene og de små marginene som noen ganger styrer historiens gang – og dertil de dilemmaene og krisene mennesker før oss har gjennomlevd. Slik kan den bli en vakker maske, som kamuflerer det virkelige liv.

Samfunnsoppdraget

I de senere årtier har den økte «fagliggjøringen» i historiefaget (det Kåre Lunden i forrige nummer av *Fortid* mener kan lede til innavlsdepresjon) økt avstanden til det allmenne publikum. Derfor ser vi at ikke-historikere – forfattere, journalister, tegneseriemakere og andre – i økende grad tar over markedet for populærhistorie. Kanskje er det slik utviklingen uvilkarlig går med økende spesialisering, kanskje er det også en ufarlig utvikling (det akademiske publiseringssystemet har som kjent ingen kategori for popularisering, bare for «vitenskapelig» produksjon). Men vi har et samfunnsoppdrag også, og i disse «Hjernevask»-tider kan det muligens være greit å være føre var. For å sitere Lunden i *Fortid*: «Samfunnet betaler jo en professor for at han skal utvikle kunnskap om et bestemt felt. Da kan en si at samfunnet bør få noe tilbake.»

Francis Sejersted skilte som kjent mellom historiens bekreftende og befriende funksjon. Langs denne skalaen er det liten tvil om at genren norgeshistorie ofte har ligget nokså nær den bekreftende enden av spekteret. Gjennom en norgeshistorie forventer vi å få en nøkkel til moderne norsk identitet, der norskheten strekkes bakover i tid forbi den danske firehundreårsnatten og tilbake til middelalderen. Dette er en rolle norsk historie, og særlig middelalderhistorie, ikke har så mye lenger i faglige kretser, men blant folk flest er dette fremdeles viktig. Noe av dette er veldig flott – de hundrevis av spel rundt om i Norge vitner om hvor viktig historien er for å skape lokal og regional identitet i lokalsamfunn som ofte står i en utsatt posisjon. Men en historisk legitimering av norsk identitet har også blitt trukket inn i mange innvandringsdebatter, der «det norske» er blitt satt opp som en enhetlig størrelse, som kan kontrasteres med andre kulturer.¹⁷ Denne form for nasjonal selvefeiring er det lite grunn til å applaudere, verken realhistorisk eller ideologisk. En viktig måte å motvirke det på, er å eksotisere vår historie, og gjøre den *mer* annerledes enn vår tid, men samtidig *mindre* annerledes enn andres fortid. ■

Noter

- 1 Verket skal være i fire bind, og er skrevet av Hans Jacob Orning, Magne Njåstad og May-Brith Ohman Nielsen. Orning er redaktør for verket.
- 2 Den forrige norgeshistorien i tolv bind kom ut i årene 1995–98. I 2005 kom verket i pocketutgave. Verket har vært en stor salgssuksess, med over 20 000 solgte sett.
- 3 Jfr. Harald Stanghelles anmeldelse av Edgeir Benums bind i *Dagbladet* 27. februar 1998.
- 4 Jfr. Øystein Rians «kuvending», elegant formulert i hans hyllest til sin tidligere meningsmotstander Kåre Lunden i siste nummer av *Historikeren* (4-2010).
- 5 Erling Sandmo, «Hvordan det egentlig var».
- 6 Prosjektet om innvandringshistorie imøtegikk myten om at det førmoderne samfunnet var stillestående og immobilt. Dette er vesentlige innsikter for å røske opp i fordommer om at det bare er de siste par hundreår at nordmenn har deltatt i samhandling og utveksling med utlandet. Men utstrakt reising er likevel et moderne fenomen.
- 7 Bagge, «Udsigt og innhogg. 150 års forskning om eldre norsk historie». Typisk i så måte er at lærebøker i historie bruker mange ganger så stor plass på statsapparatet som på det kirkelige (et unntak her er Jón Viðar Sigurðsson's norgeshistorie).
- 8 Helles bind fikk nokså kritiske anmeldelser av Sverre Bagge (*Historisk tidsskrift*), Steinar Imsen (*Kritikkjournalen*), Hans Jacob Orning (*Middelalderforum*); og mest kritisk av Bjørn Qviller (*Agora*).
- 9 Knut Helle, «Den primitivistiske vendingen i norsk historisk middelalderforskning».
- 10 Orning, «Norsk middelalder i et antropologisk perspektiv. Svar til Knut Helle».
- 11 Georg G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century*, s. 138.
- 12 Althoff har beskrevet dette i flere bøker, som *Verwandte, Freunde und Getreue: Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter* og *Spielregeln der Politik im Mittelalter: Kommunikation in Frieden und Fehde*. Betegnelsen "nykonstitusjonell" har han fått av kollegaen Johannes Fried.
- 13 Althoffs kollega Timothy Reuter mener Det tysk-romerske riket liknet Clifford Geertz' Bali mer enn den samtidige anglonormanske staten, og kan sees som en slags ekspressiv stat i kontrast til den byråkratiske, weberianske staten, som senere skulle bli dominerende i Europa («*Regemque, quem in Francia pene perdidit, in patria magnifice recepit*»). Reuter representerer en mer antropologisk inspirert historieskrivning, som særlig har hatt nedslag i fransk historie (jfr. W. C. Brown og P. Gorecki (red.): *Conflict in Medieval Europe*).
- 14 Typisk i så måte er det nye synet på feider. Mens feider tidligere ble sett som sammenbrudd i den sosiale orden, fordi de var preget av vold og villkårlighet, ser en nyere generasjon historikere slike konflikter som et helt sentralt politisk fenomen, som framfor alt er et virkemiddel aktører involverer seg i for å nå politiske mål.
- 15 Jeg kan rope at det har vært mange runder om dette. Opprinnelig skulle vi skrive en ettbinds norgeshistorie. Senere ble det utvidet til to og nå fire bind, uten at tekstmengden er blitt radikalt utvidet. Sammenlagt blir det et verk på rundt 1000 sider.
- 16 Eksemplet brukes av Magne Njåstad i hans del om perioden 1700–1840.
- 17 I et slikt øyemed er for eksempel den norske middelalderstaten blitt framhevet som en human og rettferdig forløper for dagens norske rettsstat, med brodd mot kulturer fra den tredje verden med sine æresdrap, tvangsekteskap etc. av Ole Jørgen Benedictow i *Aftenposten* 20. april 2005.

Kilde- og litteraturliste

Litteraturliste

- Althoff, Gerd. *Verwandte, Freunde und Getreue: Zum politischen Stellenwert der Gruppenbindungen im früheren Mittelalter*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1990 (oversatt som *Family, Friends and Followers: Political and Social Bonds in Medieval Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994).
- Althoff, Gerd. *Spielregeln der Politik im Mittelalter: Kommunikation in Frieden und Fehde*, Primus, Darmstadt, 1997.
- Bagge, Sverre. «Udsigt og innhogg. 150 års forskning om eldre norsk historie». I *Historisk tidsskrift*, Oslo, 1996.
- Bagge, Sverre. «Anmeldelse av Knut Helles *Under kirke og kongemakt 1130–1319*». I *Historisk tidsskrift*, Oslo, 1996.
- Benedictow, Ole Jørgen. «Den baktalte middelalderen». I *Aftenposten* 20. april 2005.
- Brown, Warren C. og Gorecki, Piotr. (red.). *Conflict in Medieval Europe. Changing Perspectives on Society and Culture*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2003.
- Helle, Knut. «Den primitivistiske vendingen i norsk historisk middelalderforskning». I *Historisk tidsskrift*, Oslo, 2009.
- Iggers, Georg G. *Historiography in the Twentieth Century*, Wesleyan University Press, Hanover, 1997.
- Imsen, Steinar. «Anmeldelse av Knut Helles *Under kirke og kongemakt 1130–1319*». I *Kritikkjournalen* 2, Oslo, 1995.
- Orning, Hans Jacob. «Norsk middelalder i et antropologisk perspektiv. Svar til Knut Helle». I *Historisk tidsskrift*, Oslo, 2010.
- Orning, Hans Jacob, Njåstad, Magne og Ohman Nielsen, May-Brith. *Norge. Norges historie I-IV*, Aschehoug forlag, Oslo, 2011 (under utgivelse).
- Qviller, Bjørn. «Historieforskning eller nasjonalreligiøs mytefortelling? Helle – Benum – Slagstad – Seip». I *Agora* ¾, Oslo, 1999.
- Reuter, Timothy: «*Regemque, quem in Francia pene perdidit, in patria magnifice recepit*: Ottonian Ruler Representation in Synchronic and Diachronic Comparison». I Reuter, Timothy. *Medieval Politics and Modern Mentalities*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Rian, Øystein. «Kåre Lunden i norsk historie». I *Historikeren* 4, Oslo, 2010.
- Sandmo, Erling. «Hvordan det egentlig var». I *Nytt norsk tidsskrift* ½, Oslo, 2010.
- Stanghelle, Harald. «Historieverket som buklander». I *Dagbladet* 27. februar 1998. ■

Studentenes egen bokhandel

Butikken er ikke akkurat din, men den er eid av studentene gjennom SiO. Akademika ble opprettet av studentene i 1952 fordi man ønsket god og rimelig tilgang til pensumlitteratur, faglitteratur, skjønnlitteratur og alt annet man har bruk for i studiene.

Det betyr at du er med på å bestemme, både som kunde og som student. Vår målsetting er kort og godt å sørge for at du får det du trenger, og bidra til å gjøre studiehverdagen litt enklere. Høres ikke det greit ut?

akademika[”]
www.akademika.no

Vennskap blant vikinger

Den vennlige vikingen.

Vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900–1300.

Jón Viðar Sigurðsson

Pax Forlag A/S, Oslo 2010

Professor Jón Viðar Sigurðsson har ett oppdrag i denne boken: Å vise vennskapets makt på Island og Norge i perioden 900–1300, og samtidig tilbakevise at åtte betydde mer enn vennskapet. En av grunnene skal visstnok være at han opplevde at forestillingen om det norrøne ættesamfunnet, der ætten holdt sammen uansett og iva- retok de enkelte ættemedlemmenes retts-, beskyttelses- og religiøse behov, fortsatt lever i beste velgående i Norges skolevesen. Denne forestillingen gikk av med døden rundt 1970 i akademien, skriver professoren (s. 11–20). Om dette sier noe om lærere i skolen og lærebokforfattere eller akademias formidlingsevne, lar jeg hvile i denne omgang. Sigurðsson gjør med denne boken i hvert fall noe for å forbedre sistnevnte.

Hva slags makt er det så vennskapet utgjør, ifølge Sigurðsson? Han viser dette ved å ta for seg de ulike vennskapstypene som eksisterte på Island og Norge i middelalderen, om det så var vennskap mellom bønder og høvdinger, eller mellom den norske kongen og islandske høvdinger. Venns- kapsrelasjoner for kvinner, helgener, Gud og geistlige får også sin plass i denne boken. Spesielt i den første delen av boken, som omhandler venn- skap mellom bønder og høvdinger, får vi innsyn i hva som menes med venn- skapets makt. De islandske høvdinge- ne – patronene i dette tilfellet – skaffet seg klienter, nemlig bønder, ved å gi dem gaver. Bøndene ble da høvdingenes venner eller støttespillere. Høv- dingene måtte gi gaver, gjestebud og

beskyttelse til bøndene, til gjengjeld måtte bønder gi støtte i konflikter og tjenester til sine høvdinger. Beskyt- telse var nødvendig i et samfunn der det ikke var en offentlig statsmakt som kunne gripe inn og sikre bøndenes rettigheter.

Det er denne «gi-og-ta»-tankegangen som Sigurðsson fremhever som det sentrale i venns- kapsrelasjonene han tar opp. Konger måtte belønne høv- dinger de allierte seg med med blant annet praktfulle gaver og posisjoner. Høvdingene måtte til gjengjeld støtte sin konge. Helgenene måtte levere mirakler til givere som ga jord til kirker som var viet til helgenene. Begge parter måtte med andre ord «levere varene». Konger og høvdinger måtte belønne sine venner, mens vennene måtte gi noe igjen. Hvis en part tok for lett på venns- kapsforpliktelsene, kunne resul- tatet bli at den andre parten forlot sin venn. Dette kunne blant annet bety at høvdinger og konger kunne oppleve at deres støttespillere forlot dem, noe som reduserte deres makt. Uten å gi bort for mye av bokens innhold, kan jeg si at kongemakten klarte å finne et nytt maktgrunnlag å stå på, der tro- skapseden fikk en framtrødende rolle. Et maktgrunnlag som kun bygde på vennskap viste seg å være for ustabil.

Alt dette blir levende skildret gjennom bruk av sagaene. Det at forfatteren har brukt eksempler fra sagaene gjør boken god å lese. Leseren husker bedre de ulike relasjonene og måten de var bygd opp ved at de blir konkret skil- dret, ikke bare beskrevet abstrakt. Is-

lendingenesagaene og *Heimskringla*, fortidssagaene, er derimot ikke de enkleste kildene å jobbe med rent kildekritisk, gitt avstanden mellom hendelsene som beskrives og forfatte- ren. For en bok som i stor grad bygger på sagaene som belegg, er det derfor prisverdig at Sigurðsson tar opp hvor- dan sagaenes kildeverdi har blitt vur- dert opp gjennom tidene. Han viser at etter cirka 1970 ble sagaforskningen inspirert av sosialantropologi og foku- serte dermed mer på samfunnsbildene sagaene ga enn de historiske detal- jene (s. 143–145). Han gir også sine argumenter for at vi kan slutte oss til samfunnsbeskrivelsen de viser. Først og fremst vektlegger han det faktum at forfatterne brukte ulike termer når de beskrev hendelser i fortidssagaene og samtidssagaene. Forfatterne skilte med andre ord mellom fortidssam- funnet og deres eget samtidssamfunn. Dette bidrar til å styrke argumentasjo- nen til professoren. Sigurðsson henter også av til annet materiale frem, som retterbøter og *Hirdskræen* (s. 80), for å underbygge sine argumenter. Boken styrkes dermed klart ved at den ikke bygger utelukkende på sagaene, men i tillegg viser at det er belegg for venn- skapets betydning i andre kilder også.

Hva så med slektens betydning, når Sigurðsson argumenterer mot at det eksisterte et sterkt ættesamhold og at vennskapet hadde en mer fram- tredende betydning (s. 11–12)? For- fatteren fremhever at det bilaterale slektskapssystemet gjorde at individer fikk utallige slektskapsoverlappinger. Det var ingen klar grense for hvor

den ene ætten begynte, og hvor den andre sluttet. Individuer måtte velge hvilke slektninger de skulle pleie omgang med. Valget falt da på dem med mest makt. I høvdingfamiliene telte dermed slektskap mer enn i andre familier. For bøndene var vennskapet med høvdingen viktigst. Dessuten bodde slektninger ofte i andre regioner og kunne dermed ikke alltid gi sin støtte i lokale konflikter (s. 135–146), sier Sigurdsson. Slik sett kan man si at argumentasjonen holder vann. Skulle en bonde få slagkraftig støtte, gjaldt det å holde seg inne med høvdingen. Noe annet ville vært uklokt og kunne fort resultert i en situasjon der ens fiende fikk støtte fra en høvding og vant konflikten.

Forfatteren sier at slektskapet ikke kom i bakgrunnen for vennskapet i høvdingfamilier, men det står ikke noe sted rent eksplisitt om slektskap telte mer eller like mye som vennskap i høvdingfamilier (s. 141). Vi leser om slektninger i mektige familier som hadde konflikter med hverandre (se blant annet s. 43–47). Blodet garanterte ikke støtte. Derfor var det ikke uvanlig at slektninger opprettet vennskap med hverandre (s. 140). Slik sett kunne høvdingen ha flere virkemidler til å sikre seg støtte fra slektninger enn bare slektskapsbåndet. Vennskap garanterte derimot ikke alltid støtte heller. Høvdinger som var fiendtlige til hverandre kunne godt finne på å opprette vennskap med hverandres venner for å gjøre vennene nøytrale i striden (s. 34–35 og 48). Verken venner eller slektninger kunne man alltid stole på, så man bygde situasjonsbestemte allianser. Undertegnede blir da stående igjen med bildet at slektninger kunne ende opp med å være viktigere støttespillere for høvdinger enn vennene og omvendt alt etter hvilken situasjon det gjaldt.

Videre står det at høvdingsønner rundt år 1000 automatisk begynte å overta vennskapsbåndene etter sine fedre. Vi blir også opplyst om at «året 1151 overtok Einar Torgilsson maktposisjonen etter sin far og bror. Han

hadde stor støtte fra frender og måger [menn gift med kvinner i hans familie] og venner, som Torgils, hans far hadde skaffet seg» (s. 29). Det at høvdingstillingen og vennskap etter hvert gikk i arv, mener jeg peker i retning av at far-sønn-forholdet etter hvert var viktigst for i hvert fall sønner av høvdinger. Etter hvert som vennskapsgrupper begynte å gå i arv, ble det rent maktpolitisk viktig for sønner å ha et godt forhold til sin far for å arve hans venner og status. Alle sønner, både uektefødte og ektefødte, kunne nemlig arve høvdingstillingen (s. 138). På en annen side kunne sønner begynne å kjempe om farsarven.

Boken har av og til et unøyaktig språk. Vi leser at noen av samfunnets toppkvinner kunne opprette vennskap uten å være husholdningsledere, som enker med mindreårige sønner var. Det står at det blir vanskelig å forklare hvorfor disse kvinnene kunne det. Deretter står det at «det kan skyldes både deres rikdom og personlige egenskaper» (s. 132). Så var det ikke så vanskelig å forklare allikevel? Andre steder savner jeg mer utdypning. Sigurdsson skriver «at det er mye som tyder på at gildene fikk økt betydning [...] etter hvert i middelalderen» (s. 90). Hvorfor det? Han nevner at kongen ikke kunne gi beskyttelse i like stor grad som tidligere, noe som tvang bøndene til å samarbeide med tettere. Men hva var årsakene til at kongen ikke kunne det? Her kunne forfatteren utdypet litt mer.

Alt i alt er dette allikevel en bok som anbefales, til tross for uklarhetene. Alle de som har interesse for norrøn tid kan ha et utbytte av å lese boken. Ikke minst anbefales den til alle de lærere og lærebokforfattere som fortsatt snakker og skriver om ættesamfunnet. Denne boken har definitivt noe å lære dem. Vennskap var viktig i det norske og islandske samfunnet, en kilde til makt, innflytelse og fordeler.

Martin Ellingsrud
Masterstudent i historie, UiO

Uavklart om far og flyktning

Pappa – en russisk flyktning

Sidsel Mørck

Aschehoug, Oslo 2010

Dei fleste historier vert aldri fortalde. Dette skuldast sjølsagt mange ting, men ei årsak er å finne i at historier ikkje fortel seg sjølv, men er avhengig av at ein forteljar set seg føre å setje ei rekkje einskildhendingar saman til ein heilskap, *ei* forteljing. Med *Pappa – en russisk flyktning* har Sidsel Mørck sett seg føre å sørgje for at livshistoria til far hennar, Dimitri Dimitrivitsj Kolobov, ikkje skal lide skjebnen som ufortald. Mørck har sidan ho debuterte som forfattar i 1967 skrive mykje og forskjellig. Den mangfaldige og innholdsrike publikasjonslista hennar rommar mellom anna fleire novellesamlingar, romanar, barnevers og barnebøker. I 2006 stod ho saman med Bernt Eggen bak boka *Takk for at dere kom*, som inneheld ei rekkje portrett over «flyktninger som kom til Norge og beriket vårt land [...]» (jf. forlagets omtale).

Med *Pappa – en russisk flyktning* vender Mørck dermed på sett og vis tilbake til eit tema som ho som forfattar har befatta seg med tidlegare: menneske som har kome ufrivillig til Noreg, som flyktningar. Samstundes vert ho med dette prosjektet også nødt til å innta roller og posisjonar som er nye for ho som forteljar. I frambringinga av bokas 170 sider fungerer og opererer Mørck som mellom anna dotter, både i og utanfor forteljinga, historikar, biograf og som noko ein må omtale som ein flyktningpolitisk talsperson for eit ikkje eksplisitt definert flyktningpolitisk standpunkt. Den medvitne og den umedvitne samanblandinga av desse forteljarposisjonane gjer at boka som prosjekt og produkt vert både interessant og relevant for dette nummeret av *Fortid*.

Frå Russland til Noreg

Sidsel Mørcks forteljing om far hennar sitt liv startar ved at vi først får kjennskap til Dimitris foreldre, korleis desse møttes og etterkvart flytta frå Vologda til Arkhangelsk. Her teiknar Mørck opp ein familiebakgrunn som plasserer Kolobov-familien trygt innafor dei sosiale rammene, om enn i nedre del, av 1890-års velstående borgarskap. Den unge Dimitri viste seg å ha eit talent som målar og reiste i 1912, 18 år gamal, til St. Petersburg der han var teken opp som student ved kunstakademiet. Etter eit par år som kunststudent byrja han å tvile på om det ville vere mogleg å livnære seg og ein framtidig familie som kunstnar; og desto viktigare: han stilte seg tvilande til at det var fleire kunstnarar Russland no hadde behov for i lys av aukande uro i Europa. Etter avlagt militærteneste i 1915 valde han dermed å halde fram på krigsskule og i 1916 vart han som ferdig utdanna underoffiser sendt til nordfronten. I laupet av dei neste fire åra kjempa han som del av den russiske hær på alliert side under første verdskrig, samt på «dei kvite» si side i den russiske borgarkrigen. Då det var klart at «dei raude» hadde vunne nordfronten vart Dimitri D. Kolobov, som no hadde blitt kaptein, å finne blant dei omlag 1000 russarane som vart evakuert frå Arkhangelsk under leiinga av general E. K. Miller. Ved hjelp av ein isbrytar og eit orlogsskip starta denne gruppa bestående av «velstående borgere, men ... først og fremst regjeringsmedlemmene [i den provisoriske nordrussiske regjeringa] og militært befall» (s. 9), på ein dramatisk overfart som til slutt enda med landgang i Trondheim.

Kaptein Kolobov hadde nokre veker tidlegare blitt skoten i kneet og vart forsøkt behandla på ei provisorisk oppretta sjukestove og deretter innlagt på Innherred sykehus. Han vart utskriven med stivt og uoperert kne og saman med flyktningane som ikkje hadde reist vidare til andre land vart han overført frå Værnes til Jørstadmoen ved Lillehammer, før gruppa atter ein gong vart flytta nokre veker seinare. Dimitri var etter dette å finne blant dei 43 russarane som vart innkvartert på Hammerstad hotell ved Eidsvold, eit opphald betalt av Den provisoriske nordrussiske regjeringa. Her vart han kjend med den 25 år gamle enka og aleinemora Aagot. Desse to innleiia seinare eit forhold og inngjekk etter kvart ekteskap. Dei to fekk aldri born saman; Sidsel Mørck vart fødd utanfor ekteskap av Aagots dotter, og Dimitri og Aagot overtok omsorga for henne fram til ho nådde tenåra.

Å vere i og utanfor forteljinga

Fram til det vert semje om at omsorga for Sidsel Mørck skal overførast til det som i utgangspunktet er bestforeldra hennar, vert forteljingas hovudperson omtala som Dimitri. Frå det tidspunktet omsorgsspørsmålet vart avklart vert Dimitri vist til som *pappa*. Med dette skiftet endrar også framstillinga karakter; ho får fleire nyansar, fargar og detaljar; barnet Sidsel si opplevinga av Dimitri som far kjem fram i teksten og gjev både han og forteljinga ein form for liv som tidlegare ikkje har vore til stades. Dette skiftet vert også markert ved at historia no vert fortalt av eit «jeg».

Sidsel Mørcks forteljarposisjon berer frå dette tidspunktet og fram til forteljing tek slutt ved Dimitris død preg av å i større grad enn tidlegare å vere definert og avklart: Ei dotter fortel om oppveksten sin og teiknar samstundes eit portrett av ein far. Det er dei nære og kvardagslege hendingane som vert via merksemd her; verda utanfor med sine ulike kriser og politiske skift vert ikkje i betydeleg grad trekt inn i forteljinga. Skiftet av forteljarposisjon utgjer ei velkommen avklaring og medverker til at bokas siste del også er den som fungerer best.

Det uavklarte

Framstillinga av livsforlaupet til Dimitri D. Kolobov fram til det vert bestemt at omsorga for Sidsel Mørck skal kvile hjå han og kona hans, vert lagt fram for lesaren av ein anonym og allvitande forteljarinstans: Sidsel Mørck inntek her rolla som ein autorar forteljar. Eitt problematisk aspekt ved å innta ein slik forteljarposisjon i denne samanheng er at lesaren ikkje har oversikt over kva materiale Mørck byggjer dei ulike partia av denne delen av forteljinga på. *Pappa – en russisk flyktning* er sjølvsaft ikkje meint å vere ei historiefagleg avhandling med nitid fotnoteføring og det som elles følgjer med, og det vert sjølvsaft urimeleg å kritisere ho for å ikkje ha forhaldt seg til fagmessige kriterium som følgjer med ei slik. I tillegg kan ein også argumentere mot mi understreking av det problematiske ved Mørcks autorale forteljarposisjon ettersom lesaren i laupet av boka vert gjeve eit visst innblikk i kvar Mørck har henta informasjon frå: På nokre av dei innleiande sidene skildrar Mørck kort eit besøk ho avla Arkhangelsk og Statsarkivet der før ho starta skriveprosessen; brev frå Dimitris foreldre og avisutklipp vert introdusert som nettopp dette før utdrag vert sitert; bak i boka finn ein også lista «Kilder», ei oversikt over arkiva som er blitt besøkt, avsklippa som er gjengjevne, samt 17 boktitlar, utelukkande sekundærlitteratur som let seg relatere til den delen av forteljinga som finn stad før Sidsel Mørcks fødsel.

Til tross for desse opplysingane vert denne delen av forteljinga prega av ei rekkje problematiske parti som dels kan skuldast ein uavklart kjeldebruk, men også det at forteljinga som prosjekt frå starten av er noko uavklart. Denne første problematikken kan mellom anna illustrerast ved å vise til passasjen som skildrar stridshandlinga som leidde til Kaptein Kolobovs skadde kne:

Dimitris regiment kjempet i første rekke. Det var sterk sno, de hadde nesten problemer med å skjelve venn fra fiende og høre hvor skuddene kom fra. Så ble han truffet i kneet – bolsjevikenes effektive metode, som gjorde flukt umulig. (s. 42)

I ei framstilling som elles ikkje kan seiast å dreie i retninga av krigsstrategisk analyse vert den innskotne setninga om «bolsjevikenes effektive metode» markant og ruvande. For meg dannar denne opplysinga grunnlag for ei rekkje spørsmål som eg ikkje finn svar på i Mørcks tekst: Eg lurar mellom anna på kvifor det berre er bolsjevikane som vert gjensstand for denne form for merknad og om vår autorale forteljar har henta denne opplysninga frå sekundærlitteratur eller om ho kanskje har fått vite dette av far sin som mest sannsynleg har vore Mørcks kjelde til denne episoden? Slik opplysinga vert framlagt verkar det nemleg som om det er allment kjent at å skyte etter fiendens kneskåler var eit krigsstrategisk verkemiddel som var særeige for den bolsjeviske hær. Kva stridsstrategi den russiske hær nytta seg av i nærkamp i borgarkrigen får me ikkje direkte kjennskap til, men ved å lese dette avsnittet sit eg likevel att med inntrykket av at denne i alle fall ikkje innebar å skyte etter kneskåler; slikt var forbeholdt bolsjevikane.

Ytterlegare problematiske sider ved denne delen av framstillinga melder seg særleg i passasjane som skildrar korleis dei 1000 evakuerte flyktningane

gane vart mottekne i Noreg. Her meiner forteljaren fleire stader at ein kan trekke parallellar til både debatten kring, og utføringa av, asyl- og flyktningpolitikk i dagens Noreg. Kva som reint konkret er likskapstrekkka vert imidlertid ikkje gjort greie for og det vert dermed opp til lesaren sjølv å fastsetje dette. Som lesar vert eg her presentert for avisutklipp frå venstreorienterte arbeidaraviser som *Tromsø, Nordlys* og *Socialdemokraten*. Desse stilte seg alle kritisk til myndigheitenes mottaking av dei russiske flyktningane som i følgje den førstnemnde avisa var å rekne som «pirater, bedragere, banditter og kontrarevolusjonære» (s. 66). Avisutklipp frå borgarleg presse vert ikkje gjengjeve her. Fråveret av prinsipielle uttalingar frå borgarleg hald vert nokså påfallande og som lesar vert eg igjen sitjande med ein del spørsmål eg ikkje finn svar på i Mørcks tekst: Forhaldt den borgarlege pressa seg taus til denne saka? Korleis stilte den nytvalde høgeregjeringa seg til mottakinga av flyktningane? Vart mottaking av desse flyktningane nokon gong vurdert som ei politisk handling som kunne kome i konflikt med Noregs utanrikspolitiske nøytralitetslinje?

Knut Kjeldstadli er blant dei få som har skrive om mottakinga av dei 1000 flyktningane i 1920.¹ I Kjeldstadlis framstilling får lesaren, i tillegg til passasjen ovanfor frå *Tromsø*, også lese *Norges Handels- og Sjøfartstidendes* reaksjon på flyktningstraumen frå det borgarkrigsramma Russland/Sovjet: «Landflyktige russere. Op med døren straks!». Hos Kjeldstadli får me også lese ein merknad frå *Aftenposten* om dei russiske flyktningane hausten 1921: «Det er lidelse i de kloge øine; deres lands skjebne ligger dem alle på hjerte.»² I følgje Kjeldstadli viste den borgarlege pressa ei langt venlegare innstilling til denne gruppa med flyktningar enn kva dei tidlegare hadde vist overfor Tsar-Russlands fordrivne jødar og seinare kom til å vise overfor flyktningar frå Nazi-Tyskland.³ Dei politiske aspekta som kvilte over mottakinga av desse ►

flyktningane vert med denne form for oppteikning av det ideologiske motsetnadsforholdet mellom norsk høgre- og venstreside vist merksemd.

Hjå Sidsel Mørck er denne form for problematisering i liten grad til stades. *Socialdemokratens* spørsmål i mars 1920 til korleis norske myndigheter ville reagert dersom dei mange hundre soldatane og offiserane hadde stamma frå Den raude armé og ikkje den russiske hær vert kun presentert og ikkje forsøkt kontekstualisert (s. 70). 1920-åras ideologiske motsetnadsforhold mellom blant anna antidemokratiske sosialistar og forkjemparar for demokratiet vert i det heile taket ikkje via noko særleg merksemd. Me får heller ikkje vite kva politiske sympatiar kaptein Kolobov hadde som ung mann; var han var å rekne som tsarist, ven av demokratiet eller kanskje til og med sosialist? Ei plassering av Kolobov i dette ideologiske konfliktuniverset kunne styrka denne delen av forteljinga. Med ei slik plassering kunne også lesaren fått større forståing for Kolobovs oppleving av å vere i landflyktigheit som ei følgje å ha vore del av den tapande part i borgarkrigen.

Det kviler såleis noko uavklart over denne delen av forteljinga og dette uavklarte kastar også ein skugge over siste delen av framstillinga ettersom Mørcks utgangspunkt og målsetjing for dette prosjekt ikkje vert heilt enkelt å gripe tak i.

Nina Maria Rud

Master i historie, UiO

Noter

- 1 I Einar Nemi, Jan Eivind Myhre og Knut Kjeldstadli, *Norsk innvandringshistorie, bind 2. I nasjonalstatens tid. 1814–1940*, Pax forlag, 2003, s. 404–406.
- 2 Neimi, Myhre og Kjeldstadli, *Norsk innvandringshistorie*, s. 404–405.
- 3 Neimi, Myhre og Kjeldstadli, *Norsk innvandringshistorie*, s. 405.

Ideologi på avveie

Idealistene – Den norske venstresidens reise i det autoritære

Bård Larsen

Civita, Oslo 2011

Høsten 2009 var jeg i Stockholm og besøkte utstillingen *Middag med Pol Pot*, et formidlingsprosjekt i regi av Forum för levande historie (sven-skenes svar på Holocaustsenteret). Utstillingen handlet om en reise som fire medlemmer av den svensk-kambodsjanske vennskapsforeningen foretok til Kambodsja under Røde Khmer-perioden på 70-tallet. Besøket omfattet blant annet en middag sammen med Røde Khmers leder Pol Pot, derav navnet på utstillingen. De fire reiste rundt i et land som på dette tidspunktet var gjenstand for et av historiens mest brutale folkemord. Likevel hevdet de etterpå – flere av dem gjør det fremdeles i dag – at de ikke så noe til dette folkemordet. Tvert imot hadde de inntrykk av å ha kommet til et land der den sanne kommunismen endelig var blitt realisert, der alle bidro etter evne og fikk etter behov og folk levde i fred med hverandre. Utstillingen stilte spørsmålet: Var det virkelig mulig å reise rundt i Kambodsja midt under et folkemord uten å se noe som helst negativt? Var det slik at de så omgivelsene gjennom en slags «ideologisk brille» som fikk dem til å overse ting de ellers ville sett? Eller var Røde Khmers positive fremstilling av seg selv så effektiv at ingen ville sett noe annet, selv med andre «briller» på? Utstillingen inviterte til grunnleggende refleksjon rundt spørsmål om ideologi, menneskerettigheter og «selektivt seende». Samtidig måtte den unngåelig også føre til refleksjon rundt vår forståelse, fortolkning, fordømmelse og nåtidige bruk av fortiden.¹

Noen av det samme temaene finner vi igjen i Bård Larsens bok *Idealistene*

– *Den norske venstresidens reise i det autoritære*. Også her møter vi representanter for partier og miljøer på norsk venstreside som dro på politiske pilegrimsreiser til kommunistiske diktaturer, blant annet til Kambodsja, og som hevdet og fortsatt hevder at de ikke så noe konkret kritikkverdigg – selv om de i ettertid er blitt klar over at det foregikk. Der utstillingen i Sverige i hovedsak stilte spørsmålet om i hvilken grad *ideologi generelt* preger virkelighetsoppfatningen vår og hva vi ser og ikke ser, også av alvorlige menneskerettighetsbrudd, går Larsen mer konkret inn i hvordan den kommunistiske ideologien spesielt har fått deler av venstresiden til å både ignorere og til dels forsvare diktatur og massevold i kommunistiske regimer. La det være helt klart: Dette er en bok i kategorien «politisk pamphlett». Den forsvarer en bestemt politisk ideologi, og argumenterer mot en annen. Dermed presenterer den også sin egen ideologi som Den Objektive, mens forsvarere av motsatt ideologi ganske enkelt ikke har forstått, eller ikke vil forstå, de allmenne og innlysende sannheter. Denne anmeldelsen tar ikke egentlig stilling til bokens politiske innhold, men jeg vil forsøke å vurdere det jeg mener er problematiske sider ved bokens form, og ved den bruken den gjør av historie og av historiske kilder.

Larsens anliggende er, neppe overraskende for en bok utgitt av den høyreliberale tenketanken Civita, å vise at den kommunistiske ideologien er bygd på logiske feilslutninger og et instrumentelt menneskesyn som gjør at den i praksis vil ende i diktatur og vold. OK. Han har bevisene

på sin side – regnet i antall døde er kommunismen fullt på høyde med andre totalitære ideologier fra det 20. århundre. Dette vet vi nå ganske mye om: Vi vet hvor mange som døde i som følge av Stalins terror, hvor mange som måtte bøte med livet under Kulturrevolusjonen i Kina, og hvor mange angivere Stasi hadde i Øst-Tyskland. Fra sin opplyste posisjon i nåtiden, med full kunnskap om alle kommunistregimenes forbrytelser, løfter Larsen en harmdirrende pekefinger og feller dom over fortidens kommunister og sosialister – som om de skulle hatt full tilgang til samme informasjon som det vi har nå. I motsetning til *Middag med Pol Pot*, som gjorde et stort poeng ut av å *drøfte* hvor mye kunnskap det var mulig å ha om folkemordet i Kambodsja på daværende tidspunkt, og i hvilken grad det ideologiske blikket styrte hvordan man forholdt seg til denne (i forhold til nåtiden) svært begrensede kunnskapen, dømmer Larsen fortidens aktører som om de skulle ha hatt samme informasjon som oss. Han hevder blant annet (s. 116) at AKP-erne Tron Øgrim og Pål Steigan «må ha vært klar over hvilke former for sanksjoner det albanske regimet hadde i bakhånd» overfor sin egen befolkning. Hvorfor *måtte* de det? Jeg sier ikke at de ikke var det, men man kan ikke bare kaste fram en slik påstand uten å begrunne den – og Larsen anfører ingen dokumentasjon på at Øgrim og Steigan faktisk satt inne med noe av den samme kunnskap om myndighetenes overgrep i Albania på 70-tallet som den vi har i dag. Lenger ned på samme side innrømmer han tvert imot at mange marxister var til dels uvitende om for- ➤

holdene i de land de hyllet: «De forsto ikke at friheten var det første som ble ofret i kommunistiske land. Og de forsto det iallfall ikke før det var for sent.» Når det er sagt: Det er ingen tvil om at det foregikk mye moralsk tvilsomt ideologisk medløperi hos store deler av den norske venstresiden på denne tiden, og at mye av grunnen til dette ligger innebygd i selve den kommunistiske ideologien.

Jeg kan ikke la være å peke på en noe snever bruk av demokratibegrepet – som selvfølgelig er definert i tråd med forfatterens politiske grunnsyn. Det argumenteres heftig for at det ikke finnes noen «demokratisk» måte å avskaffe kapitalismen som økonomisk system på, men man må nesten spørre seg om liberale demokratier i så fall har noen som helst mulighet for å effektivt politisk endring, og i motsatt fall hvordan det da kan regnes som demokrati? Vil man avskaffe kapitalismen fordi flertallet ønsker det er det et overgrep mot mindretallet, men at flertallet ønsker å *bevare* kapitalismen er ikke noe overgrep mot dem som da utgjør mindretallet. Dette er demokratiets innebygde paradoks uansett hvordan man definerer det. Heller ikke det liberale demokratiet har noen tilfredsstillende løsning på det. En annen potensielt paradoksal side ved boka er forfatterens insistering på at det ikke burde være plass til kommunisme og revolusjonær ideologi innenfor rammen av det liberale demokratiet, siden den jo går inn for å avskaffe det. Blant annet ses det som problematisk at tidligere kommunister får framtredeende samfunnsposisjoner før de har tatt et ordentlig oppgjør med sin fortid (Gerd Liv Valla som justisminister og Sigurd Allern som professor i journalistikk er brukt som eksempler). Her er det for det første noe uklart hvem som egentlig skal bedømme når oppgjøret er ordentlig nok, samt med hvilken rett de skal dømme. Er det flertallet som dømmer? Men hva da med mindretallets beskyttelse? For det andre framstår det som paradoksal når en forsvarer av *retts-*

staten argumenterer for innskrenket frihet for personer som etter loven ikke har begått straffbare handlinger eller er dømt for noe straffbart. Skal de «straffes» for å ha *tenkt* feil? Forfatterens iver etter å fordømme trår her farlig nær det omslaget beskylder venstresiden for: «moralisk selvrettferdighet og en manglende toleranse for annerledes tenkende». Ideologidebatt er en relativt komplisert øvelse, og deltakerne på begge sider har en tendens til å sette seg i hver sin skyttergrav og stirre seg blinde på flisen i motstanderens øye.

Begrepsbruken er også uklar på andre områder: Det mangler en skikkelig definisjon av hva som menes med «venstresiden». Det gjøres riktignok et forsøk i starten på å definere den som «den ikke-demokratiske venstresiden», men forfatteren makter ikke å gi noe veldig klart bilde av hvem som faller helt, og hvem som bare faller delvis inn under denne definisjonen. Han plukker fram enkeltpersoner eller grupper innenfor de fleste politiske leire til venstre for partiet Venstre som på et eller annet tidspunkt har sagt eller gjort noe som kan tolkes som «ikke-demokratisk». Det kan være fristende å kalle dette for et litt feigt grep: Det tillater forfatteren å skape inntrykk av at mesteparten av SV/AUF/ til dels AP var (og er) slike anti-demokrater, uten at han egentlig må begrunne *hvorfor* han hevder dette. Han trenger heller ikke forholde seg i særlig grad til de nyanser som fantes mellom de ulike grupperingene – dersom én person sa/sier noe «anti-demokratisk», var/er det i bunn og grunn et symptom på at resten av partiet også egentlig var/er det, og ytterligere bevisførsel er unødvendig. Denne strategien følges også i kildebruken. Det siteres fra *Ny Tid*, *Orientering*, landsmøteprotokoller, taler og diverse publikasjoner uten at de enkelte utsagn drøftes opp mot den konteksten de sto i. Det sies ingenting om hvorvidt opphavspersonen var å regne som en autoritativ kilde på daværende tidspunkt eller om han eller hun kunne regnes som del av

en intern opposisjon, og dermed om utsagnet kan sies å representere hele partiets eller enkeltpersoners syn. Selv om Larsen er utdannet historiker er dette ikke en historiefaglig bok, noe den for så vidt er ganske tydelig på, men elementær kildekritikk er det da ikke bare faghistorikere som driver med? Denne manglende viljen til å underkaste sine egne påstander en grunnleggende kritisk refleksjon gjør det lettere å avfeie den tross alt ganske viktige kritikken av deler av venstresidens lefling med det autoritære som Larsen tar opp. Om forfatteren ønsker å bli tatt alvorlig også utenfor «menigheten» av høyreliberale meningsfeller, så setter det visse krav til redelighet og tydelighet som han dessverre ikke når helt opp til. Når det i tillegg er litt slurv med å oppgi referanse for en del sitater og andre småfeil, så hjelper det definitivt ikke på troverdigheten.

Det mest interessante ved boka for en historiker, er de mange metodiske og etiske problemstillingene den berører når det gjelder kildebruk, fortolkning og bruk av historisk kunnskap. Jeg mistenker at dette ikke egentlig er forfatterens mening, men for min del reddet det leseopplevelsen slik at jeg til tross for svakhetene ved boka likevel følte at jeg fikk noe ut av å lese den. Larsen tar for eksempel opp hvordan enkelte tidligere AKPere og andre har prøvd å forklare sine handlinger: De opplevde virkeligheten på en bestemt måte, og handlet deretter. Kan vi da sitte i nåtiden og påstå, slik Larsen gjør, at forklaringene ikke er sanne eller holdbare fordi de *burde* oppfattet virkeligheten på en annen måte, og motivene for handlingene må etter vår oppfatning være andre enn det de selv påstår at de var? Dette henger sammen med spørsmålet om objektivitet, og i hvor stor grad vi som historikere er bevisste våre egne (ideologiske eller andre typer) «briller» når vi betrakter fortiden. Denne boken har en tydelig politisk slagside, og er delvis åpen om det. Men det kommer ikke alltid like tydelig fram hvor sterkt preget av forfatterens egne

ideologiske briller en fortolkning av en kilde eller en fortidig handling er. Tidvis glir framstillingen over i «historisk nytale», der det handler om å omdefinere nåtidens framstilling av fortiden på en slik måte at det tjener en bestemt politisk retning. Dette er historisk framstilling i bruk på en ganske annen måte enn den faghistorikere er vant til å strebe etter. Og kanskje kan slike bøker som *Idealistene* og utstillinger som *Middag med Pol Pot* få oss til å reflektere mer over i hvor stor grad vi selv er preget av våre egne «briller» i våre så-nært-vi-kan-komme «objektive» framstillinger?

Maren Dahle Lauten

Master i historie, UiO

Note

- 1 Utstillingen er nå på turné i Sverige, og kan for tiden ses i Linköping. Den har vakt en god del oppsikt og debatt, og har dessuten fått et svært interessant juridisk etterspill som gjør at den gjerne kan tas inn i metodeundervisningen i historie som eksempel på etiske dilemmaer ved kildegranskning og -bruk. Se. www.levandehistoria.se/projekt/middagpolpot For ordens skyld: den har også blitt beskyldt for å ha politisk slagside, og det kan være grunn til å se en slik delvis skjult agenda som mer problematisk for troverdigheten enn Larsens mer åpne forhold til eget politisk ståsted.

Svart, hvitt eller grått – Juklerødsaken i gråtoner 15 år senere

Juklerødsaken

Torbjørn Vatnaland

Tell forlag, Vollen 2010

Og det seier eg til dei to der – om ikkje eg kommer ut ganske snart no, med den erklæringa eg har omtalt, i handa – då skal eg gå igjen i norsk psykiatri i år etter år framover. De skal aldri få fred for meg! Merk dykk orda mine! Det er ikkje tomme truslar.

Ordene kommer fra Arnold Juklerød og er rettet til ledelsen på Gaustad psykiatriske sykehus i 1974 kort tid etter at Juklerød ble tvangsinnlagt for andre gang. Det skulle vise seg å være en profeti som gikk i oppfyllelse. Da Juklerød avgikk ved døden i 1996 hadde han både vært innlagt ved sykehuset og okkupert visse deler av Gaustad sykehus – inne og ute – i en generasjon. Akkurat slik han selv hadde hevdet.

I boken som enkelt og greit er kalt *Juklerødsaken*, skriver psykiater Torbjørn Vatnaland om mannen som satte institusjons-Norge på hodet i nærmere 20 år. Vatnaland var selv ansatt på Gaustad i korte perioder under Juklerøds innleggelse. Gjennom nær kontakt med Juklerøds yngste sønn, Nils Ivar Juklerød, har han fått tilgang til farens private arkiv som den første utenforstående. Men hva gjorde en tilsynelatende vanlig mann fra Telemark til Norges kanskje mest kjente psykiatriske pasient? Som barn ble han beskrevet som godhjertet og snill. I voksen alder spilte frikirkelig religion en stadig større rolle, og

bikket kanskje over i det ekstreme. Ekteskapet med Dagmar var turbulent, men han skjøtte arbeidet som skytebas bra. Det er mulig å tolke forfatter Vatnaland dit hen at hovedpersonen hele tiden var en udetonert bombe, hvor den endelige eksplosjonen kom med det som ble hetende *skolesaken*.

Skolesaken og veien til Gaustad

Juklerød startet sin «aksjonistiske karriere» som leder for foreldreaksjonen mot nedleggelse av Holtane skole i Kragerø, skolen hans yngste datter siden skulle begynne på. Han hevdet hele tiden at nedleggelsen stod i strid med norsk lov. Til tross for massive protester fra lokalbefolkningen, ble skolen likevel lagt ned. Foreldreaksjonen la til slutt ned våpnene, og Juklerød var den eneste som stod igjen på barrikadene. Ifølge forfatteren fortsatte han å sende illsinte leserbrev til den lokale avisen. Innlegg som etter hvert ble en salig blanding av religiøs, personlig familiært og den opprinnelige skolesaken. Dette var en av de utløsende årsakene til at Arnold Juklerød for første gang satte sine føtter ufrivillig på Gaustad psykiatriske sykehus. Året var 1971. Han ble utskrevet kort tid etter, men var tilbake allerede noen år senere, også denne gangen tvangsinnlagt. Han ble siden utskrevet, men uten å friskmeldes av ledelsen på Gaustad. Noe hovedpersonen selv ikke ville gå med på. For hvordan kunne de skrive ham ut av

sykehuset uten samtidig å friskmelde ham? Noe enhetlig svar på dette spørsmål er ikke å oppdrive.

Friskmeldt ble han aldri, og Juklerød holdt sitt ord. Han nektet å dra.

Mediesirkus og diagnoser på ville veier?

Ifølge Vatnaland startet Juklerøds kamp mot psykiatri i Norge der hvor skolesaken sluttet. Innholdet var ulikt, men saken var på mange måter den samme likevel. Vatnaland mener Juklerød nøt av oppmerksomheten protestene ga ham, og at dette var noe av mannens drivkraft. Han fikk diagnosen *paranoia querulans* religiøs type. En diagnose som henspilte på hans kverulantiske natur. At han aldri ga seg om han hadde satt seg noe fore. Men hva er egentlig så galt med å være sta og iherdig? Vatnaland problematiserer dette. For hva er egentlig en kverulant? Til syvende og sist er dette et definisjonsspørsmål. Ville ikke for eksempel Martin Luther også kunne få denne diagnosen?, spør Vatnaland. Juklerød fikk jo til slutt rett i skolesaken. Nedleggelsen stod i strid med norsk lov, det kom fram et år før Juklerøds død. Var da diagnosen *paranoid querulans* likevel rettferdig? I følge forfatteren er det ingen tvil om at Juklerød var en kverulant av den heller uvanlige typen. At han motsatte seg medisinerer, og fikk med seg deler av det tungt medisinerte klientellet på Gaustad vitner heller kanskje om en merkelig ressurssterk

person. Men, sier forfatteren, han hadde kanskje fått en annen diagnose i dag fordi vi nå har andre prosedyrer og diagnoseskjemaer enn de som fantes på Juklerøds tid.

Det var altså mye som ikke hang på greip i Juklerødsaken. Blant annet slurving med pasientens journal fra ledelsens side, fastsettelse av diagnoser uten at pasienten i det hele tatt var til stede, eller lenge etter at han offisielt var utskrevet fra sykehuset. Jeg forstår etter hvert at det kanskje er vanskelig å snakke om Arnold Juklerød uten samtidig å trække inn i et minefelt. For saken hans engasjerte virkelig hele landet. Ja, den fikk også oppmerksomhet utenfor Norges grenser. Hovedsaken her ser ut til å ha vært Gaustads håndtering av hele situasjonen. Sykehuset kom under sterk kritikk og saken fikk en enorm mediedekning. Det er tross alt ikke tradisjon her i landet for at psykiatriske pasienter okkuperer stedet de har blitt kastet ut fra, blir bevoktet av to konstabler døgnet rundt, setter opp et telt og klistrer opp enorme mengder protestplakater hver dag. Juklerød gjorde det fra 1980-tallet og fram til sin død. En gang på 1990-tallet ble det satt opp en brakke utenfor sykehuset som han kunne disponere. Da hadde han allerede bodd i telt i en årrekke. «General Arnold» som han etter hvert ble kalt, gikk altså ikke ubemerket hen. Han fikk etter hvert en skare av tilhengere som kalte seg «Juklerøds venner». Gjennom disse fikk han hjelp til praktiske og nødvendige ting som økonomi, trykking av plakater og mat.

Ikke et forsvarsskrift

Boken er ikke et forsøk på å renavaske Vatnalslands tidligere arbeidsplass. Blant annet en kritisk gjennomgang av personalets håndtering av saken vitner om det. Et kampskrift til fordel for Juklerød selv, er boken heller ikke. Hovedpersonen blir ikke strøket med hårene, han fremstilles ofte i et svært lite glamorøst lys. Juklerøds tilhengere, «Juklerøds venner», får

til tider så det suser de også, akkurat som pressen gjør det. Så hva er det egentlig Vatnaland vil? Hva kommer han fram til? Det vi allerede vet? At «general Arnold» går igjen som et spøkelse i norsk psykiatri? Nei, Vatnaland mener vel heller at Gaustad på mange områder burde ha brutt taushetsplikten for å nyansere saken slik den ble fremstilt i media. Og det er kanskje dette han i etterpåklokskapens eller refleksjonens navn forøker å gjøre: Sprekke et par troll i dagslys og fordreie noen spøkelser. Gjennom Arnold Juklerøds private arkiv har han hatt tilgang til kilder ingen før ham har hatt. På denne måten kan han også male bildet mer i gråtoner enn de tradisjonelle kontrastfylte penselstrøkene i svart og hvitt. Dette er for så vidt et fargerikt bidrag til sagaen om Juklerød. For en sak kan jo som kjent aldri være enten svart eller hvitt. Det er jo ikke engang farger.

Nina Hovland Moronski

Masterstudent i historie, UiO

Forfatterinstruks

Redaksjonen ønsker velkommen alle bidrag som kan knyttes til historiefaget, skrevet av studenter, yrkeshistorikere eller andre.

Innsendte bidrag blir vurdert av redaksjonen og vi vil gi tilbakemelding og råd om bearbeidelse hvis det er nødvendig for publisering. Endelig manuskript må leveres via e-post. Bidragene kan være på norsk, svensk, dansk eller engelsk. Hvis bidragene er på svensk eller dansk må bidragsyter selv sørge for en forsvarlig korrekturlesning.

- Lengden på lengre artikler skal ikke overskride 10 normalsider (à 2300 tegn uten mellomrom, alt inkludert).
- Lengden på korttekster skal ikke overskride 6 normalsider.
- Lengden på bokmeldinger og debattinnlegg bør ikke overskride 4 normalsider.

Bidragene kan være både teoretiske eller empiriske. Kommentarer og debattinnlegg kan ta opp teoretiske og metodiske emner, synspunkter på ulike sider ved historiefaget, drøfting av stridsspørsmål av forskjellig art tilknyttet historiske emner eller historiestudiet i praksis.

Veiledning til bidragsytere

Bidraget må være skrevet i 12 punkts Times New Roman, 1 1/2 linjeavstand. Noter og litteraturliste plasseres nederst, med overskriftene: *Noter og Litteratur- og kildeliste*. Bilder, tabeller eller diagrammer må sendes som egne dokument. Alt trykkes i sort/hvit. Det bør være minimum tre avsnitt pr. side, markert ved en linjes mellomrom, og minimum en underoverskrift pr. andre side. Boktitler og fremmedspråklige uttrykk og begreper skal i kursiv, eks. *ad hoc*. Sitater skal alltid markeres med anførselstegn. Sitater lengre enn tre linjer skal markeres med innrykk og skriftstørrelse 10.

Referanser i teksten settes som sluttnoter med forfatterens etternavn, (eventuelt forkortet) tittel, og eventuell sidehenvisning. Slik: Veiteberg, *Den norske plakaten*, s. 81–93.

Litteratur- og kildeliste redigeres alfabetisk etter forfatterens etternavn og skal inneholde forfatterens/forfatternes navn, utgave, forlag, utgivelsessted og utgivelsesår.

Titler på publiserte bøker skal settes i kursiv, titler på artikler i samleverk eller tidsskrift skal settes i anførselstegn. Eksempel på bok: Veiteberg, Jorunn. *Den norske plakaten*. Pax forlag, Oslo, 1998. Eksempel på tidsskriftartikkel: Thaiss, Gustav. «The Conceptualization of Social Change Through Metaphor». I *Journal of Asian and African Studies*, Vol. XIII. Leiden, 1978.

Merk at alle videre referanser av tidligere nevnte verk skal gjengis med forfatternavn, tittel og utgivelsesår. Forkortelser som *ibid.*, *op. cit.* og liknende skal ikke brukes.

Alle bidrag må inneholde tittel, forfatternavn samt faglig og etiske forsvarlige referanser i henhold til tekstens form og sjanger.

Alle forfattere av lengre artikler må skrive et kort sammendrag/ingress av artikkelen på opptil seks linjer.

Har du spørsmål underveis i skriveprosessen, eller ønsker tilbakemelding før teksten er ferdig er vi hjelpelige, henvend deg da til oss per telefon eller e-post.

Tekst eller spørsmål sendes til redaksjonen@fortid.no

BIDRAGSYTERE

Martin Foyn Bjerknes, masterstudent i historie, UiO; **Lis Byberg**, Førsteamanuensis, Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag, HiO; **Natalie Zemon Davis**, professor emerita, University of Toronto; **Martin Ellingsrud**, masterstudent i historie, UiO; **Henriette Mikkelsen Hoel**, masterstudent i historie, UiO; **Stig Hosteland**, master i historie, UiO; **Even Kortner**, masterstudent i historie, UiO; **Ellen Krefting**, forsker, institutt for arkeologi, konservering og historie, UiO; **Maren Dable Lauten**, master i historie, UiO; **Jacob Lothe**, professor ved institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, UiO; **Mali Lunde**, masterstudent i historie, UiO; **Anders Marthinsen**, stipendiat ved Teologisk fakultet, UiO; **Nina Hovland Moronski**, masterstudent i historie, UiO; **Nina Maria Rud**, master i historie, UiO; **Hans Jacob Orning**, førsteamanuensis i historie, HiVolda; **Erling Sandmo**, professor i historie, UiO; **Odd Arvid Storsveen**, førsteamanuensis, Institutt for arkeologi, konservering og historie, UiO; **Hayden White**, professor emeritus, University of California, Santa Cruz; **John Ødemark**: Universitetslektor i kulturhistorie, UiO

Vil du gi Fortid en fremtid?

Fortid trenger skribenter som kan bidra med korttekster, lengre artikler og bokmeldinger.

Send inn ditt bidrag til: redaksjonen@fortid.no

Vil du abonnere på Fortid?

Et vanlig abonnement koster kr 200,- per kalenderår.

Studentabonnement: kr 160,-. Institusjonsabonnement: kr 400,-.

Send en e-post med navn og adresse til: redaksjonen@fortid.no

Kontakt oss på: redaksjonen@fortid.no

Spørsmål kan også rettes til: 976 11 722 / 450 97 168

Tema for nr. 3/2011: Reise, ekspedisjon og utforskning (dødligne 12. august!)

